

DIALEKTER -
SIDSTE UDKALD?

Blank side

DIALEKTER –
SIDSTE UDKALD?

MODERSMÅL-SELSKABETS
ÅRBOG 2002

C.A. REITZELS FORLAG A/S

DIALEKTER – SIDSTE UDKALD?

© Forfatterne, Modersmål-Selskabet og C.A. Reitzels Forlag
Bogen er sat med Garamond
og trykt af Clausen Offset A/S, Odense

ÅRBOGSUDVALGET

Arne Hermann

Gerda Leffers

Elisabet Sinding

Georg Søndergaard

Claus Tilling

Omslag og grafisk tilrettelægning:

Kitte Fennestad MDD

Redaktionel tilrettelægning:

Michael Blædel

ISBN 87-7876-312-6

Indhold

ARNE J. HERMANN

Forord 7

GEORG SØNDERGAARD

Sproget på Lars Tyndskids marker
– om rigsmål og dialekt 15

INGE LISE PEDERSEN

Hovedtrækkene i de danske dialekter 39

INGE LISE PEDERSEN

Sociolingvisternes dialekter 81

PETER ZINCKERNAGEL

DR Dialekt

Et personligt synspunkt fra en chef i DR 95

PIA QUIST

Nye danskere, nye dialekter 101

KRISTEN TOUBORG I EN SAMTALE MED GERDA TH. LEFFERS

– in gen tvivl om det: dialekten er bevaringsværdig 109

KNUD SØRENSEN

Hjemstavn en og dens sprog. 119

INGRID CARLSEN

We' wi wæ' we' wi er wejelboere?

Vil vi være ved vi er vendelboere? 125

ERIK HAASE

Ingen sønderjysk –

ingen sønderjysk identitet 139

BENDT BENDTSEN I EN SAMTALE MED GERDA TH. LEFFERS

Fyn er fin ... 147

PERNILLE WESTH-JENSEN

Bornholmeres skift mellem dialekt og standard 157

MARIE MAEGAARD

Sønderjysk i dag – holdninger og forestillinger 163

DORTHE BLESES & PIA THOMSEN

Spilt eller spilled:

Spiller den fynske og sjællandske

udtale en rolle for børns stavning? 169

ASGERD GUDI KSEN

Hvor kan man læse mere? 187

Modersmål-Prisen 2002 193

Dialekterne er en del af dansk kulturs mangfoldighed

FORORD VED ARNE J. HERMANN

“Det indoeuropæiske grundprog” – det er vanskeligt at forestille sig, at der har eksisteret et fælles “grundprog”, der har dækket et område fra Europa over Mellemøsten til Indien. Men som det ses af “Sprogtræet” (ill. side 8), har der udviklet sig en frodighed af grene og kviste på sprogenes træ.

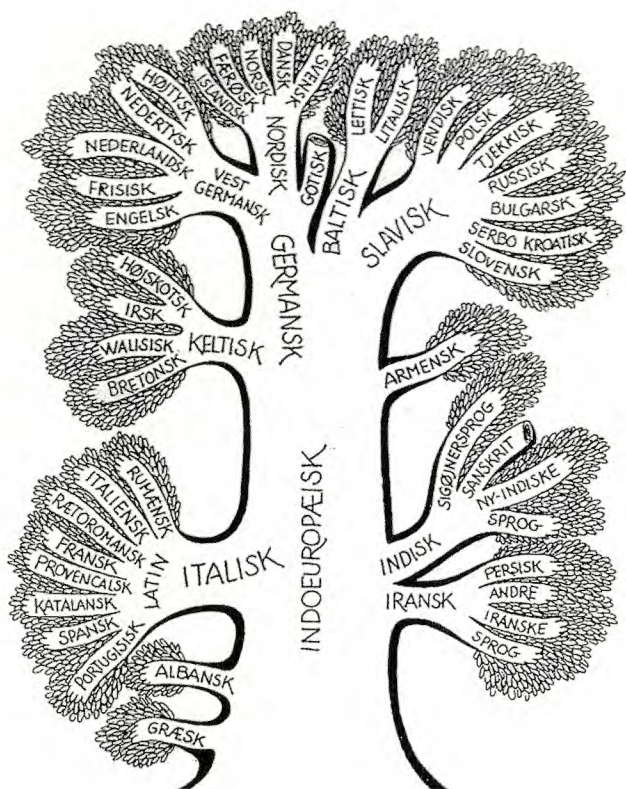
Der er i århundredernes – for ikke at sige årtusinders – løb sket så mange fraspaltninger, at mangfoldigheden er uhyre – og hvis vi så tager kulturerne og nationaliteterne med, bliver billedet om muligt endnu mere broget. Hertil kommer så det, der er denne bogs tema: dialekterne, dvs. de mindre lokale enheders “stedmål”, som det kendes fra alle hovedsprogene.

Når vi i Modersmål-Selskabet studerer Sprogtræet, er det naturligvis især venstre side, der interesserer – og specielt den øverste, nordiske kvist inden for den germanske sprogfamilie.

DEN DANSKE TUNGE

Det er af indlysende grunde begrænset, hvad vi har overleveret rent sprogligt fra de gamle nordboers tid. Der var ikke meget at skrive med og på, og ikke mange, der mestrede nogen form for skrivekunst – her må vi kaste et misundeligt blik sydpå til Middelhavsregionen og videre ud.

Men lidt har da også ret – og man fik da heldigvis kopieret den kortfattede indskrift på det ene guldhorn, før en vandal omsmelte det. Det ældste dansk – fra omkring år 400.

Det er jo ikke de store kunstneriske udfoldelser, vi møder på de ældste danske sproglige minder. Det er indskrifter – oftest på gravstene – som alene runealfabetet og materialet (overvejende sten) sætter grænser for.

Men det er tankevækkende, at man op til ca. år 1000 kunne tale om et “fællesnordisk” sprog, hvor de skandinaviske vikinger umiddelbart betragtedes som et fællesskab, der talte “den danske tunge”.

VEST- OG ØSTNORDISK

Den første “dialekt”-spaltning møder vi omkring år 1000, hvor begreberne øst- og vestnordisk opstår.

Denne spaltning ses den dag i dag i form af tre nordiske sprog på hver side. Vestnordisk: islandsk, færøsk og norsk landsmål/nynorsk – og østnordisk: norsk bokmål/rikssprog, svensk og dansk.

Der er ikke meget materiale bevaret fra denne tidlige periode af vore nordiske sprog. Lidt ironisk er det, at det var den katolske ekspansion, der reddede det, der er bevaret af den nordiske kulturarv på dette område (Edda, saga m.v.).

Island blev kristnet fra Irland af overvejende indfødte munke, der havde såvel forståelse som interesse for den lokale kultur – som således blev bevaret gennem nedskrifter på det lokale sprog.

Det øvrige Norden blev i stedet præget af den central- og sydeuropæiske latinkultur, der ikke havde større respekt for det lokale. Således er der jo noget absurd i, at den ældste og mest omfattende beretning om vor tidlige historie, Saxos “Danernes bedrifter” er forfattet på latin (“Gesta Danorum”).

Senere har vi op i middelalderen fx lægebøger og landskabslove, hvor vi allerede kan spore dialekttræk i de forskellige egne love i Danmark.

DET DANSKE RIGSSPROGS FADER

På den anden side opstår der med bogtrykkunsten og reformationen et behov for en fælles norm inden for skriftsproget.

Almindelig sund fornuft sagde enhver bogtrykker, at man ikke kunne stave efter forgodtbefindende, hvis forståelsen skulle bibeholdes i hele sprogområdet. Og en af Luthers vigtigste reformatorscheftene var at indføre netop modersmålet i kirken, den tids altdominerende kulturbærer.

Således kaldes den kannik i Lund, Chr. Pedersen, der oversatte bibelen til dansk i 1550 ("Chr. III's Bibel"), for "det danske rigssprogs fader".

Den sprogform, Chr. Pedersen benyttede, har været mere eller mindre normgivende siden da. Af praktiske grunde er man meget forsigtig med at ændre skriftsproget, mens talesproget i højere grad – såvel regionalt som nationalt – har ændret sig.

Talesproget ved vi af indlysende grunde ikke ret meget om, selv om ældre tekster og "fejl" i mere private sammenhænge kan give fingerpeg om udtalen, ligesom digteres rim.

Således kan man spore tendenser til, at der fra egn til egn er opstået varianter af modersmålet – dvs. dialekter.

Det er ikke let at opspore, hvorfor der opstår ændringer i folks sprogbrug. Men at de er opstået, er klart for enhver.

DET DANSKE STØD

Et af de mest iøjnefaldende træk inden for vort eget østnordiske område er det danske "stød".

Det er vel det mest karakteristiske træk ved vort modersmål, og dansk skulle være det eneste sprog i verden, der har stød som betydningsbærende faktor (jfr. "mor", kortform af moder over for "mord" og "møller" (møllens indehaver) over for egenavnet Møller).

Dette stød, som kun bruges i en del af landet, består i en ganske kort sammentrækning i struben, hvor luftstrømmen afbrydes. På mange udlændinge virker det frastødende og vanskeligt at forstå og gengive. Mange forveksler stød med tryk. Men man kan godt have tryk uden stød, men ikke stød uden tryk.

Hvornår stødet er kommet ind og hvorfor, er næppe nogen i stand til at klarlægge. Men sammenligner vi med vore to nabo-sprog, svensk og norsk, har de i stedet fået den musikalske tone i forskellige udgaver. Mest "syngende" (dvs. med stigende tone) er norsk, som vel også af de fleste regnes for det smukkeste af de nordiske sprog. Er der ikke noget "fjeldfrisk" over det norske?

Stødet findes ikke i de sydlige dele af Danmark, dvs. Sønderjylland, det meste af Fyn, det sydligste Sjælland og Lolland-Falster m.v., hvortil kommer Bornholm.

FORDOMME

Og så er vi vist nået til fordommene med hensyn til vort danske modersmåls varianter – og dem er jo mange holdninger til, positive såvel som negative.

Det hedder sig i folkemunde, at det stødløse er det sprog, som englenerne taler om søndagen – det lyder så smukt, syngende, muntert og troskyldigt.

Mens jysk, som i sig selv – ligesom de andre hovedområder – har en masse underafdelinger, alene ved tonefaldet giver et ærligt, snusfornuftigt og troværdigt indtryk. Det er et plus for enhver handlende at benytte et vist jysk tonefald (jfr. Jysk Sengetøjslager...)

På den anden side er der dem, der mener, at jysk er det mest "bondske" og dermed skulle signalere ringere begavelse, fjogethed og dårlig uddannelse. Derfor er det også al ære værd, at jyder, der når til tops i samfundet, holder fast ved deres hjemegns "A" (for "jeg").

Og “goddaw do” kan vist benyttes og forstås både positivt og negativt? I det hele taget har man kunnet undre sig over de “dannede klasser”s manglende respekt for landbefolkningens væremåde og traditioner – ikke mindst i betragtning af, at landbruget har været landets rygrad helt op til vor egen tid.

Også sjællænderne har måttet holde for. Deres drævende facon har mange opfattet som udtryk for sløvhed og manglende foretagssomhed (“ded er jo ded med ded”).

Hovedstadens placering på Sjælland har nok også øget byboens manglende respekt for landbefolkningen, som bragte kød, korn, grøntsager, mælk osv., men ellers betragtedes som kuriøse tumper med halm i træskoene. Landsbytosser, der var undsluppet.

Hertil kommer så Hovedstaden, hvor det sprogligt sociale skel er mest udpræget. Borgerskabet taler “høj” københavnsk og underklassen “lav-”, det som tidligere kaldtes “Grønnegade-dænsk”. Ordet dansk blev udtalt “darnsk” af de “darnede” fra de “fine” kvarterer og “gode” familier.

For ikke mange årtier siden fik man rap over de små fingre i folkeskolen, hvis man ikke talte “pænt” og fx sagde “mared” (for meget). Nu er den slags ophørt, ligesom de skrappe sprogpøver, man skulle igennem hos Danmarks Radio, før man fik adgang til en mikrofon.

Man hørte ofte tidligere den teori, at det “korrekte” sprog var det, der hørtes i Statsradiofonien (dvs. Danmarks Radio) og på Det Kgl. Teater, hvis elevskole nidkært vogtede over modersmålet, som det lød i de “kulturelt toneangivende kredse”.

FOR TOLERANTE?

Når man i dag ser og hører disse “kangelige” skuespillere på ældre film, kan man dels glæde sig over den smukke diktion og dels græmme sig over, at vi er blevet så tolerante.

Nogle vil anse det for et æstetisk problem, at det lyder grimt at sige “prast” for “præst” og “orp” for “op”, mens andre finder teatersproget krukke, og især mange ældre anser de unges sprog for vulgært.

Atter andre vil hæfte sig ved, at det er særdeles upraktisk at tale sjuksket og ukorrekt, når man henvender sig til andre. For ikke at sige uhøfligt at tale med dårlig artikulation, det såkaldte “mumle-dansk” og “muddermaal”, hvor man sluger det halve af det, der skulle siges. Ligesom visse dialektformer ikke egner sig til større sammenhænge.

Med den stigende mobilitet blandt befolkningen overalt i landet, hvor vist ingen mere lever hele livet på hjemegnen, svinder dialekterne. Og med de mange elektroniske medier påvirkes alle af det, der høres via radio og tv.

Men hvorfor skal én variant af det københavnske præge medierne – og dermed sætte normen?

Ethvert kulturfolk – ikke mindst et lille som det danske – har behov for at værne både om sit fællessprog – rigsmålet – og dets egnsbetonede varianter – dialekterne.

Det “ulokaliserbare” rigsmål og de “lokaliserbare” dialekter (med alle varianterne) har krav på respekt. De er alle en del af vor danske kulturs mangfoldighed.

Blank side

Sproget på Lars Tyndskids marker – om rigsmål og dialekt

GEORG SØNDERGAARD

Lars Tyndskids marker. Hvad er det? Det er Danmark. Det er et slangudtryk, som jeg heller ikke kendte før et københavnsk dagblad, Politiken lancerede en kronikserie her i sommer om den danske provins. Lars Tyndskids marker er betegnelsen for de 90% af Danmark som ikke udgøres af hovedstadsområdet, som efter nogens mening er den eneste del af Danmark der egentlig betyder noget. Lars Tyndskids marker er et sted hvor københavnere nødig kommer. Dette så vi for nylig med de 10.000 underskrifter som man kunne mobilisere på rekordtid mod Rigsarkivets flytning fra København til Odense. I de år hvor København har været hovedstad, er der kun flyttet ganske få statsinstitutioner fra København til provinsen.

En del københavnere – specielt måske i de yngre årgange – nærer en vis foragt for “bøhlandet”. Det kunne man se i præsentationen af kronikserien hvor provinsen blev karakteriseret yderligere med ord som jeg ikke vil gentage her.

Nu er det jo sproget dette indlæg skal handle om, og her er det væsentligt fra begyndelsen at fastslå at der er tale om en mangfoldighed af variationer af det samme sprog. Dette er meget væsentligt. I Danmark er der imidlertid i årenes løb sket det at en af sprogets variationer har fået en status der vil bevirke at den bliver absolut enerådende, at alle danskere efterhånden kommer til at tale

fuldstændig det samme perfekte ensartede rigsdansk. Ikke uden individuelle variationer, men uden det der er så typisk for de danske dialekter: det lokale særpræg.

På sin vis er det jo lidt ejendommeligt at beklage at det sprog man bruger hver dag og som betyder så meget for én, at det har succes og fremgang. Jeg taler en dansk dialekt perfekt, noget jeg dog selv oplever som et kuriosum og som jeg sagtens kunne undvære. Derimod kunne jeg ikke have undværet det sprog som jeg har baseret hele min tilværelse på og som jeg har arbejdet med på mange forskellige måder gennem det meste af mit voksenliv. Det sprog er rigsdansk. Det er egentlig det sprog, rigsdansk og dets næsten uforståelige påvirkning af de danske dialekter det følgende handler om.

Rigsdansk har fået en så dominerende plads i danskernes sproglige selvopfattelse at det i løbet af nogle generationer vil blive enerådende. Derudover hævder nogle at alle danskere om 100 år måske vil få engelsk som deres andet sprog. Dette perspektiv vil vi lade ligge her.

Betyder det at dialekterne vil ende med at få museumsstatus? Ja, det har de jo allerede i dag. Mange dialekter er forsvundet også inden de blev tilfredsstillende beskrevet. I slutningen af 1960'erne havde jeg kontakt med Martin N. Hansen, bibliotekar og dialekt-digter i Odense men født og opvokset på Als og medlem af Alsingergildet, et lille eksklusivt selskab bestående af ni ældre mennesker. Ifølge Martin N. Hansen kunne man da han var dreng på Als høre forskel på dialekterne på Als fra sogn til sogn. I nutiden er der kun ganske få dialektmodsatninger i det sønderjyske område, og om en generation vil der være endnu færre forskelle tilbage. Det vil vare længe før alle sønderjyder taler rigsdansk. Men der bliver flere

og flere. Det har man kunnet konstatere med usvigelig sikkerhed gennem mange år.

HISTORISK PERSPEKTIV

Nogle vil måske tænke at dette emne er meget specielt. Efterhånden er der jo ingen der taler dialekt. Og det er jo netop det der er det spændende. Det er noget der sker så langsomt og så umærkeligt at vi slet ikke er klar over det. Hvis man bare tænker: "Sådan er det", så finder man jo ikke ud af noget. Næh, en gang imellem bør man sige: "Hvad er detteher egentlig for noget?" Så viser det sig at sprogets historie afspejler hele landets historie, at dialekternes afvikling er resultat af en udvikling der har strakt sig over meget lang tid. Faktisk handler det følgende om hvordan Danmark er blevet til, hvordan Danmark er blevet det land vi kender og lever i med det sprog vi taler. Det er en lang og kompliceret historie.

Alt dette kan selvfølgelig ikke medtages i en kort oversigtsartikel som denneher. Her må vi nøjes med at nævne en række hovedpunkter hvortil vi så kan knytte enkelte kommentarer.

En historisk oversigt kan vi for enkelhedens skyld lade begynde ved år 1000, ved slutningen af vikingetiden, hvor Danmark endnu ikke var samlet til ét rige. Kristendommen var indført, men hvor mange "daner der var kristne" er tvivlsomt. Der var landsbyer men ikke særlig mange. København eksisterede ikke. Første gang København nævnes på skrift, er 1168.

Efterhånden som Danmark blev bebygget, ændredes hver egns sprog umærkeligt – i hver sin retning. De danskere der boede i Skåne talte på én måde, de der boede i Vendsyssel havde et anderledes sprog. I begyndelsen har de helt sikkert forstået hinanden, men i løbet af de følgende århundreder blev de lokale varianter så forskellige at skåninger og vendelboer til sidst ikke forstod hinan-

den. Alligevel kan vi se at skånsk og vendelbomål har mange fælles træk. Det har også lollandsk og vendelbomål. *Det jör 'en nåw – 'det gør ikke noget' - hed det på gammelt lollandsk. Det jör 'en noe siger vendelboerne.*

Landet udviklede sig til et bondesamfund bestående af næsten 3000 små landsbyer og et halvt hundrede købstæder. I flere hundrede år var der i hver landsby i landet kun en eller to som kunne læse og skrive: præsten og degnen. De andre i landsbyen var analfabeter. Det de vidste, var noget de havde lært udenad, af de gamle. Det var den gang man havde respekt for alderdommen. De gamle vidste noget. De var kloge. Det var de gamle der bestemte. Under disse omstændigheder var det at dialekterne opstod og levede.

Peter Skautrup, som er den der har givet den omhyggeligste redegørelse for de danske dialekters ældste historie i sit store firebinds værk "Det danske Sprogs Historie", hævder at man allerede fra tidlig middelalder kan påvise flere dialektale forskelle. Problemet er blot at langt det meste af det skriftlige materiale vi har til rådighed, ikke er dansk men latin eller tysk. Og i dansksprogede tekster finder vi kun få dialektale varianter. Således er der ingen skriftlige eksempler på den jyske brug af foransat bestemt artikel af typen *æ mand, æ hund* etc., noget der virker yderst påfaldende idet man godt kunne formode at der var tale om et nyere træk som følge af påvirkning fra tysk *der Mann, der Hund* etc.

Dialektudviklinger finder først og fremmest sted i statiske samfund, hvor livet er bestemt af tilværelsens konstans, hvor der ikke er afgørende begivenheder som får konsekvenser for den menige befolkning, hvor man lever sit stille liv år efter år, generation efter generation. Som Peter Skautrup siger:

“... det var kun i yderste nødsfald, at en rejsning eller bevægelse kunde gribe folket (Niels Ebbesen), ellers fortsatte man som forhen at fange sild, dyrke korn eller opdrætte heste og stude til eksport. Ej heller greb bonden fremmede lader og skikke, første gang en fremmelig adelsmand eller borger vigtede sig dermed, lige så lidt som han byttede sin vadmelsdragt med indførte silke- eller skarlagensklæder.

1, s. 308

Den danske bondes mentalitet var præget af stærk vedholdenhed og trofasthed over for det hævdvundne, som hjalp ham igennem alle fristelserne, og det fremmedes mange angreb prellede af mod folkets sindighed og besindighed. Dette var til stor lykke for sproget. På den måde forsvarede de 98% af danskerne som den gang boede på landet, det danske sprog mod ydre påvirkninger.

BORGERSKABETS SPROG

I de 500 år som vi henregner til middelalderen skete der en række vigtige ændringer af det danske samfund, men de skete langsomt. I landets købstæder opstod efterhånden en anden kultur, borgerskabet som på mange måder havde en anden form for tilværelse end landboerne. Oprindeligt talte byboerne naturligvis som alle andre, men efterhånden opstod der markante forskelle mellem byboers og landboers sprog eller rettere: deres *sprogbrug* var forskellig. Bykulturen var præget af andre idealer i tilværelsen. I byerne koncentreredes magt og indflydelse. Her levede mennesker intenst, her var man tvunget til at klare sig hurtigt og effektivt.

Selvom vi ikke kan gøre rede for det i detaljer, ved vi at byboernes sprog i løbet af middelalderen ændredes gennemgribende. Som eksempel nævnes at man i jyske byer begyndte at sige “jeg” i stedet for “A” (som jo ellers er enerådende for hele Jylland) og at foransat

bestemt artikel (“æ mand”, “æ hund”) blev opgivet til fordel for efterstillet artikel (manden, hunden). Allerede her kan vi se modsætninger som i de følgende århundreder skulle blive tydeligere og tydeligere. Det er nærliggende at tolke disse sproglige ændringer som resultat af ændringer i kultur og livsindhold. Det var i byerne fornyelserne fandt sted. Det var til byerne der kom fremmede handelsfolk og håndværkere. Byboernes status blev på den måde hævet over bønderne og deres sprog. Det har vi mange eksempler på, og det fik naturligvis også konsekvenser for det sprog man talte. Også det har vi talrige udtryk for. Byfolk anså bønder for at være andenrangsmennesker, dumme og uoplyste og i mange henseender suspekter.

En af byerne i Danmark fik en ganske særlig betydning: København. Af den enkle grund at København var Danmarks hovedstad og at en stor del af dansk erhvervsliv var placeret i eller blev styret fra København. Som Jørn Lund skriver i Den Danske Encyclopædi:

“I takt med Københavns ekspansion som handels-, uddannelses- og administrationsby fik sproget i hovedstaden stigende betydning for hele landet. Det gjaldt først, dvs. fra Reformationen, især skriftsproget, men siden også taleproget; så at sige alle udviklinger i udtalen er begyndt i København.

Det københavnske sprog påvirker naturligvis ikke direkte fx en nordvestjysk dialekt: Sproget i de større provinsbyer, efterhånden også i de mindre byer og landsbyer påvirkes, idet de sociale forskelle i københavnsk sprog videreføres; indflydelsen ytrer sig ikke i enhver henseende ens hos advokaten og havnearbejderen.”

I det mindste siden reformationen har Københavns rolle som hovedstad betydet at landet er blevet styret herfra. Der er ikke noget naturstridigt i at en hovedstad ligger i udkanten af et land. Det findes der mange eksempler på rundt omkring i Verden.

KØBENHAVN

København er nu en gang Danmarks omdrejningspunkt. Sådan har det været i århundreder. At mange københavnere ikke kender Danmark vest for Valby bakke er vel deres eget problem. Skulle man bebrejde nogen noget, må det snarere være alle de andre, alle dem der siden det store opsving i slutningen af 1800-tallet har sørget for at konsolidere København som Danmarks førende by på alle områder, fra ølbrygning til skibsfart. Hvis ikke alle – politikere, erhvervsfolk, indflydelsesrige personer inden for åndsliv og politik – gennem de sidste 150 år var hastet til København for at gøre deres lykke, ville vi ikke have haft den forvridning der har bevirket at alt københavnsk har fået en ganske særlig status. Provinsboen trådte ærbødigt et skridt til side og tog huen af for den fine herre i vognen. Han var *kjøwwenhavner*. Den dag den fine herre kom til byen, snakkede manden og konen ikke om andet end *æ kjøwwenhavner* hele aftenen. Det var ikke så mærkeligt at københavnsk blev ensbetydende med fint. Og ikke så mærkeligt at københavnerne efterhånden kom til at tro en hel masse om sig selv, forstod at føre sig frem i de bedre kredse. Københavnerne vidste at alene synet af deres prangende kåber og elegante silkekjoler kunne slå de nøjsomme provinsboer med stumhed. I forvejen sagde man ikke så meget på landet, mens københavnerne snakkede op og gjorde sig voldsomt gældende overalt hvor de kom frem.

I Danmark er man i dag enige om at sådan som man gør i København, sådan er det bedst. Det understreges af at hovedstadsområ-

det også i dag indtager en utrolig dominerende plads i dansk erhvervsliv. Set under ét vil der næste år blive skabt ca. 25.000 nye arbejdspladser i Danmark. Af dem vil de 53% være i hovedstadsområdet mens Sønderjylland, Lolland-Falster og Bornholm alle mister arbejdspladser. Det er områder som i forvejen er hårdt ramt af arbejdsløshed. Alt i alt viser det noget om hvor dominerende en lille koncentreret del af Danmark bliver, mens store partier af landet efterhånden lægges øde så hele landsbyer efterhånden ligger hen som rene spøgelsesbyer.

Det er ikke så mærkeligt at det faktisk er umuligt at flytte nogen som helst statsinstitution væk fra København (sidst så vi det med Rigsarkivet).

Her i sommeren 2002 havde Politiken bedt en række kendte skribenter beskrive forholdene i den del af Danmark som af københavnerne betragtes som i enhver henseende underlødige. Og her var det så altsammen fra dyrlægedatteren Annemarie Løns beskrivelse af livet i Vestjylland som "en lidelse" til Lars Qvortrups elegante pointe om at de mest provinsielle danskere i virkeligheden er københavnerne og endelig Søren Ulrik Thomsen som beskrev København som en "stor forvokset provinsby".

Den nyeste samlede oversigt over de danske dialekters situation i nutiden finder vi i et afsnit i Jørn Lunds "Sproglig status", Kbh. 2001, anmeldt i Sprog&Samfund, 20. årgang nr. 1. Her skriver Jørn Lund om København:

... det er København, der som den store og dominerende by er udbredelsescentrum for nye tendenser i sprog og udtale. Udtalen breder sig som ringe i vand fra København til de større byer og videre ud. Det betyder ikke, at egnsforskellene er forsvundet, men det fintmaskede dialektsystem findes kun få steder i velbe-

varet form, og i de områder kan langt de fleste yngre mennesker ved siden af deres dialektnære sprog tale en variant af standarddansk, rigsmålet. Lokale varianter af standardsproget kaldes regionalsprog.

JØRN LUND "SPROGLIG STATUS" s.62

Ingen kan give nogen entydig og udtømmende forklaring på at sprogforholdene i Danmark er så ejendommelige. Der er flere faktorer:

1. Affolkningen af landbosamfundene
2. Forøgelsen af antallet af uddannelsessøgende
3. Påvirkning fra undervisningssproget
4. Påvirkningen fra skriftsproget
5. Befolkningens større mobilitet

Denne liste kan forøges om ikke i det uendelige så dog med en række yderligere punkter selvom de anførte må siges at være de væsentligste. Nogle af dem er undersøgt i mange detaljer, f. eks. spørgsmålet om undervisningssproget medens andre er vanskeligere at dokumentere eller er så umiddelbart indlysende at en nærmere undersøgelse synes overflødig. Mange tror vist at dialekternes forsvinden primært skyldes påvirkningen fra radio og tv, men som Jørn Lund siger "Man må ikke tro, at dialekternes forsvinden er mediernes værk". ("Sproglig Status" s.67). Det er meget begrænset hvor meget radio og tv den yngre generation overhovedet hører. Og det mindste af det er i hvert fald dansk rigssprog. Det er musik og engelsk.

Der er et eller andet absurd over detteher. For egentlig oplever vi vel at det går "ufattelig godt". Og man kan ikke rigtig bebrejde

nogen noget. I hvert fald er det urimeligt at bebrejde københavnernes selv at de bor hvor de bor og at de taler det sprog man taler hvor de bor. Heller ikke at tro at de er de klogeste, de dygtigste, de mest initiativrige af alle danskere. Det har de jo lov til selvom det er udtryk for en selvovervurdering der sommetider grænser til det latterlige. Der sker ikke noget af betydning udenfor København.

UDVIKLINGEN

I løbet af de forrige to århundreder er der sket mere end i alle de foregående tilsammen. Ét ganske bestemt forhold har været afgørende: alle danskere er blevet i stand til at læse og skrive.

Med indførelsen i 1814 af almen undervisning blev grunden lagt til den udvikling af det danske samfund som på længere sigt skulle føre til en gradvis udjævning af utrolig mange af de forskelle i danskernes tilværelse som tidligere gjorde sig gældende. Det var naturligvis ikke udbredelsen af læse- og skrivefærdigheden endsige den øgede oplysning i sig selv som bevirkede de store udviklinger inden for hele det danske sprogområde.

Den øgede oplysning var blot en af forudsætningerne for alt det der kom til at ske i Danmark i 1800-tallet med politisk bevidstgørelse, højskole- og andelsbevægelse, landbrugets øgede mekanisering, alt sammen noget der også fik konsekvenser for holdningen til sproget og dermed til dialekterne. Det sprog som de mange fremskridt blev formuleret i, rigsmålet og skriftsproget blev det statusbærende sprog, der ikke længere var uopnåeligt for den brede befolkning. Det sprog der tidligere ansås for at være fremmedartet eller ligefrem upassende, blev ganske langsomt også landboernes sprog.

Den forøgede industrialisering og deraf følgende arbejdsløshed på landet i slutningen af 1800-tallet bevirkede at mange landboer søg-

te til byerne hvor de gradvis tilegnede sig byboernes livsstil. Det fik naturligvis også konsekvenser for det sprog man talte. Det har vi talrige eksempler på. Byfolk anså landboer for at være naive og dumme uden menneskelige værdier. Det er denne nedvurdering der kommer til udtryk f.eks. i Fr. Plum's "Haandbog for Lærere", 1802:

... det Sprog, Børn af Almuen, især paa Landet, have lært hjemme, er i Almindelighed saa urigtigt og saa forskielligt fra det, der bør tales i Skolen, at de hvert Øieblik maatte misforstaa Læreren, om han ikke strax søgte at rette det.

Nogle steder i Jylland har der ligefrem været aktiv modstand mod dialekterne også blandt de dialekttalende selv. Skautrup nævner et eksempel fra Himmerland, hvor en gruppe landmænd indrykker en opfordring i avisen til at aflægge "den gamle forældede, forkeerte og ofte uforstaaelige Talebrug, som Bonden endnu fører". De erklærer videre at de selv har "aflagt vor hidtil brugte bondelige Udtale og bestemt os til herefter kun at bruge rigtigere sproglige Udtryk og Benævnelser i Tale og Skrivemaade"

En uundgåelig konsekvens af samfundsudviklingen i 1800-tallet var det altså at der blev flere og flere byboer og at byboerne ikke talte dialekt. Som forfatteren Knud Sørensen siger et sted: "Der er en afgrundsdyb forskel mellem de mennesker der siger "A" og dem der siger "jeg". Tusinder af mennesker skiftede fra *A* til *jeg*. Det højere antal var med til at give bybefolkningen større prestige eller højere *status*. Status eller prestige er et afgørende element i menneskers sociale liv, og sprog er i vidt omfang statussymbol. Da jeg var barn på landet i 1940'erne var der en særlig slags sprog som var specielt "fint". Det var rigsdansk. Alle kendte det. Mange kunne

bruge det, men man gjorde det ikke, fordi det var flovt at tale som dem der ikke havde “rigtigt arbejde” men kun sad med papirer og den slags. “Siddende arbejde” var ikke for normale mennesker.

I nutiden bruges dette “fint” blandt børnene indbyrdes og mellem børnene og den gruppe af voksne som fra år til år bliver større og større. I den lille landsby i Vendsyssel hvor jeg er født og hvor jeg kommer nogle gange om året, er det næsten kun de gamle der taler dialekt.

DE GAMLE DIALEKTER

De små og store dialektforskelle er under afvikling. Hvor man tidligere mange steder i landet kunne høre små men tydelige forskelle næsten fra sogn til sogn, er dette ikke muligt i dag. Det betyder på den anden side ikke at alle dialektforskelle er væk. Det er de langt fra. Vendelboer kan sagtens høre om folk kommer fra Himmerland eller Vestjylland – alene på deres tonefald. Men tidligere kunne man på en tur gennem Vester og Øster Han Herred høre næsten for hver ti km hvordan sproget umærkeligt skiftede fra vestjysk til vendelbomål – takket være de små fine nuancer.

Selv om man i visse dialekter tidligere kunne skelne mellem tre køn i navneordene og denne skelnen ikke længere er realistisk, betyder det i sig selv intet for dialekternes eksistens. Ingen vendelbo kan i dag med sikkerhed sige hvornår det hedder *jej*, *jæn* eller *jit* om en ting eller et forhold. I Vestjylland siger man *jæn* om det hele. Fynboerne morer sig med at sige *ovni*, *vovni* og *kakkelovni*, noget der viser at fynsk også en gang har haft tre køn i navneordene. Andet er der heller ikke tilbage af fynske dialekter. Ingen fynboer kan stedfæste gamle dialektprøver overhovedet.

Dialekterne er de gamles sprog, og selvom de unge mennesker nok i en vis udstrækning bruger de gamles sprog, er det påfaldende at de i nutiden alle er blevet tosprogede.

Uden fare for at generalisere for voldsomt kan man hævde at alle danske i dag kan tale en form for rigsdansk. Denne påstand skal ganske vist tages med det forbehold at det rigsdansk der er tale om, almindeligvis er præget af tonefaldet i den lokale dialekt. Det er så hvad der indtil videre er tilbage af de danske dialekter.

RIGSDANSK

Fra begyndelsen har det danske standardsprog, rigsdansk, som i nutiden er ved at fortrænge de danske dialekter, ikke eksisteret i den form det har nu. Det er ikke nogen dialekt, men en speciel form for sprog og sprogbrug skabt i toneangivende kredse i 1600-1700 tallet da Danmark blev udformet som kulturland med et skriftsprog og en litteratur. Oprindeligt er rigsdansk baseret på sjællandske dialekter som blev tilpasset de nye krav der stilledes til København som rigets hovedstad og sæde for den enevældige konges regering. De nære kontakter til tysk og fransk kultur gav mange impulser til Danmark, og det danske sprog udviklede sig tydeligt takket være inspirationen udefra. "Dannede danskere kunne tysk, som de i dag kan engelsk, hvis man skal tro rejseberetningerne fra 1700-tallet. De er fulde af begejstrede vidnesbyrd om, hvor godt man klarede sig med tysk i Danmark.", skriver forfatteren Vibeke Winge.

Noget af det der er karakteristisk for rigsdansk i modsætning til dialekterne, er dets nære tilknytning til det skriftsprog som opstod efterhånden som det blev relevant. Det er en lang og meget kompliceret proces som ingen har oversigt over i detaljer. Ja, man kan

vel med nogen ret sige at skriftsprog og rigsdansk er blevet til ved siden af hinanden. Men det er vigtigt at understrege at rigsdansk er et talesprog. Her har man haft behov for et sprog hvori man kunne formulere de mange nye fænomener og begreber der gjorde sig gældende efterhånden som Danmark blev et kristent land. Kristendommen skabte grundlag for at Danmark i løbet af middelalderen blev et led i en større fælleseuropæisk kulturhelhed og et retssamfund hvor man måtte have love og juridisk bindende dokumenter, der var entydige og præcise.

Samtidig udviklede dansk sig til et perfekt udtryksmiddel, som rummede samme muligheder som alle andre kultursprog for at udtrykke de sider af tilværelsen som lader sig formulere i ord. Når nye begreber og nye fænomener opstod, dannedes tilsvarende ord.

Denne udvikling har i høj grad været præget af kulturstrømme sydfra, fra Rom, fra Frankrig og Tyskland. Ikke mindst det tyske sprog har i den sammenhæng haft betydning for udviklingen af dansk.

“Indtil 1814 havde kongen danske, norske og tyske undersåtter, til 1864 danske og tyske. Dansk og tysk sprog og kultur fungerede sammen i kongens riger og lande, Helstaten, indtil man fra midten af 1700-tallet begyndte at tænke nationalt. 1800-tallets tyske og danske nationalisme gjorde ende på århundreders samskik.”

VIBEKE WINGE S. 12

Her er det også vigtigt at nævne at Danmark i 1600-1700 tallet nåede sin endelige udformning som kulturland med et skriftsprog og en litteratur. Det er ikke nogen overdrivelse at sige at det var med Ludvig Holberg at Danmark fik sin egen nationallitteratur med alle de konsekvenser det fik for dannelsen af dansk sprog og litteratur.

Den indflydelse som rigsmålet herved fik som kirkens, central-administrationens, litteraturens og kulturlivets sprog kombineret med at dens magt primært formidledes gennem en eneste sprogvariant: rigsdansk, den status har været medvirkende til at skubbe de danske dialekter til side. Som sociologen Peter Gundelach siger

[...] sproget er ikke et neutralt medium. Det udtrykker og former vore meninger og opfattelser. Det sætter tingene på begreb og viser hvad man overhovedet kan tale om, og hvorledes man kan tale om det. *Det indebærer derfor også magt*, nemlig magten til at definere hvad der er vigtigt, altså muligheden for at kunne sætte ord på – italesætte – fænomener eller til at beskrive forskellige former for sociale fænomener.

PETER GUNDELACH: "DET ER DANSK" S.31

Hvorfor er det så lige blevet det københavnske borgerskabs sprog som er blevet dansk standardsprog? Fordi kirkens, centraladministrationens, litteraturens og kulturlivets højborg er København. I København blev det hele udtænkt og formet. København var indtil 1928 det eneste sted i Danmark hvor man kunne studere. Sådan havde det været lige siden København i 1522 fik sit universitet. Enhver der ville være præst eller dommer måtte til København for at studere, bruge ti af de vigtigste år af sit liv, hvor man endnu havde den sproglige tilpasningsevne i behold. Enhver der ville have en bog udgivet, måtte først finde en kapitalstærk velynder, dernæst en forlægger i København som troede på det unge geni. På den måde endte det meste i København, hvor dansk kulturliv trivedes. Mens resten af Danmark forholdt sig afventende. Selvom det lyder som lidt af en karikatur, er det ikke noget fuldstændig fortegnet billede af Danmark i midten af 1700-tallet, hvor 90% af danskerne boede på landet – og talte egnens dialekt som de altid havde gjort.

Sammenhængen mellem dansk skriftsprog og rigsdansk er uhyre kompliceret. Når det gælder selve retskrivningen, siger man gerne at dansk næst efter engelsk har den mest konservative retskrivning i verden. Intet andet sprog har så mange uregelmæssigheder og inkonsekvenser som dansk. Dansk skriftsprog har været – og er – stærkt præget af tysk, noget vi som kan stave og skrive, ikke beklager. Det væsentlige her er imidlertid også blot at pointere at rigsdansk – som også nævnt ovenfor – er blevet til i takt med skriftsproget, ja at disse to sprogformer på mange måder ikke lader sig adskille – bortset naturligvis fra at rigsdansk er den talte og skriftsproget den skrevne manifestation af dansk.

UDTALEN AF PERFEKT RIGSDANSK

Det er ikke alle der lærer at skrive et fejlfrigt dansk skriftsprog. For mange er det også ligegyldigt. Men alle *kan* principielt lære det. Alle kan derimod ikke lære at *tale* perfekt rigsdansk. I hvert fald ikke uden en intensiv træning som vil være helt ude af proportioner. Paradoksalt nok er det nemlig betydelig vanskeligere at tale et sprog korrekt end at skrive det korrekt. Det skyldes at der i det talte sprog indgår langt flere udtrykselementer som gør tonen, tonefaldet til det overordnede for det der siges. På den måde kan et 'ja' på samme tid være bekræftende men samtidig ironisk eller nedladende, alene i den måde det udtales på, noget som er umuligt at gengive skriftligt. Alene derfor er talen overordnet skriften.

Selvom det naturligvis er umuligt kort at beskrive noget så kompliceret som et helt sprog, kan man godt sige noget relevant om enkelte afgørende træk.

Det man kan gøre er at vælge noget som er meget relevant. I denne sammenhæng er der et forhold der overskygger alle andre, noget som er enestående i udtalen af dansk. Det er det danske

stød. Blandt alverdens sprog er dansk det eneste, hvor forekomsten af stød kan afgøre betydningen af to ord. Det fremgår af eksempler som disse:

‘Møller’ (navn)	og ‘møller’ (flertal af mølle)
‘vejret’	og ‘været’ (udsagnsord)
‘taget’ (fx af hus)	og ‘taget’ (udsagnsord)
‘roser’ (udsagnsord)	og ‘roser’ (blomster)
‘viser’ (udsagnsord)	og ‘viser’ (fx på ur)
‘maler’ (udsagnsord)	og ‘maler’ (håndværker)

I ordet ‘stød’ er der ikke stød; i ordet ‘stødet’ er der stød. Der er hundredvis af den slags ordpar. Det er uhyre vanskeligt at forklare og opstille regler for stødets væsen og forekomst. Når der aldrig opstår misforståelser i forbindelse med brugen af stødet, skyldes det den sproglige sammenhæng hvor vi bruger ordene. Ordet ‘røret’ med stød (stålrør, plasticrør) kan ikke forveksles med ‘røret’ uden stød (uroen, bevægelsen).

Kun de færreste danskere ved hvad stød er, men de fleste bruger det rigtigt. Der er dog en række lokale variationer. Visse steder bruges det overhovedet ikke og har aldrig været nogen del af egnens dialekt. Det gælder en stor del af Sønderjylland, det sydfynske område, Lolland-Falster og Sydsjælland og Bornholm. Dertil kommer at resten af sjællænderne bruger stødet på en særlig måde; næsten alle fynboer er i nutiden mere eller mindre usikre i brugen af stødet, jyderne har dels en række konsekvente afvigelser fra almindelig brug af stødet dels et karakteristisk tonefald i deres brug af stødet. Man behøver blot forestille sig Poul Nyrup Rasmussen udtale ordet ‘stor’. Eller en sjællænder sige ‘nu’. På den måde er stødet det bedste kriterium vi har i dansk for brugen af

eller afvigelse fra rigsdansk. Et velkendt eksempel på en dansk politiker som overhovedet *ikke* har stød i sit sprog, er Freddy Blak.

I øvrigt er uregelmæssigheder i forbindelse med brugen af stødet i nutiden så almindelige at de accepteres selv hos nogle af de medarbejdere ved Danmarks Radio som kommer til orde ved mikrofonen.

Der findes ingen udtømmende redegørelse for stødets opståen og forekomst. Man kan godt opstille almene regler for sammenhængen mellem accentforhold og stød, men de er udelukkende af teoretisk interesse.

DIALEKTERNES AFVIKLING

Rigsdansk er en særlig form for dansk talesprog som er opstået i København og udbreder sig fra København. Det sker naturligvis ikke rent mekanisk, så at sige, på den måde at rigsmålet flodbølgeagtigt fortrænger alle dialekter. Snarere sker der – for at blive i billedet – en ganske langsom udsivning ad naturlige kanaler (fra større byer til mindre byer) som man i begyndelsen næsten ikke lægger mærke til.

Ingen kan give nogen entydig eller udtømmende forklaring på at sprogforholdene i Danmark er som de er. De fleste danskere oplever det jo heller ikke selv på den måde fordi de almindeligvis finder deres eget sprog naturligt eller selvfølgeligt.

Når det er så svært at give en tilfredsstillende forklaring, er grunden jo simpelthen at der ikke findes nogen enkel forklaring. Det drejer sig om summen af en række forskellige forhold, der til forskellig tid og på forskellig måde har påvirket danskernes sprog således at de kommer til at opføre sig mere og mere ens sprogligt som på så mange andre områder af tilværelsen.

Helt generelt kan man jo gøre opmærksom på samfundets almindelige udvikling. Jørn Lund begrænser det bagud i tiden til slutningen af 1800-tallet:

Den tekniske udvikling i sidste del af 1800-tallet muliggjorde ved det nye århundredes begyndelse som nævnt, at samfundet kunne blive gennemskåret af et forgrenet jernbanenet, der satte folk i stand til i højere grad end før at omgå og kommunikere med folk uden for deres sproglige nærmiljø. Før den tid var det ikke usædvanligt, at folk levede hele deres liv inden for én og samme sognegrænse – med et par kortvarige afstikkere til nærmeste større købstad.

JØRN LUND "SPROGLIG STATUS" s.66

I "sidste del af 1800-tallet" var der en række muligheder som tidligere havde været forbeholdt en ganske lille gruppe, men som nu åbnede sig for den danske landbefolkning. Indtil da havde bønderne gjort alt det grove arbejde og så i øvrigt passet sig selv. Danmark var som nævnt et decideret bondesamfund med næsten 3000 landsbyer og et halvt hundrede købstæder. I flere hundrede år havde næsten alle været analfabeter. Men nu gik der en oplysningsbevægelse hen over landet med politisk bevidstgørelse, højskole- og andelsbevægelse, teknik til landbruget, folkeoplysning, altsammen noget der efterhånden også fik konsekvenser for holdningen til sproget. Det sprog som de mange fremskridt blev formuleret i, rigsmålet, og skriftsproget blev det statusbærende sprog, der ikke længere var uopnåeligt for den brede befolkning. Det bevirkede at flere og flere landboer valgte at flytte ind til byerne, lære et håndværk eller tage en anden uddannelse og blive *bymennesker*. Nu 150 år efter er resultatet at hvor tidligere ca. 75% af befolkningen boede på landet, er det i dag under 5%. Og mange

steder i Danmark ligger snart hele landsbyer ubeboede hen. Her tales ingen dialekt. Her tales der overhovedet ikke.

Man behøver ikke lange og omhyggelige granskninger for at få indtryk af hvilke konsekvenser den slags forskydninger i befolkningen har haft for det net af små sprogforskelle som de gamle dialekter udgjorde. Når store landområder affolkes, dør dialekterne ganske stille.

Årsagerne til dialekternes faldende status i dag kan ses som resultater af det tætte samkvem mellem danskerne, et særligt psykologisk/sociologisk træk som nok til en vis grad er karakteristisk dansk og som flere udlændinge har bemærket. Således den tidligere engelske ambassadør J. Mellon. Han har skrevet en interessant bog om sine syv år i Danmark. Han taler selv dansk og kender danskerne godt. Om danskernes forhold til deres sprog siger han:

Sproget bruges til at ekskludere andre med. Det er svært at lære dansk hvis man ikke er opvokset i Danmark. Det paradoksale er at danskerne på den ene side nærmest er stolte over at tale et sprog som er vanskeligt og som kun forstås af meget få mennesker i verden. På den anden side accepterer danskerne kun andre som medlemmer af stammen hvis de kan tale dansk uden accent.

S. 118

Selvom denne bedømmelse af danskerne og danskernes holdning til sprog og til anderledes talende ikke primært sigter til dialekttalende, passer den ganske udmærket. Det er et yderst følsomt emne som det er vanskeligt at behandle på en sober måde.

Når Mellon siger at danskerne kun accepterer andre "som medlemmer af stammen hvis de kan tale dansk uden accent" er det

selvfølgelig rigtigt i den forstand at danskernes årvågenhed over for små udtaleafvigelser er betydelig. Det betyder dog langt fra at afvigelser ikke accepteres. Man kan næsten sige tværtimod. Men afvigelser tillægges forskellig æstetisk eller stilistisk værdi. Det er rigtigt at vi har et helt andet forhold til rigsdansk end f.eks. nordmændene har til Oslo-sprog. Nordmændene er regionalt bevidste, noget som tydeligt afspejler sig i deres sprog. Danskerne er autoritetstro over for rigsdansk ligesom de er over for så meget andet.

Ikke mindst københavnernes markerer sig med en sproglig opmærksomhed som ofte vækker undren hos den del af den danske befolkning der ikke er københavnere. I det københavnske dagblad som der flere gange er blevet henvist til i denne artikel, er der en sand mangfoldighed af eksempler. Således blev det i en kort omtale af en kendt radiomedarbejders (Hans Georg Møller) 60 års fødselsdag her i efteråret hele tre gange gentaget at hans sprog "røbe-de" eller "afslørede" at han kom fra Sønderjylland!

KONKLUSION

Problemet med årsagerne til den sproglige standardisering i Danmark er egentlig blot at det er umuligt at få oversigt over hvad der er sket, hvornår det er sket, i hvilken rækkefølge det er sket. Man kender jo godt årsagerne: De små lokalsamfund affolkes, bykulturen breder sig voldsomt. Byerne bliver større og større, hele landet har fået voldsom slagside. De mennesker der lever i denne bykultur, har samme popidoler, ser samme tv-programmer, går i samme slags tøj. I et samfund der i den grad er præget af fornyelse og udvikling, hvor "stilstand er tilbagegang" der er der ikke overskud til variationer.

I nutiden er der i hele verden omkring 6.000 sprog med et uendeligt antal dialekter eller varianter. Om 50 år vil der kun være 600 sprog fordi de små sprog bukker under for de store sprog. Rigs-

dansk er et af de 100 største sprog. Rigsdansk har en tusindårig historie som er velbeskrevet. Men først og fremmest har rigsdansk et levende skriftsprog og en levende litteratur. For de 5.400 små sprog er der grund til bekymring. Mange af dem har intet skriftsprog. Mange af dem har ingen litteratur. Om 50 år vil der ingen mennesker være som *taler* disse sprog.

Hvis et sprog eller en dialekt skal leve sit eget liv, kan det kun ske på steder hvor kontakten til andre sprog er yderst ringe. Det kender vi mange eksempler på overalt i verden. Men dette er ikke muligt i et moderne samfund som det danske. Derfor ændres de danske dialekter langsomt hen imod et fælles dansk. Dette fælles dansk er rigsdansk, som er tæt knyttet til skriftsproget. Rigsdansk og dansk skriftsprog har udviklet sig side om side i århundredernes løb, og særlig efter Holberg er skriftsproget blevet mere og mere udtryksfuldt og præcist.

Dansk skriftsprog har i flere hundrede år været den vigtigste bærer af dansk kultur og videnskab.

Ved hjælp af sprogets ord og muligheden for at danne nye ord har vi en uerstattelig mulighed for at formulere os – endda om emner som vi ellers mangler ord for.

Det var dette sprog der gjorde det muligt for digteren at skrive:

*Underlige aftenlufte,
hvorhen vinke I min hu?*

og det er dette sprog der gør det muligt for os at tale om

*det problematiske i at den tiltagende
personfiksering overhovedet bliver tilgodeset.*

Og det er netop det der er forklaringen på at flere og flere danskere er nødsaget til at bruge rigsdansk frem for dialekt: at rigsdansk er bedre egnet til at udtrykke vore tanker end dialekterne er. Vores viden og vore tanker har vi gennem skriftsproget. Derfor må vi også give dem videre gennem det sprog der ligger skriftsproget nærmest. Et sådant sprog har vi heldigvis, og hvis dette sprog ikke bliver anvendt, forsvinder danskernes identitet som kulturland. I nutiden skrives der alt for lidt.

Så at sige al læsning og skrivning foregår ved brug af det danske skriftsprog. Idet bønderne lærte at læse og skrive, lærte de samtidig at bruge sproget, og dermed begyndte den udvikling der skulle føre til dialekternes afvikling.

ANVENDT LITTERATUR

Peter Gundelach: *Det er dansk*. Kbh. 2002

Jørn Lund: *Sproglig status. Syv kapitler om det danske sprog*. Kbh. 2001

Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie I*, Kbh. 1944

Georg Søndergaard: "Fint – eller mindre fint?" *Modersmål-Selskabets årbog* 1990

Knud Sørensen: *Danmark mellem land og by*. Kbh. 1988

GEORG SØNDERGAARD F. 1938. CAND.MAG. PENS. LEKTOR FRA SYDDANSK UNIVERSITET. HAR BL.A. UDGIVET DANSKE FORNAVNE (1982) OG DANSKE EFTERNAVNE (1985), REVIDERET OG UDBYGGET TIL DANSKE FOR- OG EFTERNAVNE (2001). MEDLEM AF MODERSMÅL-SELKABETS BEST. FREM TIL 2001. MEDLEM AF SELSKABETS ÅRBOGSUDVALG OG AF SPROG&SAMFUNDS BLADUDVALG.

Blank side

Hovedtrækkene i de danske dialekter

INGE LISE PEDERSEN

Der har været dialekter i Danmark næsten lige så længe som området har været beboet. Det kan vi påstå fordi erfaringen viser at der altid opstår grupper og dermed variation i adfærd, også sproglig adfærd, hvor mennesker slår sig ned. Og efter en vis tid og med et område af en størrelse som Danmark, kan vi være helt sikre på at der har været dialektforskelle i hele den historiske tid og noget mere. Det er blot umuligt at sige noget om dem for de første mange hundrede års vedkommende da der ganske mangler kilder. Og de ældste kilder vi har i form af runeindskrifter er så kortfattede og så stiliserede at vi ikke kan regne med at de afspejler det talte sprog, og slet ikke det dagligdags talesprog.

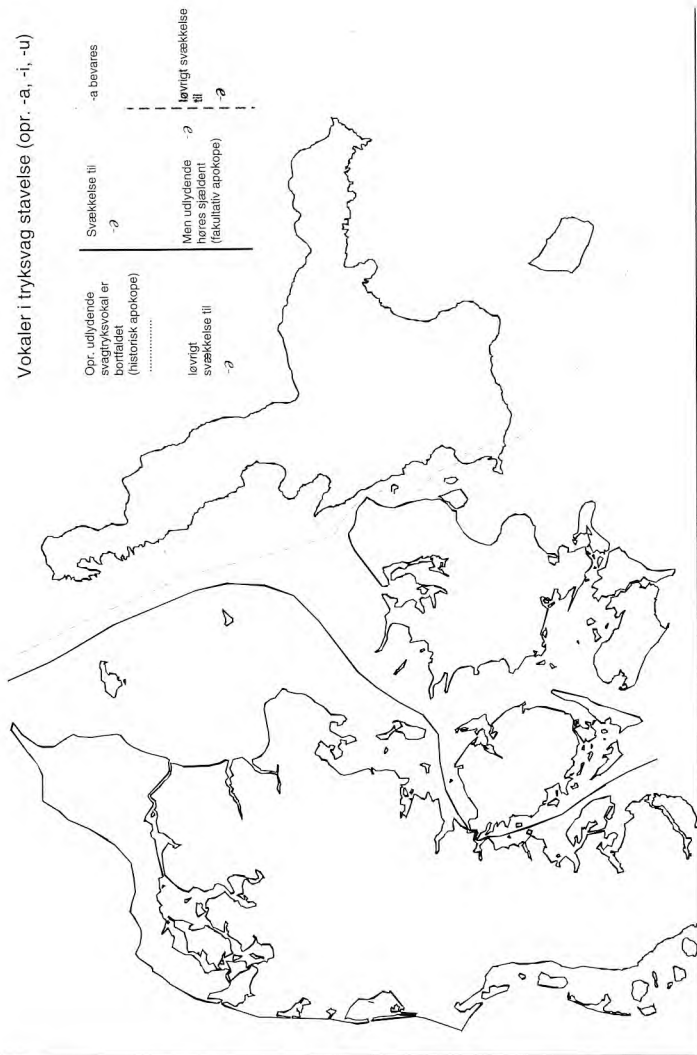
1. HVAD VED VI OM DE DANSKE DIALEKTER FØR DIALEKTOLOGERNE BEGYNDTE AT OTEGNE?

De middelalderlige håndskrifter kan dog fortælle noget om datidens dialektforskelle, selvom disse håndskrifter heller ikke er gengivelser af det daglige talesprog i de forskellige hjørner af Danmark, den slags oplysninger kommer kun med ved et slumpræf. Sådan forholder det sig næsten helt op til den tid da der opstår en egentlig dialektforskning, dvs. til midt i 1800-tallet.

DIALEKTERNE I MIDDELALDEREN

En af de dialektforskelle der er bevidnet tidligt er den forskel mellem *-a*, *-ø* og *svind* af vokal i trykssvage endelsesstavelser (kort *i*),

Vokaler i tryksvag stavelse (opr. -a, -i, -u)

KORT I

som deler det danske sprogområde i tre dialektområder. Denne forskel slår igennem allerede i lovhåndskrifterne fra omkring 1300 hvor der i Skånske Kirkelov står *kirkia*, men i den sjællandske *kirkæ*, og mens der i Skånske Lov står *hōra*, *kuna*, *taka* 'høre, kone, tage', står der i Sjællandske Lov *høræ*, *kunæ*, *takæ*, og *frugh*, *klæth* eller *klæthæ*, *sigh* 'frue, klæde, sig' i Flensborg Stadsret.

Man kan også på dette tidspunkt finde skriveformer der viser at p, t og k efter vokal er svækket til b, d, g eller yderligere, og eksempler på skriveformer som *uloflika* 'ulovlige' der tyder på at logh udtales med diftong og dermed falder sammen med *lof* 'lov, pris', ligesom skriveformen *wæth* for *wægh* tyder på at begge er blevet udtalt *væj*. Svækkelserne af disse lyde er mest vidtgående på øerne. I forlyd svinder h foran j og v (*ialpa* for 'hjælpe'), og det lange a bliver rundet til å, fx i *blå*, *gås* og skrives med aa, undertiden med o. Vi kan dog endnu ikke tegne egentlige dialektkort over disse lydændringer.

I 1400-tallet finder vi i skånsk skriveformer som *fonga* 'fange' der viser rounding af ang og *finges* 'findes' der tyder på at nn, nd efter høje vokaler er blevet udtalt *ŋ*. I sjællandsk er svækkelsen af de gamle klusiler gået videre, og i jysk kan findes former som *hyff*, *owen* 'høj, øjne', og som *bodh*, *fogh* 'bud, fugl', svarende til moderne former med å vest for Store Bælt, mens østdansk har u eller øw i disse ord. De gamle lange vokaler er ofte diftongeret *bøy*, *gwos*, *diel* 'by, gods, del'. Blot for at nævne nogle få dialektale karakteristika som røbes i en del af håndskrifterne fra denne tid.

DIALEKTERNE 1550-1800

Efter 1550 stiger antallet af skriftlige kilder kolossalt, og det giver alt andet lige flere muligheder for at der også smutter nogle dialektale former med hos de mindre rutinerede skrivere, og dem er der mange flere af i denne periode, hvor kendskabet til skrift er udbredt

til en betydeligt større del af befolkningen. Det gælder dog stadig at mange af de dialektformer vi støder på er smuttere, resultat af et øjeblikks manglende koncentration, eller af at skriveren ikke kender den mere almengyldige form af et ord og derfor skriver den dialektale form. I breve tillades større variation i skrivemåden, og der dukker en del dialektformer op. Christian IV kan således skrive *siet*, *skou*, *hoffmestringen* 'set, sko, hofmesterinden' med henholdsvis diftongering af lang vokal og en gengivelse af *nd* der forudsætter nasalen udtalt som *ŋ* eller *ɲ*. Og Christian IV's datter Leonora Christine skriver *worren* for 'været', og de skriver begge præsens participium med *-es*.

Også i lokale dokumenter som retsprotokollerne fra herredstingene, tingbøgerne, kan findes mange dialektformer. I en lang periode i 1600-tallet var skriveren af tingbogen for Sockkelund herred tæt ved København københavner, og ud fra hans skriveformer kan udledes at det bløde *d* i 1600-tallet stod meget svagt i København. Ligesom man fra andre dokumenter kan slutte at københavnsk allerede i 1500-tallet havde det samme genussystem som moderne rigsdansk, idet københavnerne ikke skelner mellem hankøn og hunkøn.

Mange af de dialekttræk som kendes fra en senere tid er altså gamle. Det er imidlertid sjældent at vi har så mange oplysninger om dem at vi kan sige noget nøjagtigt om hvilke dele af landet de kendes og bruges i, og i en del tilfælde ser det ud til at de har en anden udbredelse end det var tilfældet da man begyndte at tegne egentlige dialektkort omkring 1900.

Før den tid var det især dialekternes særlige ordforråd man interesserede sig for, og der foregår i flere omgange i 1700-tallet en indsamling af 'provinsielle ord'.

En mere systematisk undersøgelse af den lydlig og grammatisk variation begynder som nævnt først midt i 1800-tallet.

2. DIALEKTOLOGERNES DIALEKTER: DANSKE DIALEKTER 1800-1950

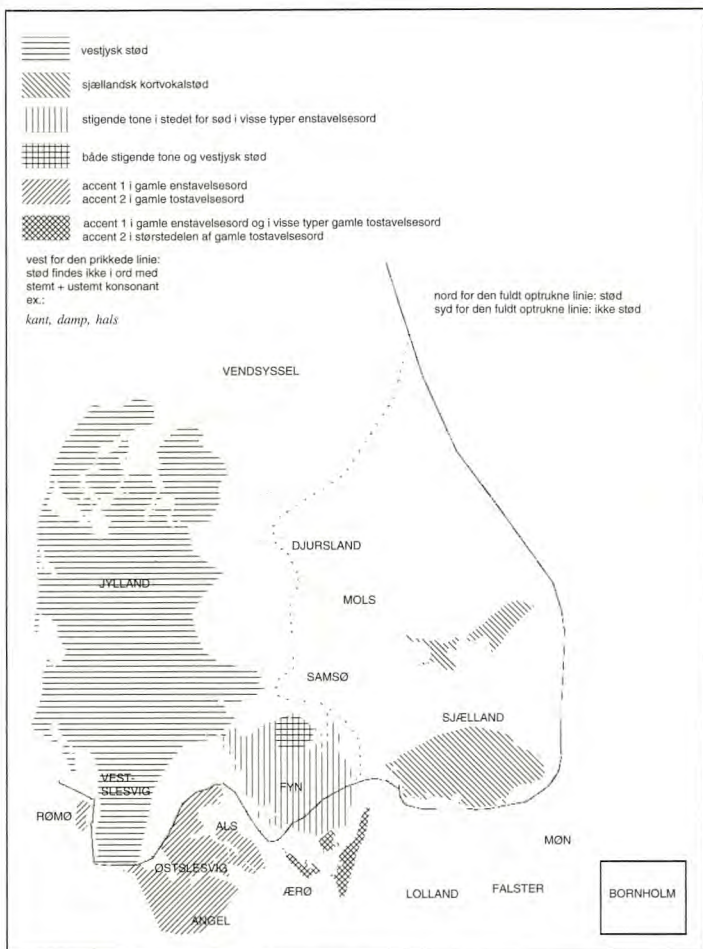
I 1800-tallet blev dialektologien professionaliseret, og i 1850'erne begyndte K.J. Lyngby at udvikle en egentlig videnskabelig dialektologi i Danmark. Han skabte en lydskrift og begyndte at optegne jyske dialekter, og i løbet af de næste 100 år blev de danske dialekter beskrevet, først og fremmest mht til lydforhold, bøjning og ordforråd. Det skete på grundlag af systematiske optegnelser, senere også grammofon- og båndoptagelser med dialekttalende, hvoraf flertallet var født i perioden 1850-1900.

Tredelingen af dialekterne opretholdes (kort 1): jysk er karakteriseret ved at den afsluttende tryksvage vokal er svundet (kaldet apokope, dvs. afskæring), i ømålene kan den udtales, og i bornholmsk kan der ved siden af *-ə* også forekomme *-a*. Fuldstændigt svind af *-ə* fører ikke altid til at oprindelige en- og tostavellesord falder sammen, forlængelse af foregående vokal i det oprindelige tostavellesord eller en særlig tonegang kan adskille det fra det oprindelige enstavellesord.

STØD OG ORDTONER

Stødet som er så karakteristisk for rigsdansk findes også i flertallet af de danske dialekter, om end det ikke altid forekommer i de samme ordtyper som i rigsdansk. Det er formentlig gammelt, men da det ikke udtrykkes direkte i skriften, ved vi ikke ordentlig besked om hvilke ord der har stød før i 1700-tallet, da de første beskrivelser af dansk med markering af stød og vokallængde blev udarbejdet; og dybere indsigt får vi ikke før dialektologerne kommer i gang med deres arbejde.

De sydligste danske dialekter har ikke stød (se kort 2). I den vestlige del af det stødløse område findes der til gengæld ordtoner.

KORT 2. Stød og ordtone

I den østlige del af Sønderjylland bruger man ordtoner, tonale accenter, efter svensk-norsk mønster, hvis hovedfunktion er at adskille gamle enstavelsesord fra gamle tostavelsesord ved hjælp af tonegangen. Ental og flertal af ordet *hus* udtales begge som *hus*, med forskellig tonebevægelse, med accent 1 når det er entalsformen *hus*, men accent 2 i flertalsformen *huse*.

På de sydfynske øer har man også ordtoner, formentlig med samme oprindelse, men efter lidt mere udviklede regler, idet vokallængden også spiller ind. Da der ikke er apokope i dette område fungerer accenterne især betydningsadskillende i tostavelsesord, idet de oprindelige enstavelsesord som præsensformer eller bestemt form af enstavet substantiv har accent 1 *tegi* '(jeg) tigger', men fx afledning på -er har accent 2 *tegi* '(en) tigger'.

STØD OG ORDTONER PÅ FYN

På størstedelen af Fyn er der stød, men ikke i samme udstrækning som rigsdansk. Dertil kommer at de stød der faktisk er i fynsk (kun sydfynsk er helt stødløst) er mere karakteriseret ved tonegangen end ved det dynamiske forløb. Det gælder ikke mindst moderne fynsk.

For det første er der ikke stød på ord af typen *damp*, *kant*, *bank*, *hjælp*, *salt*, *folk*. Dernæst er der flere typer enstavelsesord med høj vokal som i stedet for stød udtales med en stigende tone i et større eller mindre område. Hvad angår typerne *bi*, *by*, *klud*, *kniv*, *gris*, *lys*, *hus* er der stigende tone over hele Fyn. Ord som *fil*, *syl*, *sul*, *fin*, *Fyn*, *hund* har kun stød i de to vestligste herreder, mens typerne *so* og *sol* har stød i hele det vestfynske område, og ord som *pind*, *brønd*, *lyng*, *dreng* og flere andre kun har stigende tone i et lille sydøstfynsk område omkring Nyborg. Dette område er den stigende tones kerneområde hvor den bruges i maksimalt omfang, mens stød følgelig forekommer ret sjældent.

Man skal ikke lade sig forlede af de karakteristiske stigende toner til at betragte fynsk som et tonesprog som svensk-norsk og østslesvigsk. Stigende tone på Fyn må snarest betragtes som en rent tonal realisation af støddaccenten. De stigende eller højtliggende toner (ofte med interval svarende til en lille tert) præger imidlertid sætningsintonationen som helhed, og bidrager til at gøre den mere livlig og syngende end mange andre steder.

I de ældre dialekter kunne man også visse steder på Vestfyn høre stødet udtalt nærmest som en konsonant, en slags *k* eller *g*: *nyk* 'ny', *siwg* 'syv', og på Nordfyn optrådte et nyudviklet stød i tostavelsesord med dobbelt klusil: *hå'bə* 'hoppe', *ta'gə* 'takke'.

JYSKE STØDFORHOLD

De fleste jyske dialekter har stød, men ligesom på Fyn ikke stød på ord som hjælp, hals, folk, kamp, kant (dvs. med kort vokal + stemt + ustemt konsonant), vej og skov. I vestjysk og nord for Limfjorden begrænses stødforekomsten også af at enstavede ord med lang høj vokal har udviklet en ekstra konsonant, der kan lyde som *j* eller *k*. Ord med langt *i* som *bi* udtales *bijj* i Vendsyssel, en *bil* hedder *bijkl* på Mors og i Vestjylland, 'ud' hedder *uk* og 'hus' *hugs*. Dette fænomen benævnes klusilspring eller klusilparasit, og optræder i Nordvestjylland også i ord med *e*, *ø* og *o* (*sejk*, *køjkə*, *bow-kə* for 'se, køer, bord').

VESTJYSK STØD

Mens det almindelige rigsdanske stød altså ikke er helt så hyppigt i jysk som i rigsdansk, optræder der til gengæld i Vestjylland et nyudviklet stød på kort vokal foran *pp*, *tt*, *kk* og kombinationer af *l*, *m*, *n*, *ng*, *r* og *p*, *t*, *k* i gamle tostavelsesord som på grund af apokopen er blevet enstavede dvs. *hå'p*, *ha't*, *sdä'k*, *hjæl'p*, *kam'p*, *kan't*, *tæŋ'k* for 'hoppe, hatte, stokke, hjælpe, kampe, kante, tænke'.

På Sjælland har det rigsdanske stød sin maksimale udbredelse. Dels er den lange vokal (og dermed stødet) bevaret i pronominer som *du* og *de*, og der er også stød på andetleddet i sammensætninger som *friskole*, *børnehave*, *havebænke*. Øst- og sydvestsjællandsk kan også have stød på den korte vokal i ord som *faster*, *fætter*, *tøffel*, og på bestemt form af ord som *hop*, *kit*, *byg*, *puf*, *hest*, *kusk*. Det sjællandske stød på kort vokal fungerer ikke som det vestjyske stød: *Tostavelser* former på *-ə* som *hoppe*, *katte*, *sække* har ikke stød på sjællandsk, med mindre de indgår i sammensætninger: *'følhå'ba*, *'a'wka'də*, *'plasdigsæ'gə* 'føllhoppe, abekatte, plastiksække'.

De sjællandske stød er en udvidelse af det rigsdanske støds funktionsområde, ikke et nyt stød til markering af en helt anden ordtype.

LANGE VOKALER OG DIFTONGER

Flertallet af de danske dialekter har diftonger svarende til lange høje og mellemhøje vokaler.

Høje vokaler har altid samme type diftongering, nemlig lukkende diftonger som *fijnə*, *fejənə* 'fine', *syjnə*, *søjənə* 'syne', *luwnə*, *lywnə* 'lune'.

De mellemhøje vokaler i rigsdansk korresponderer typisk med åbende diftonger i dialekterne, fx *si'ə* 'se', *sy'ə* 'sø'. Bagtungevokalerne har udviklet sig forskelligt i jysk og øsmål. På øerne følger langt o de høje vokaler, 'so' hedder *sow* mens langt å er blevet diftongeret til *su'ə* 'så'. I størstedelen af Jylland bliver langt o udtalt med lukkende diftong i udlyd *sow'*, men med åbende diftong i indlyd *kuən* 'kone'.

Der er dog to områder der har en anden udvikling. På Vestfyn bruger man kun lukkende diftonger, principielt af samme type som ved de høje vokaler, det hedder *sowlə* 'sole', dvs. svale, og *såwli* 'såler'. I vestjysk er der snarest tale om triftonger, dvs. til langt e, ø svarer *æjə*, *øjə*, til langt o *owə*.

Den linje der kan trækkes skråt ned gennem Jylland (kort 7) som afgrænser et vestligt område med foranstillet bestemt kendeord fra resten af Danmark (og Norden) blev for ca. 100 år siden af sprogforskeren P.K.Thorsen kaldt "den berømteste dialektgrænse i Danmark". Den har været både berømt og berygtet, fordi den i 1800-tallet blev brugt af den tyske sprogforsker Jacob Grimm som argument for at de jyske dialekter ikke var danske, men hørte til det tyske sprogområde (og så mente han i øvrigt at man skulle lægge dette til grund for en grænserevision; Jylland burde høre til Tyskland).

Når man kan have en så markant dialektgrænse gående midt gennem et sprogsamfund som det danske, hænger det sammen med at brugen af bestemt artikel, eller rettere: det at artiklen gør fast til det ord den bestemmer, er noget relativt ungt, dvs. det er sket i middelalderen. Da var det danske rige en relativt fasttømret stat, men den sproglige variation var efter alt at dømme stor. Så stor at artiklen ikke udviklede sig på samme måde i hele riget.

I det jyske område er der et vist sammenfald mellem artikelgrænsen og grænsen mellem det østjyske område med to køn (som i rigsdansk) og det vestjyske område, hvor man ikke skelner mellem køn ved hjælp af artikler, den foranstillede bestemte artikel er altid *a*, men man henviser til ting der kan tælles med pronominet *den*, og med *det* når der er tale om en stofangivelse: "det er da en stor hus, den har du givet mange penge for," men: "det er noget god kaffe, det kan du godt være bekendt at servere."

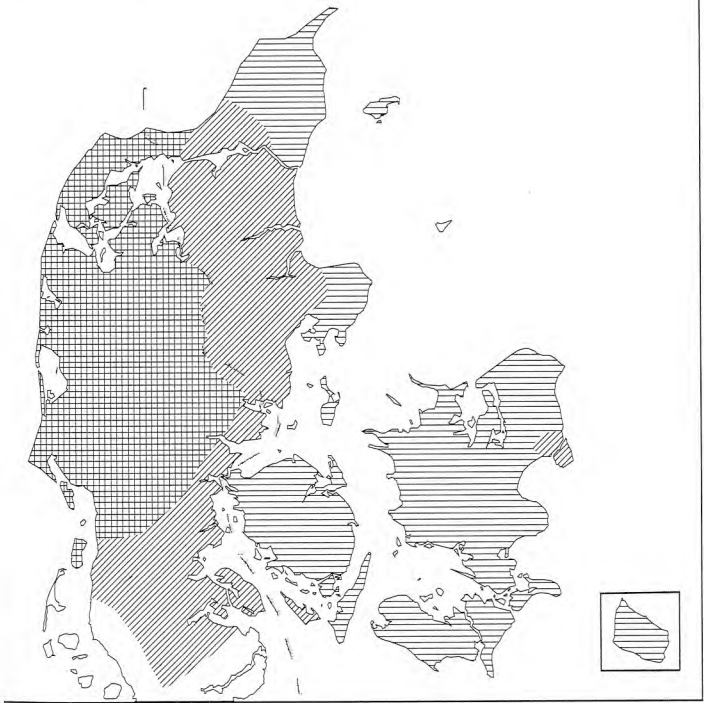
GENNEMGANG AF EN RÆKKE

DIALEKTER MED KORTE TEKSTER TIL ILLUSTRATION

Teksterne er lydkrevet med en forenklet udgave af Danias lydskrift, for at gøre dem lettere læselige. De er hentet dels fra *Danske Dialekttekster* bd. 1-5, dels fra de tekster vi bruger til undervisning

- 3 køn
- 2 køn - fælleskøn og intetkøn
- 2 køn efter vestjyske regler

den bestemte artikel er:
 foranstillet [efterstillet

KORT 7. Grammatiske køn og den bestemte artikel

på Institut for Dansk Dialektforskning. Den anvendte lydskrift kan variere noget, og den variation der eventuelt forekommer i talernes dialekt er heller ikke undertrykt, så der kan optræde forskellige former af samme ord i samme tekst.

BORNHOLMSK

Efter at Skåne blev svensk i 1658 har Bornholm været ene om at repræsentere det østdanske dialektområde.

Bornholmsk er ret ensartet på hele øen, kun dialekten i Rønne skiller sig tydeligt ud.

Tekst fra Gudhjem, Louis Kofoed.

*å nå ja 'så kãm te ʃøvən'ha'wn så 'sø' ja da lø 'sto:ra ʃeska,hawð
å di kãstə ʃæ'm,ãtrøs 'ö:ra 'styʃ:əð åja hað:ə ʃi'nər ʃesk gø'nəs
'jem'a ja 'ko:ntə 'sæl'a et 'pøn / / å så 'hawsər ja dær 'sã:ð et på'r
'feskar,kon:ər å 'di sø'ldə vest 'w:l / så 'spo:rə ja dãm ʃə ʃaws ʃyʃ:
ʃə 'nysqeri,he:ðs ʃyʃ: va 'kãstər 'w:liŋ 'dæ:r i 'då / va kãm:ər 'de i
'grønŋ 'daj 've 'sã: hon / 'dù: jo 'sæl ʃeskara / så de 'tæ:ŋtə ja
'hon ko jo 'se 'alså ja va ʃeskara //*

Og når jeg så kom til København så jeg der lå store fiskehoveder og de kostede 65 øre stykket og jeg havde fin fisk gående hjemme jeg kunne ikke sælge et pund. Og så husker jeg der sad et par fiskerkoner og de solgte vist ål. Så spurgte jeg dem for sjovs skyld, for nysgerrighed skyld: Hvad koster ålen der i dag? Hvad kommer det i grunden dig ved, sagde hun. Du er jo selv fisker. Så det tænkte jeg hun kunne jo se altså jeg var fisker.

Bornholmsk er en konservativ dialekt, hvor udlydende -a er bevaret *sto:ra, fãŋa* 'store, fange' som i svensk. Som den eneste danske dialekt har den bevaret de lange vokaler uden diftongering, så det

hedder *ste'n*, *dö*, *flå* for 'sten, dø, flå'. Langt u og a minder om svensk udtale af de samme to størrelser, 'ude' udtales altså y-agtigt og 'flad, kar' har en åben a-lyd *fla·ð*, *ka·r*, mens det næsten enslydende 'karl' har fladt a: *ka·r*.

Konsonanterne byder på en række særtræk. Mest påfaldende i dansk sammenhæng er nok at der findes et stemt s som i ordet *glas gla·z* og nogle palatale l og n lyde i ord som *ji·'a*, *i·y*, *ty·y·ær*, *hu·y*, *ha·y*, 'kilde, ind, tynd, hund, han', men ikke i ord med enkelt l og n *vel*, *vi·n* 'vil, vin'. I bornholmsk skelner man således mellem en labial, en dental, en palatal og en velær nasal (*m*, *n*, *ŋ*, *ɲ*) og samme fordeling har man ved de stemte og ustemte klusiler med *b*, *d*, *ɖ*, *g*, samt *p*, *t*, *f*, *k*; det hedder altså *ɖik*, *li·ɖær* 'gik, ligger', *jö·va*, *st·y·f·æ* 'købe, stykke'.

Hvad angår bøjningen er bornholmsk en trekønsdialekt, og både substantiv og adjektiv bøjes. Det hedder *i·y sto·rær ste'n* 'en stor sten', *en klå·g kon·a* 'en klog kone' og *et sto·rt hu·z* 'et stort hus'. Som i svensk er der dobbelt bestemthed det året, på den tiden.

Bornholmsk er rigt på særgløser. En tilflytter til Bornholm kaldes en *fördær*, og man siger ikke pige og dreng men *en pi·bæl*, *i·y hå·r·a* (mens dreng og pige betyder tjenestedreng og -pige) og tilsammen kaldes de for *bæl·a* 'børn', egl. 'bælge'. Mange dyr har andre navne fx *jul·kar* 'pindsvin', *påg·a* 'skrubtudse' og *råg·afnat* 'skovflåt', ligesom vejret beskrives på en anden måde: *blas* betyder tøsne, og *råga* betyder fyge.

I mange tilfælde har man en anden form af ordet fx hedder 'jeg' *ja* og 'ikke' hedder *entæ*, huske hedder *hawsa*, og i stedet for bare siger man *e·nbar*.

ØMÅL – DIALEKTERNE PÅ DE DANSKE ØER

Ømålene repræsenterer sproget i midten, og da det danske skriftsprog er baseret på sjællandsk dialekt, tager disse dialekter sig min-

dre eksotiske ud. Fælles for dem er at de har bevaret det gamle tre-kønssystem – i sjællandsk var der dog kun svage rester af dette da dialektologerne kom til, og i Københavnsområdet forenkledes genussystemet allerede i 1500-tallet. I modsætning til bornholmsk er det kun substantiverne der bøjes i tre køn: mand(i)nd), konen, huset, ubestemt i(nd), en og et.

SJÆLLANDSK

Det mest karakteristiske for sjællandsk (undtagen den allersydligste del) er de mange og kraftigt artikulerede stød, især på Østsjælland, og de mange bløde d'er; man drikker *du's* og hører til en *kræð's* (med udtalt *ð*), har måske været på højskø'le og sender sine børn i børneha've, hvis de da ikke bliver passet af Anna-fa'ster oppe på to'ppen af bakken. De talrige stød skyldes at en række småord har bevaret deres lange vokal og dermed stød, og at en del af stødreglerne i sjællandsk er generaliseret ud over de fonetiske begrænsninger i rigsdansk: både kort og lang vokal kan have stød, og i sammensætninger får andetleddet stød når det er tostavet, ikke kun i verber men i alle ordklasser. Derfor siger man ikke blot søn-søn'nen, men også hest- he'sten, og det hedder ikke blot at afta'le, men også en afta'le, at afto'ppe og en følho'ppe. De her beskrevne stødforhold gælder dialekten på Stevns; det er ikke alle dele af Sjælland der har stød på kort vokal.

Diftongeringen af lange vokaler til *iə*, *yə*, *uə*, svarende til rigsdansk *e*: *ø*, *å* findes derimod på hele Sjælland. Det hedder: *vi guəi led 'yð' ɔ 'si'əi ɔm 'hy'ə ə 'tø'.id* 'vi går lidt ud og ser om høet er tørt'. Der er også diftongering af *æ*: *bæ'əsə*, *blæ'əsə*, *kræ'əsən* 'bæst, blæser, kræsen' og *a*: *åəsə*, *bå'ən* 'ase, barn', men ikke så gennemført.

Konsonanterne adskiller sig ikke meget fra rigsdansk. Der er dog en række forbindelser af vokal + konsonant hvor konsonanten er blevet svækket til diftongkomponent. Det gælder skriftens -b (se

kort 4), -g og -v, uanset deres oprindelse, mens -d udtales som blødt d, ganske som i rigsdansk. Det hedder altså *siəw*, *slæəw* ‘sæbe, slæbe’, *taw* betyder både tab og tag og *sa:wɪ* betyder både sager og saver.

Tekst fra Smerup, Stevns. Kirstine Olsen, Lille Torøje, født 1861.

'sɔ sgul' kownən jo da 'læ:əɪ te 'jow:ɪmow'ɪ ɔ 'da hun kɔm 'jæm'
'sɔ 'sgul: ses' tɔmas / hun 'bowd: 'hæ'ə 'e:ɛ ve 'sij:n 'å' / 'de vâ
hinəs 'mow:ɪ 'hun sgul: da 'ɔb ɔ 'sɪ'ə 'te:hi'n 'vo'n a de hun 'nūw'
'ha:ð de 'nūw' hun vâ kâmən 'jæm' ɔ sɔ 'hæ:ɛd: dæ ən 'bâməs,-
kjow'l' 'hæn: ve 'dö.ən ɔ sɔ 'tɔw' hun sin 'kjæb fɔ 'hun gig ve / dæ:
jo 'nowən ɔ gɔɪ ve 'kjæb 'dæn' 'gɔw' 'ås: lisɔom 'nūw' / hun 'tɔw'
sin 'kjæb ɔ 'triləð 'kjowliŋ 'səm'ən ɔ 'sɔ 'sdrɪ'əð hun dæn 'e:ɛ unɪ
'sæ:ɛ en ɔ 'sâ:ə 'sigə nowə 'sgid / 'de vâ jo 'ednow'ə dæ 'hæð: di jo
kån 'vâ.ɪgəns'kjow'lɪ 'dæ:ɛ' 'gɔw' sɔ de 'liŋəð jo 'ednow'ə a hun
kâm 'sdi:ələns 'mæ'-n 'bâməs,kjow'l'

Så skulle konen ja da lære til jordemoder og da hun kom hjem så skulle Sidse Thomas – hun boede her inde ved siden af, det var hendes mor – hun skulle da op og se til hende, hvordan at hun nu havde det, nu hun var kommen hjem. Og så hængte der en bomuldskjole henne ved døren, og så tog hun sin kæp, for hun gik ved – der er jo nogle og går ved kæp dengang ligesom nu. Hun tog sin kæp og trillede kjolen sammen og så stred (kylede) hun den ind under sengen og sagde: Sikke noget skidt! Det var jo ikke noget, da havde de jo kun hvergarnskjoler den gang, så det lignede jo ikke noget at hun kom stilendes med – med en bomuldskjole.

Østsjællandsk er den dialekt hvor det rigsdanske stød forekommer i flest ordtyper, og det er den sjællandske dialekt der har den kraf-

KORT 4. Rigsdansk -b

tigste diftongering. Ikke blot de mellemhøje vokaler men også de høje vokaler er altid tydeligt diftongerede, dvs. *sijn*, 'siden', *syj'nə* 'syne', *nyw*, *hyw's*, 'nu, hus' og *bow*, *bow'ɪ*, *kjowl*: 'bo, bord, kjole'. Forbindelsen af e, æ, a og å + ng (skriftens ing, eng, æng, ang, ong, ung) udtales som nasaleret *eŋ*, *æŋ*, *aŋ*, *ɔŋ*. Ved siden af udtalen med *ŋ* som i rigsdansk kan det hedde *reŋ*, *æŋ*, *læŋ*, *sæŋ*, *lɔŋ*, *kɔŋ*, *ɔŋ* 'ring, eng, længer, sang, lang, konge, unge'. Tidligere har disse former nok været almindelige på hele Sjælland, i hvert fald genfindes nogle af dem i det stik modsatte hjørne af det sjællandske, nemlig på Sejerø og på Omø i Storebælt.

På bøjningsområdet må bemærkes at man på Sjælland ofte kommer gåendes, eller som her kommer stilendes.

Tekst fra Ørslev. Hans Jensen, Stubberup, født 1863.

*min 'bæəsdʃɑ̀'ɔ̃ hæð ed paɪ 'ky'ɔ̃ sɔm vɑ kɔmæð 'ly'əs en 'dɑw' / ɔ
'prɑ'sdn sænd sin 'rɔjɔ̃ 'yð' ɔ ta 'kre,tu'ɪð 'åb / ɔ sænd hæm ɔ
'neð' hus min 'bæəsdʃɑ̀'ɔ̃ mæ 'dæn' be'sgji'ən a hæn ku 'kɔm ɔ
'hænd sid 'kre,tu'ɪ ɔ de 'kåsdæð 'sɔ' ɔ sɔ 'mæj / jæ 'vi'ə 'ed' va
'tɔ'gsdn 'vɑ / min 'bæəsdʃɑ̀'ɔ̃ geg dɑ.ɪ 'åb ɔ feg sit 'kre,tu'ɪ ɔ be'tɔ'ld
'prɑ'sdæn va hæn vɑ hæm 'sgylɔ̃ / sɔ geg dɑ.ɪ 'ed 'yð'n noŋ 'fu'ə
'dæw sɔ kɔm 'tɔw' ɔ 'præsdns 'ky'ɔ̃ ɔ'n 'ty'ɪ 'eŋ' pɑ min 'bæəsdʃɑ̀'ɔ̃
'gron' / ɔ min 'bæəsdʃɑ̀'ɔ̃ hæn tɑw dɔm 'åb mæ de 'səm'ə ɔ sænd
'buð 'åb te 'prɑ'sdn a 'hu' ku hɔ 'kɔm ɔ 'hænd sid 'kre,tu'ɪ / ɔ
'prɑ'sdn hæn kɔm dɑ.ɪ 'ny'ɔ̃ mæ sin 'rɔjɔ̃ / ɔ hæn trag 'kre,tu'ɪð
'jæm' / ɔ 'sɔ 'sbɔɪd hæn min 'bæəsdʃɑ̀'ɔ̃ 'æ'dɪ va hæn vɑ hæm 'sgyl-
di / min 'bæəsdʃɑ̀'ɔ̃ sɔx jæ sga 'hå'ə 'deð a jæ haɪ 'ge'əð 'prɑ'sdn /
sɔ æ jæ fɔ'nɔj'əð / de 'kɑ' di 'ed væɪ 'tjæn'd 'mæð hæs 'ɔw'læn fɔ 'di'
kɑ 'te,kɔm'ə 'sɔ ɔ sɔ 'mæj / en 'ty'ɪ æ 'næmli te 'dɔw'əld 'tɔ'gsd / ɔ sɔ
'svɑ'ɪd min 'bæəsdʃɑ̀'ɔ̃ hæm ɔ sɔx nɑɪ hæn 'feg va hæn hæð 'ge'ə
'prɑ'sdn vɑ hæn 'gɔd fɔ'nɔj'əð / ɔ de 'fɔn'd 'prɑ'sdn vɑ 'mæj 'rimli ɔ
hæn sad 'pri's pɑ min 'bæəsdʃɑ̀'ɔ̃ fra 'dæn' 'dɑw 'að' /*

Min bedstefader havde et par køer som var kommet løs en dag, og præsten sendte sin røgter ud at tage kreaturet op (dvs. tage det hjem og først udlevere det igen mod løsepenge) og sendte ham så ned hos min bedstefader med den besked, at han kunne komme og hente sit kreatur, og det kostede så og så meget; jeg ved ikke hvad taksten var. Min bedstefader gik derop og fik sit kreatur og betalte præsten, hvad han var ham skyldig. Så gik der ikke uden nogle få dage, så kom to af præstens køer og en tyr ind på min bedstefaders grund, og min bedstefader han tog dem op med det samme og sendte bud op til præsten, at nu kunne han komme og hente sit kreatur; og præsten han kom derved med sin røgter, og han trak kreaturet hjem, og så spurgte han min bedstefar efter hvad han var ham skyldig. Min bedstefader sagde: "Jeg skal have det (at) jeg har givet præsten, så er jeg fornøjet." Det kan De ikke være tjent med, Hans Olsen, for De kan tilkomme så og så meget, en tyr er nemlig til dobbelt takst." Og så svarede min bedstefar ham og sagde når han fik hvad han havde givet præsten var han godt fornøjet, og det fandt præsten var meget rimeligt.

Der er også udbredt diftongering i denne tekst (*'bæ̃æsdʃā'ə, ly'əs; vi'ə, fu'ə, tow'*), både af høje og mellemhøje vokaler, dog er der ingen diftongering af langt u i vestsjællandsk, det hedder *'kre,tu'.* ikke *'kre,tyw'.*

Bemærk at 'De' udtales med stød og at 'ind' hedder *eŋ*, derimod giver teksten ingen eksempler på ang, ung, som her udtales som i rigsdansk.

Blandt andre sjællandske træk som ikke er eksemplificeret i teksterne er de bevarede rester af en særlig bøjning af verbet der betegner en tilbøjelighed. Man kan sige at kakkelovnen *bræn's* 'brænds', dvs. brænder, eller at rosen *sdegs*, hvor det betyder 'har en tilbøjelighed til at stikke'.

Pronominet dem kan hedde *dǫm*, men formen *di* 'de' bruges i trykstærk stilling både som subjekt, objekt og som styrelse i præpositionsled: de brugte vi jo ikke; hun skulle jo have en af de.

Der er hverken mange sjællandske særformer eller særord, af den simple grund at det er det sjællandske ordforråd rigsdansken bygger på. Det bør dog noteres at man på Sjælland med forkærlighed *sdrið'.* eller *sdred.* når man kyler eller kaster, og at man i Nord-sjælland incl. Københavnsområdet sagde *endǫ* for ikke. Sjællandsk har også i en række tilfælde bevaret ord der er forsvundet ud af rigsdansk, hvad enten det nu er hjemlige som *gæw fǫ* eller *jæw fǫ* i betydningen 'frygte for', eller lån som *ampligere* 'behandle, arbejde med' (fra fransk employer).

Også på sjællandsk er der farlige ord med lumskede betydninger. Sæd betyder således korn i almindelighed, mens korn først og fremmest betyder byg (formentlig fordi det var den almindeligste kornsort, som majs i USA der også kom til at hedde corn). Endnu mere lumsk er vendinger som "den urt har den dyd" dvs. den kraft. Det er en gammel betydning af ordet der har levet videre på Sjælland og vi behøver ikke at snakke med gamle sjællandske bønder for at støde på det. Grundtvig bruger det jævnligt i sine salmer med den sjællandske betydning, når han fx skriver om 'palmernes dyd i et skud af siv', så er det hans barndoms sydsjællandske dialekt der klinger med.

SYDØMÅL

Sydøsmål er betegnelsen for dialekterne på Lolland, Falster og Møn. Der er ikke nogen skarp grænse mellem sydsjællandsk og sydøsmål, og mange af forskellene beror på at sjællandsk er blevet moderniseret på en række punkter, mens sydømålene har bevaret en ældre udtale. Fælles for disse dialekter (og sydsjællandsk) er at de er stødløse, og at de har tre køn, med endelserne *-i* eller *eŋ*, *-æn*, *-ǫ*. Fælles er

også at diftongeringen af de mellemhøje lange vokaler er mindre udpræget end i sjællandsk og fynsk, 'te, tø, tå' hedder ikke *tiə, tyə, tuə* men begynder mere åbent *teə, tøə, toə*. De høje vokaler kan derimod diftongeres ganske kraftigt, det hedder ofte *tøwɪ* 'tur', *båwrə*, *måwɪ* for 'bordet, mor', men vi kan også høre *krownɪ* 'kroner'.

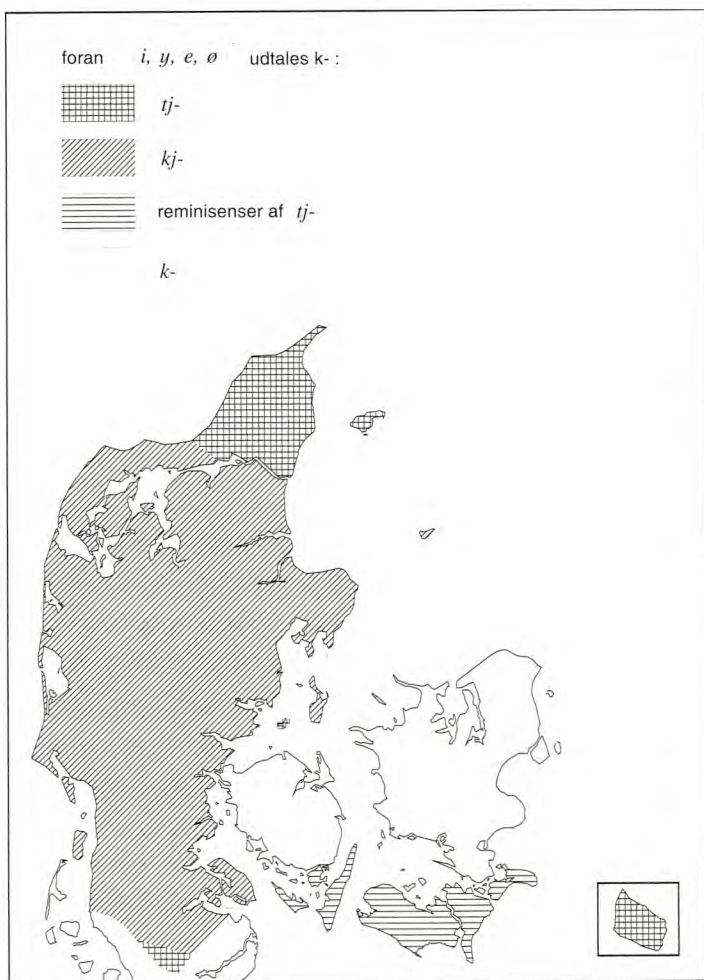
Et andet fællestræk er at g er blevet til j foran fortunegevokaler *bjö;*, *be'jøn* 'begynde', og der er rester af en tilsvarende udvikling af k foran fortunegevokaler (kort 6). Karakteristisk for sydømaalene er også de mange nasalerede vokaler, men på dette punkt er der også mange forskelle inden for sydøerne.

M Ø N S K

Mønsk adskiller sig fra nabodialekterne ved at vr- har udvilet sig til fr- *friə(ð)* 'vred', *friənsɣɪ* 'hingst, egl. vrinsker'. Nogle af de mest påfaldende konsonantudviklinger i mønsk optræder begge i ordet *'jæɪkyw* egl. jerntyve, dvs. fork. Den uigennemskuelige form er opstået ved at rn er assimileret til r og k er kommet til som en falsk restitution. På grund af en kraftig palatalisering af k foran fortunegevokal var oprindeligt k og oprindeligt t faldet sammen. Der kom så en modbevægelse, hvor k blev genindført, men den proces førte i nogle tilfælde til at der også blev indført k i ord der aldrig før havde haft k. På den måde blev tyve og tjene udtalt med k: *kyw*, *kæn*.

Mønsk deler sig i en vestlig og en østlig del. På Østmøn siger man *vej*, *vqj*, *α* 'vind, vand, andet' mens man på Vestmøn siger *veđ*, *vqđ*. Gang og lang kan derimod hedde både *gqj* og *gqw*, *laj* og *lqw* på hele øen, og ung og konge har altid nasaleret vokal + w.

Det bløde d har i det hele taget vundet indpas på Vestmøn. Her hedder det altså *mađ*, *bađ* med blødt d, mens man mod øst siger *ma*, *ba*. Forbindelsen ag blev tidligere udtalt med langt tilbagetrukket a på Vestmøn; det hed *bα* *kα* mens østmønboerne sagde *bαw* *kαw*, men her har den østmønske form fortrængt den vestmønske.

KORT 6. Rigsdansk k- foran fortungevokaler

Tekst fra Borre, Østmøn. Hans Hansen, født 1892

*de vǎ 'iŋ 'gaj̥ a svæn 'byɑ:wɛɪ hɑ vǎ 'øwe å 'soə nǎ:w 'frøə 'øw i
'ma:ɾgən / å 'sǎ 'kɔm dǎɪ i kəwn'hɑwɱnɛɪ fǎ'bi å di fald jo sǎ i
snag å kəwn'hɑwɱnɛɪ 'hɑ vǎ jo ny,seəri å sgu jo da hǎ å 've' va
de 'vǎ å 'svæn hɑ 'soədǎ // å sǎ 'bjö:ɪ 'svæn jo å fǎklǎɪ å 'de vǎ
'eəd æɪ 'ɑ: slaws 'frøə å 'de sgu 'soəs 'nöw / 'de wǎwl kǎs 'med pǎ
'sɔmri 'de ble 'soəd å 'sǎ sgu e 'sdoə dǎɪ 'heəl. 'vendri å sǎ / tæ
'næəsǎ 'sɔmɪ 'sǎ kɔm de jo 'ǎb tæ 'frøə // å 'sǎ / sgu de sǎ /
'nǎ:w 'ædǎɪ 'høəsɪ / 'sǎ vǎ-ejo 'fösd blew 'mowd å 'sǎ sgu di tæ
'høəsɪ å 'sǎ sgu di jo sǎ 'tæ 'hǎə 'pæ:nə 'froə // sǎ 'se:ɪ
kəwn'hɑwɱnɛɪ / 'de vǎ dǎw 'pɔgɪ tæ 'ti å 'vændǎ // sǎ 'se:ɪ 'svæn
/ 'jɑ:m jæ 'sdoəɪ 'sgudǎ 'hæ:ɪ 'yw å 'vændǎɪ 'heəl 'ti:n*

Det var engang at Svend Byager han var ude at så noget frø ude i marken. Og så kom der en københavner forbi, og de faldt jo så i snak, og københavneren han var jo nysgerrig og skulle jo da have at vide hvad det var at Svend han såede. Og så begynder Svend jo at forklare at det var et eller andet slags frø, og det skulle sås nu – det var vel måske midt på sommeren det blev sået – og så skulle det stå der hele vinteren, og så til næste sommer så kom det jo op til frø. Og så skulle det jo så – noget efter høst, så var det jo først blevet modent – og så skulle de til at høste, og så skulle de jo så til at have pengene fra det. Så siger københavneren: Det var dog pokker til tid at vente! Så siger Svend: Jamen jeg står sgu ikke herude og venter hele tiden.

Vi bemærker i denne tekst den svagere diftongering af langt e, ø, å i *heəl, frøə, høəsɪ, froə, sdoəɪ*, 'hele, frø, høst, fra, står', står hedder *sdoəɪ*, og ud hedder *øw*. Der er ikke noget *ð*, og der siges *gaj̥* og *pæ:ne*. Men også *'byɑ:wɛɪ* er klart østmønskt.

Former som *bjö:ɹ* 'begynder' og *sgudə* 'sgu ikke' er nok til at afsløre at teksten er østmønsnk, -nd har udviklet sig til *ð* og nægtelsen har formen *enə* eller *endə* på Vestmøn. I betragtning af Møns beskedne størrelse er dialektforskellene betragtelige og de har vist sig sejlivede. Det skyldes formentlig at de to dele af øen har haft noget forskellig historie: Bønderne i Fanefjord på Vestmøn blev tidligt selvejerbønder, da de købte deres ejendomme af kronen allerede i slutningen af 1700-tallet, mens østmønboerne var fæstebønder.

FALSTERSK OG LOLLANDSK

Der er en glidende overgang fra Sydsjælland over Møn til falstersk og lollandsk, og der er også forskelle inden for det falsterske og det lollandske område, således går Sydfalster sammen med Lolland om at have a-vokal i 'være' *de ka jä:n vø:r* 'det kan gerne være', og et lille nordvestligt hjørne af Lolland adskiller sig fra resten og fra falstersk ved at have *αw* i ord som bage, kage, sag.

Tekst fra Torkildstrup, ved Christian Lisse.

*'væm kå fã'tæl· dæj 'sdøəsd 'løjn / 'de ka 'jæ / 'sådən 'vå dæ e'j'gæ:
 i 'maj sãm vå krøwə 'åb i e 'træ / da hɑ vel· 'neər ə'jæn gleə
 'bɛ:n'nə 'fråə ham sã hɑ 'fa'ld / va hɑ 'æls 'ha· å 'jö· dæ de 'veə
 'jænə mæn dæw da sdelə i 'leə 'åb ə'måw 'træ·ə å nɑ 'trøf e 'væə-
 gən 'væ:ɹ ælər 'bæjɹ æn å hɑ fa'ld 'li· 'neər i 'leəi å feg sej 'hals
 'sgå:rn ɔ:r // nɑ 'mɑ:i 'vån: 'roəvel fã'de hɑ ha· 'tåəwd 'håwə hɑ 'tå
 å 'sæd· e 'tə ə'jæn i'n 'fã'rd // de vågsd· ås· 'mæj· gåd 'samən fã
 'dew i dæj 'alər 'bæ'sdə 'grø·ə'ti // mæn hɑ ha· 'ligåə 'vå:rn sã
 'øw'hældə å fo sdelə 'håwə fã'keərd sã 'næəsən 'sa 'åm· 'ɔ:r 'røgi //
 å 'dæəfå 'døwd· hɑ 'sejən 'æn: tə 'åənd n tə 'reəw'slɔ:ər//*

Hvem kan fortælle den største løgn? Det kan jeg. Sådan var der en gang en mand som var krøbet op i et træ. Da han ville ned

igen gled benene fra ham så han faldt – hvad han ellers havde at gøre der det ved jeg ikke – men der var der stillet en le op imod træet, og nu traf det hverken værre eller bedre end at han faldt lige ned i leen og fik sin hals skåren over. Nå, manden var ikke rådvild, fordi han havde tabt hovedet. Han tog og satte det til igen i en fart. De voksede også meget godt sammen for det var i den allerbedste grødetid. Men han havde alligevel været så uheldig at få stillet hovedet forkert så næsen sad omme over ryggen. Og derfor duede han siden ikke til andet end til rebslager.

Som det fremgår af bemærkningerne ovf. er det detaljerne der adskiller de enkelte dialekter inden for sydømålene. I denne tekst viser a-vokalen i *maj* 'mand', formen *ør* 'over' at det er falstersk.

Også sydømålene har deres særord. På Falster kan man være *lugøn* 'langhåret', på Lolland samler man både roer og sten i *hågm*, og man kunne få *aæmæl* 'agemel' dvs. vejstøv på tøjet, den gang der var grusveje, og selv om mønsk på flere punkter ligger tæt på sjællandsk er der også der en hel del særgloser. En skade hedder fx *iη hæjsdæ*, og samme ord kunne også bruges som en spøgefuld betegnelse på en mønbo, det var efter sigende tidligere almindeligt blandt mønboer udvandret til USA

FYNSK

Fynsk hører til ømålene, men er alligevel på flere områder et overgangsområde, hvor noget peger mod øst og andet mod vest.

Fælles for alt fynsk er det totale fravær af blødt d, ð. Der er heller ingen erstatningslyd. En række ord på –dig har dog fået en læseudtale med hårdt d (*mordi*, *sdædi* 'modig, stædig'), men det må anses for en modernisering, og der findes gamle sideformer af visse af ordene fx. kan 'stædig' også udtales *sdaw*.

De øvrige konsonanter udviklet af gamle klusiler eller spiranter

er resulteret i diftonger som på Sjælland, bortset fra at typen 'bage' kun hedder *ba:w* på Sydfyn, mens resten af Fyn har *ba*.

Nasalen er svundet både i -nd og -ng-ord men har efterladt sig nasalering på vokalen, der følges af ligeledes nasaleret j eller w, alt efter vokalkvaliteten (kort 5). 'Rind' (skorpe) og 'ring' falder således sammen i *re'j*, mens 'land' og 'lang' udtales som *lã'j* og 'ung' som *ã'w* på Østfyn. Vestfynsk har henholdsvis *ri'*, *lã'*, *lã'*, *õ'w*, mens sydfynsk adskiller sig fra det østfynske ved at ang udtales som *aw*.

Parallelt med forskellen mellem vokal + n og nasaleret vokal + nasaleret j svarende til n og nd, skelnes der i østfynsk mellem l og jl en *da'l* men et *sgra'jl* for 'dal' og 'skrald'.

Tekst fra Stubberup, Østfyn. Kristian Mogensen, født 1903.

*de vå da hɔ sgu ha 'gulbröl'b / 'sã sgu hɔns 'brow.ɪ / i 'brow.ɪ dã
hæ:j 'ã:s / hɔ sgu 'kãm mæ:d 'tãw 'de.ɪ ãm 'fãmidni i 'gɔ' ã 'sã
'bãng.ɪ de po 'dõ.m ã 'sã 'rã.w.ɪ ɔ:n mɔ'rij jo væs'gow / ã 'sã
kãm.ɪ dɔ jo i 'mã' 'e'j ã sã se:j hu:n go'dɔ'w 'ã:s 'nã 'kãm.ɪ du
ɔ'l'ri:ɔ / 'ja sɔ hɔ / 'sã vå de jo las 'pæsn / sã se:j hu:n 'mæ:n
'lɔ:ws 'dãw vɔ'dɔ:n æ 'de dãw du si:ɔ 'y.w / hu:n hæ 'ɔlɔ 'si'ɔd
hɔm 'y.w'n 'ful'sgæ'æg / da hæ hɔ sõ.mɔ bæ'bi:ɔd æ- klebɔ sid
'sgæ'æg 'ɔ'w ã bæ'bi'ɔd sæj hɔwã 'gladbæ.ɪ'bi'ɔ:d / hɔ syn:s jo
hɔ sgu si 'nã.w'n'luj: 'y.w nã hɔ sgu ha 'gulbröl'b//*

Det var da han skulle have guldbryllup, så skulle hans broder, en broder der hed Anders, han skulle komme med et tog der om formiddagen engang, og så bankede det på døren, og så råber Anne Marie jo: Værsgod, og så kommer der jo en mand ind, og så siger hun: Goddag Anders. Nå, kommer du allerede. Ja, sagde han. Så var det jo Lars Pedersen. Så siger hun: Men Lars dog, hvordan er det dog du ser ud. Hun havde aldrig set ham uden

	<i>n</i>
	<i>ŋ</i>
	<i>n, ŋ</i>
	(nasal vokal +) <i>j</i>
	<i>j</i>

KORT 5. Skriftsprogets -nd

fuldskæg. Da havde han sørme barberet – klippet sit skæg af og barberet sig, så han var glatbarberet. Han syntes jo han skulle se nogenlunde ud når han skulle have guldbryllup.

Teksten demonstrerer brugen af stigende tone i ord med høj vokal som i rigsdansk ville have stød (ud, værsgod). På grund af den mere begrænsede stødforekomst er stødgrænsen tværs over Fyn fra Frørup til Fåborg ikke den vigtigste eller tydeligste grænse. Det er grænsen mellem øst- og vestfynsk (se kort 3), som skiller mellem et østfynsk område med samme type diftongering som på Sjælland (*si'a, hy'a, gu'a* 'se, hø, gå') og et vestfynsk område hvor de samme ord udtales som *sæj', hoj', gåw'*, mens en smal stribe ved grænsen har kort e i nogle ord, og *go'* for 'gå'. Også det lange æ er diftongeret på Vestfyn; 'græd' hedder *graj'*.

Det samme gælder de høje vokaler der er ret kraftigt diftongeret, mens diftongen ikke høres tydeligt i alle forbindelser i østfynsk, især ikke i ord som gris, fin, Fyn, lun. Det lange o er sjældent diftongeret foran n, men til gengæld lukket til et *u*.

Tekst fra Turup, Vestfyn. Hans Boe, født 1881.

*dä 'bow i 'gæm'l 'dæw 'i' öw. i 'my'i di kald få 'sdow. i 'hå'ns å hæ
vå på 'fad'vaj'snæd / å' dewå jo i 'dæ' 'tij vo a di 'fadiæ di feg 'så'n
æd las 'tö.' / å' mæñ hæ 'låw' jo i sæ'n å vå ve å 'doj' å'så' megæl
'pajsæn dä'öw. i på my'ij'gåw'. i hæ vå sæw 'te å sgu hænd 'fad'tö.'
'teæm / å' så 'syn's hæ jo a' dä vå da 'mæj'sd 'i'n 'gru' 'te de ves a
'hå'ns nå lå å 'doj' / å hæ gig 'ob te 'hå'ns å 'så' 'va' ä de 'nöw
'nyd' a je hænd. i 'tö.' 'te dæ 'hå'ns / 'jæ sa' 'hå'ns sga je ha 'tö.' så
sga de nå væ 'haj'. i sa' hæ få 'hisæd da bryw. i 'did' 'tö.' //*

Der boede i gamle dage en ovre i Mygind, de kaldte for Store Hans, og han var på fattigvæsenet. Og det var jo i den tid at de

- ==== *ið* på Lolland-Falster ofte *eð*
- ||||| *e*
- //// *æj*
- *e* kort
- \\\\\\ *ið* *e* *i*
- #### *ejð*

KORT 3. Rigsdansk langt e

fattige de fik sådan et læs tørv, og – men han lå jo i sengen og var ved at dø, og så – Mikkel Pedersen derovre på Mygindgård han var sagt til at skulle hente fattigtørv til ham. Og så syntes han jo at der var da mest ingen grund til det hvis at Hans nu lå og døde, og han gik op til Hans og sagde: hvad – er det nogen nytte at jeg henter tørv til dig Hans? Ja, sagde Hans, skal jeg have tørv, så skal det nu være her, sagde han, for hisset da bruger de ikke tørv.

Også i denne tekst er der et enkelt eksempel på stigende tone for stød (tid). Den særlige vestfynske diftongering ses i ordene *mæj'sd*, *doj*, *lâw*, *haj'ɹ* 'mest, dø, lå, her'. Diftongeringen af langt å giver altså *nâw* for 'nå', til gengæld udtales 'noget' ikke med *âw*, men bliver til *nö'w*, og 'købe' afrundes til *ke'w*.

På bøjningsområdet genfindes på Fyn opdelingen i tre køn i substantivbøjningen. Hankønsartiklen er *-i*. Verbalbøjningen adskiller sig fra rigsdansk ved at have tre svage bøjninger, en *-te*-bøjning som i rigsdansk, en *-ede*-bøjning og en *-de*-bøjning. I *ede*-bøjningen er præteritum og participium enslydende med infinitiv på grund af svind af blødt d. 'Strikke' bøjes altså *sdregə*, *sdregɹ*, *sdregə*, *sdregə*. I *-de*-bøjningen er d'et også svundet, så 'grine' bøjes på Vestfyn *grijnə*, *grijn*, *gri'nə*, *gri'n*, kun på stammer med udlydende d er det dentale element bevaret som gemineret d, fx 'føde' *foj*, *fojɹ*, *fjdə*, *fj'd*.

Særordenes antal er betydeligt større end i sjællandsk, i nogle tilfælde er de fælles med jyske dialekter fx *kok* for 'hane' og *skydsel* for østligt *grissel* om den flade træplade man brugte til at sætte rugbrødene ind i den gammeldags bageovn (som ligner den træplade der bruges til at sætte pizzaer i ovnen). En ung hest kaldes ikke en plag, men *i klå'd*, en skrubbtudse hedder en *pugə*, en række neg benævnes et *q̇nsdæ*, en trillebør en *jywlba*, og kærnehus og stilk på et æble benævnes en *æwlfjjs*.

Låneord som har holdt sig særlig længe i fynsk er bl.a. *men'si'li* om en der administrerer fornuftigt, af fransk *menager*,

Piletræer bliver ikke stynet men *sdiwəd*, ting hverken bulner eller balner ud i fugtigt vejr, men *bajn.ı* eller *ban.ı* 'yw, og når det prikker i fingrene af kulde, siger man at det *trø.ı* eller *trun.ı*.

Og så har vi slet ikke nævnt de virkelige gådeord som pisallike (en kort historie med en pointe), *fåæns'æjnə* 'forensene' (kun, alene), *u'snudlə*, *u'soj's* eller *u'sy'es* 'usnuttelig, usøs' (angiver begge at man spiser umådeholdent).

LANGELAND

Selv om der fra gammel tid har været en del forbindelse mellem langelændere og lolliker, er der en relativt klar grænse mellem de to dialekter. Langeland hører klart til det fynske område, det er snarest (nord)vestlollandsk der er blevet lidt påvirket vestfra. Det vestlige præg viser sig i at det hedder *bå*, *hå*, *råw*, *fåwl*, *tåsgən* 'bud, hul, rug, fugl, tærsket', mens sydømålene har *u* eller *øw* i disse ord.

Heller ikke stødløsheden de to steder er af samme art. På Langeland er der nemlig rester af gamle tonale accenter, især på det mere konservative Sydlangeland, mens der ikke er spor af nogen accenter øst for Storebælt.

Tekst fra Magleby, Sydlangeland. Marie Bøgh Kristiansen, født 1876.

*jæ ku 'jud 'malg såda je 'feg 'bö.in'nə / mæn 'sā 'feg jæ 'bɔ̃.in'vɔ̃wni'-
mæ mæj / å je jig åm'kræj på 'mɔ̃.ɔ̃gnə å åm i 'høæsdæns 'ti å sanğə
'næjnə 'sam'ən di 'viə 'dæj 'gawɔ̃ / da 'hog di ju frå 'hæjnə ju / nå
di sgu 'kām mæ 'sluəma,sgijn'n / da 'kald vi de ən 'sluəma,sgin'
'dæj 'gawɔ̃ / å 'sā luw je 'rɔ̃.w.ɔ̃ d.ı å ha 'bɔ̃.in'vɔ̃wni 'mæ / 'bö.in'ne
'mæ / å 'sā sanğ vi ka'tåfl.ı 'åb / å 'sā træg vi 'rɔ̃.w.ı åb / å 'da hɔ̃.ı*

je 'alti slæwd 'bö:ɪnə 'mæ / å 'så vå je 'åb på ej 'go:ɪ dæ: 'heə / 'åb
i 'trøgəlōw / på ej 'go:ɪ 'dæ:ɪ / 'da har jæ 'så / 'de hy:ɪd 'de 'hyws 'ej
'te vi bow 'i på 'trøgəlōw te / da vi 'ɑ:ɪbæj på 'trøgəlōw'go:ɪ / de
'hø:ɪt 'næmli te 'dæj 'go:ɪ / å 'så sgu je jo 'jælb dæm å 'vɑ:sg dæ'åp
/ å så / 'da ha jæ så 'bö:ɪnə 'mæ 'å / å 'såwå d:ɪ ən 'nɑ:boukɪn /
ən 'tømɪkɪn dæ:ɪ 'bow ve 'sɪn a mɪn 'svi:ɪfåældrə / 'dæ:ɪ vå jæ 'å å
'vɑ:sg å gö:r 'riənd / å 'da måd jæ 'å 'gåd ta 'bö:ɪnə 'mæ / nå jæ
'sån 'kåm 'yw 'såwå di 'ɑ:ɪtli 'fle:ŋ mæn di vi 'alti ha mæj / å 'da feg
jæ 'sægs å 'tres 'ø:ɪ åm 'dawi få å 'malg få å 'vɑ:sgl

Jeg kunne jo ikke malke så, da jeg fik børnene. Men så fik jeg barnevognen med mig, og gik omkring på markerne og om i høstens tid og sankede negene sammen. De ved den gang, da huggede de jo fra hegnene jo, når de skulle komme med slåmaskinen. Da kaldte vi det slåmaskine den gang. Og så lugede jeg roer der og havde barnevognen med – børnene med. Og så sankede vi kartofler op. Og så trak vi roer op. Og da har jeg altid slæbt børnene med. Og så var jeg oppe på en gård der hed, oppe i Tryggelev på en gård der. Da havde jeg så. Det hørte det hus ind til vi boede i på Tryggelev – til da vi arbejdede på Tryggelevgård. Det hørte nemlig til den gård. Og så skulle jeg jo hjælpe dem at vaske deroppe. Og så – Da havde jeg så børnene med. Og så var der en nabokone, en tømmerkone, der boede ved siden af mine svigerforældre. Der var jeg også at vaske og gøre rent. Og der måtte jeg også godt tage børnene med. Når jeg sådan kom ud, så var de altid flinke, men de ville altid have mig. Og da fik jeg seksogtres øre om dagen for at vaske.

Det hedder *ku:n*; 'kone' og *dæj gaw* 'dengang', men *åmkræj* 'omkring' som på Sydfyn – som dialekten i det hele ligger tæt på.

Dialekten på Ærø har mange særtræk i forhold til de andre sydfynske øer, bl.a. diftongerne *øj* eller *yj*, *uj*, *iw* eller *ew*, *ow* eller *åw*, som er udviklet af langt *i*, *y*, *u* og *o*.

Tekst fra Rise, Ærø. Joseph Steen, født 1860

*hå fɔ'tæl hå hæ væ a o 'sgowl' 'sgowl hæ hå da 'a: a go' 'sgowl' sæ
hu mā'dn 'jå w mæn de vâ 'nåw hå ka'l dæj 'lɔj bryjs' 'sgowl' 'sæ
hå ja 'va mon 'di be'sdeld 'dä: a sæ hu 'madn 'ja hå 'sæ di 'plå ɔ
di xø: ad mæn ma'sgijn' ɔ di hæ fæld nåw 'kurdn 'øj ɔ 'sø: a vi 'å: a
vi sø: a jo mā'dn 'bæ: a 'huj mæn-ə 'de sga 'væ: a 'sɔ mō'dæ: n' nø 'sæ
hå de kɔm: a 'an 'oə næ 'di fo: a 'goədn en'gaj 'æd: t'ɔs 'mā'dn de ka
'gɔd 'væ: a hå ve 'hå 'sɔdn 'nåw masgijn' 'røj ɔ 'de vi 'gaml' 'jud
'vun 'te*

Han fortalte han havde været på skole. Skole! Har han da aldrig gået (i) skole? sagde hun Maren. Jo, men det var noget, han kaldte den landbrugsskole, sagde han. Ja, hvad mon de bestilte der? sagde hun Maren. Ja, han sagde de pløjede og de kørte med en maskine og, de havde fyldt noget korn i, og såede; vi andre, vi sår jo med den bare hånd, men det skal være så moderne nu, sagde han. Det kommer an på når de får gården engang efter os, Maren, det kan godt være at han vil have sådan noget maskineri, og det er vi gamle jo ikke vant til.

Inden for konsonantismen træffer vi her en kraftig palatalisering af *k* til *x* i *xø: ad* og *g>j* foran fortungevokal, fx *xø: wd* 'købte', *ji: lə* 'gilde'. Ærø er ene om udviklingen af *rl* til *dl* og *rn* til *dn*, Maren hedder altså *madn*.

Som den eneste traditionelle ømålsdialekt har ærøsk kun to køn, fælleskøn og intetkøn, ganske som i rigsdansk – og i sønder-

jysk. Og det er mere sandsynligt at det er sønderjysk indflydelse end rigsdansk. Der er andre træk der peger mod sønderjysk, især dele af ordforrådet, først og fremmest fordi der er mange tyske låneord i ærøsk som også findes i dagligsproget i sønderjysk. Den kraftige sønderjyske indflydelse hænger sammen med at Ærø i lange perioder har hørt til de sønderjyske hertugers besiddelser og er blevet administreret derfra.

SØNDERJYSK

Overgangen mellem ømål og jysk kan godt siges at være strukturelt brat, men kan også beskrives som kontinuerlig, med ærøsk og alsisk som broer til det sønderjyske.

På Als har man således ligesom i Mellemslesvig, men i modsætning til resten af Sønderjylland, holdt fast ved de gamle diftonger (se kort 3). Man siger *triə* 'tre', eller *sdi'n* 'sten', *hyə* eller *hy* 'hø', *huəs* 'hose', *tu* 'to', og svarende til langt å har dialekten *o go* 'gå'.

De vigtigste grænser inden for det sønderjyske område deler det i en vestlig og en østlig del.

Tekst fra Broager, Østslesvig, Marie Juliane Petersen, født 1890

*væn vi hæj ə 'råw 'in: som ə 'sə: så fæg vi 'æ:fəl,kæχə å 'kəfə /
 mæn 'de və fəsd di 'si:sd-āə // så kām 'oʃ: 'dæm və də hæj 'jål-
 bən 'de və jo 'mænə // væn vi və 'he:ld 'færə- å de 'si:sd 'læs / å
 'dæ sgu 'gæ:n kuŋ 'væ: ed 'læw öwə ə 'hæwə // så 'læwə vi ən 'fok /
 å 'de və væn vi ku 'fā:ə de 'bæ:sd de və ən 'kləp / əʃ:så 'dæm vi
 'læwə ə 'kæw å 've:ə te å 'tæg ,mæ / å de blöw 'sån̄d 'ob,sæd te dæn̄
 ku 'sdâ: å 'jæn 'öwə / å så kām də 'tə: som əd 'kvo:sd,sgəw̄d ,i te
 'ræ:m / å så 'hæj vi en 'vi:ə 'klw:ə å 'dæ: læwə vi 'ho:j ,əw / å 'dæ:
 blöw 'öjən å 'næ:s å 'moŋ 'læwə 'å: å de kām 'å en 'sdæ:χ // å 'dæn̄
 'sdæ:χ 'dæn̄ kəm jo 'ne:ə i 'dæn̄ 'jæ te de blöw ed 'kvinfålk å 'så
 fæg dæn̄ ed 'hø:sdfå:mod 'om å ən 'fly:ħəd 'å: å ed 'sløjə æʃə 'nå-*

*wə vɑ vi ku 'fiŋː də rɑχd 'gɑd ə'bɑχ'wə ɑ nɑwə 'blomə ɑ sɑ sɡu
dæŋ jo 'mæ 'wə mæ 'de 'lɑs də sɡu 'hiŋd ə fɔk ʌʌ*

Hven (dvs. når) vi havde rugen inde, som jeg sagde, så fik vi æblekager (dvs. æbleskiver) og kaffe. Men det var først de sidste år. Så kom alle dem hvad der (dvs. som der) havde hjulpet. Det var jo mange. Hven vi var helt færdige – og det sidste læs – og der skulle gerne kunne være et lag over haverne (dvs. vognsiderne). Så lavede vi en fok (dvs. en halmfigur). Og det var – hven vi kunne få det – det bedste var en klap, altså dem vi lavede af rug og hvede til at takke med. Og det blev sådan sat op, te (dvs. så at) den kunne stå – og én over – og så kom der to – som et kosteskæft – i til arme. Og så havde vi en hvid klud, og der lavede vi hoved af; og der blev øjne og næse og mund lavet på, og det kom på – en stage. Og den stage den kom jo ned i den her, te (dvs. så at) det blev et kvindfolk, og så fik den et høstformet (dvs. -bluse) om, og en flyvehat (dvs. flagrehat, bredskygget høsthat til kvinder) på, og et slør eller noget, hvad vi kunne finde, der ragede godt bagud, og nogen blommer (dvs. blomster), og så skulle den jo med ud med det læs der skulle hente fokken.

Dialekten i denne del af Sønderjylland er stødløs, og har i stedet musikalsk accent, dvs. forskellig tonegang i gamle enstavelses- og ditto tostavelsesord, svarende til forholdene i norsk og svensk, mens vestslesvigsk slutter sig til det øvrige Vestjylland ved at have både rigsdansk og vestjysk stød. Ord som sidste, bedste, stage har derfor accent 2 *ˈsiːsd*, *ˈbæːsd*, *ˈsdɑːχ*, mens *viːə*, *klwə*, *sløjə* har enstavelsesaccent; -ə betegner ikke en tryksvag stavelse, men svarer til -r (som så igen i hvid og klud korresponderer med rigsdansk *ð*). Udlydende -r er bevaret som en tydelig konsonant i vest, men udtales som *ə* eller *a* i øst *blåə* 'blår'.

Fælles for hele Sønderjylland (med undtagelse af Als) er at de gamle diftonger svarende til langt e, ø, og o er forsvundet. I stedet er der udviklet nye stigende diftonger *køjə* 'køre', *gøjə* 'gøre'. I ord som rug er vokalen afrundet til *rau*, og udtales dermed med samme vokal som *lau* 'lag'.

Ligeledes fælles er en tendens til at have en ustemt lyd svarende til skriftens -b og -g. I den nordlige del af Sønderjylland kun i oprindelig udlyd som *gaf* 'gab', *əbaχ* 'bag', *tāχ* 'tog', sydligere også i oprindelig indlyd *grif an* 'gribe an', *se:f* 'sæbe', *æ:fəl* 'æble', *sdəχ* 'stage', *kə:χə* 'kager'.

Det er også fælles for hele området at der skelnes mellem to l-lyde og to n-lyde: *ka:t* 'karle', men *ka:l* 'kalde', *ko:n* 'kone', men *kvi:n,fåtk* 'kvindfolk'.

Bøjning: Sønderjysk har to køn, fælleskøn og intetkøn som rigsmål, men kønsforskellen markeres ikke ved den bestemte foranstillede artikel *ə na:bo*, *ə sløjə* 'naboen, sløret', men i ubestemt form *en klwə* 'en klud', *ed sløjə* 'et slør' og *de si:sd læs* 'det sidste læs'. I østslavisk bøjes adjektiver også; det hedder altså *en vi:ə klwə* 'en hvid klud', men *ed sød æfəl* 'et sødt æble'.

Ejendomsforhold udtrykkes ofte ved omskrivning med pronomen: *ə mən si hat*, *ə ko:n hi:nə hat* 'mandens/konens hat'. Omskrevet genitiv kendes også i Nørrejylland, men fordelingen på sin og hendes er en sønderjysk specialitet, formentlig opstået under indflydelse fra tysk sprogbrug; hvor *sein* kun kan bruges efter hankønsord.

Det kan også tænkes at det er tysk påvirkning der ligger bag, når man foretrækker konstruktionen 'så blev det opsat' frem for 'sat op'.

ØSTJYSK

Det østjyske område er opdelt i en mængde små dialektområder, præget af deres særlige udviklinger. Himmerland og Gylling Næs

har nasalering af vokal og svind af nasal i nd-ordene, Djursland har stød på flertalsendelsen og på typen hjælp, folk, kant, Mols har afrunding af en række vokaler, og skriftsprogets -d har flere forskellige korrespondenser. Der er to køn som i rigsmål.

Tekst fra Øster Velling, Østjylland. Jens Hviid Sørensen, født 1897

'dæn' 'gån' 'a 'wa 'sån-n ti 'ölə 'o'ɹ dæ 'wa.ɹəd ən 'gån' te vi 'kjo:ɹ
 mæ logəmə'bi'lən 'om fra en 'na'bo,go'ɹ ɔ si 'sɔ vil di 'jo' di vil 'jo
 log 'wan'əd 'å' 'næj' fɔ vi tasg jo i 'sæjs 'timə ɔ 'nåwən i 'fæm' 'timə
 ɔ 'sån' / ɔ 'sɔ vil di jo 'it – 'dæn' 'gån' te vi kam 'u' vi 'ha' ed pa.ɹ
 'brɔn 'hobə ɔ 'dæn' 'gån' te di kam 'u' po 'væj'ən sɔ gig væn'ti'lən
 jo 'lɔ's / ɔ 'sɔ 'fudəd 'dambən jo 'ɔb 'ɔw'ə / ɔ 'de wə 'hi'əl 'fa.li / fɔ
 'hæj'sdən di wə jo 'tɔvli ɔ dæ ka a 'håw en 'man' vi 'ha' 'jæn' də hi
 sån-n 'sant / han sbraŋ 'en' əpo 'jæn' å 'hɔb-ɹn ɔ håld 'dæn' i
 'håw-ɹ-t / ɔ dæ traj 'dæn' 'niəsən 'å hans 'træ,sgåw' / få de wə jo
 ba'sa.ɹtræ,sgåw/ ɔ si 'dæ'ɹ kam 'dæn' jo 'te' ɔ 'træj 'sån-n traj 'ni-
 əsən 'å' næj de 'sgjə 'æ' 'nåwən 'teŋ' mæn 'hæj'sdən 'di blöw sbæn
 'fra' / ɔ 'sɔ məd vi 'sgob logomə'bi'ləd də'ni'ə fra 'wå' 'go'ɹ ɔ 'de wə
 'hiələ 'væj'ən 'ni'ə a 'lan,væj'ən/

Den gang, jeg var sådan en ti-elleve år – der var det en gang at vi kørte med lokomobilten (som trak tærskværet) omme fra en nabogård, og se, så ville de jo ikke, de ville jo ikke lukke vandet af, nej, for vi tærskede jo i seks timer og nogen i fem timer og sådan. Og så ville de jo ikke – den gang, da vi kom ud – vi havde et par brune hopper – og den gang, at de kom ud på vejen, så – gik ventilen jo løs, og så futede dampen jo op over (?). Og det var helt farligt. For hestene de var jo tovlige – og der – kan jeg huske en mand – vi havde en der hed Søren Sant. Han sprang ind på en af hopperne og holdt den i hovedet. Og der trådte den næsen af hans træsko. For det var jo basartræsko (dvs. træsko

med læder over vristen). Og se der kom den til at træde, sådan at den trådte næsen af – nej, der skete ikke nogen ting, men hestene de blev spændt fra. og så måtte vi skubbe lokomotivet derned – fra vores gård, og det var hele vejen ned ad landevejen.

Der er ikke stød på damp, *šant*, nægtelsen *æ'* har til gengæld stød, som må forklares som en udløber af vestjysk stød (som ellers ikke findes på dette sted, hopper har således ikke stød). Der er diftongering; *sgia* 'skete', *dəni'ə* 'dernede', *niəsən* 'næsen', *træsgåw* 'træsko', og å er blevet til *o* *o'*. I forlyd veksler *v* med *w*: *vil* 'ville', *wa* 'var'.

Hopper hedder i flertal *hobə* hvor *ə* betyder *-r*. I en del tilfælde er der dannet nye flertalsformer af denne type, fx *kæpper*, udtalt *kæbə*; formentlig for at opretholde forskellen på ental og flertal, som ellers ville falde sammen når *kæppe* mister det udlydende *-e*. I bestemt form flertal får vi *hob-in*, hvor det udlydende *-e* er helt svundet (i modsætning til *ømål* af samme type).

VESTJYSK

Det vestjyske dialektområde er stort og relativt ensartet. Det omfatter hele den vestlige del af Jylland og strækker sig mod øst til Lovns bredning, og derfra mod sydøst til Horsens fjord (se kort 7).

Fælles for dette område er den foranstillede artikel og (i størstedelen af området) at substantiverne ikke har nogen genusbøjning, men i stedet for en opdeling på 2 køn, der er semantisk bestemt. Den foranstillede bestemte artikel er altid *ə*, men der henvises til ting der er tællelige med pronominet *den*, og med *det* til utællelige ting, når der er tale om en stofangivelse. Man siger *den jord* når der er tale om jordtilliggende, men *det jord* hvis man fx taler om jordens kvalitet.

Et andet fælles vestjysk træk er det vestjyske stød, dvs. stød på oprindelige tostavellesord som *hoppe*, *hatte*, *stokke* *hå'p*, *ha't*,

sdã'k, i det centrale område også på forbindelser af stemt konsonant og klusil i ord som hjælpe, glemte, mærke, og i nedenstående tekst *hæw't* 'hæfte'.

Tekst fra Hvidbjerg, Thy. Christiane Hinge, født 1873.

'sã ə 'ma.ɪk.a.ɪbə 'de 'gjoʊ mi 'fã'ə jo mə ə 'kykə dəm ku han jo
'bã'ðə 'ha.ɪə ə 'plåw: 'mæj mən də 'wa jo 'e sã 'gu'ə 'dæ'ə əm 'höst ə
ky 'ku'ə 'mæ'm fã 'nã'ə de blöw 'wa.ɪm 'sã wił di jo 'be:s l ə 'de wə
jo 'e' sã 'sjåw' ə fo 'dæm: 'tel l te 'ræ'ŋ mə ən 'las 'ku'ə l ə ka da
'håw de pa'si'ə.ɪə di 'kam' 'hjæm' mə ən 'las ə 'sã wa di jo 'e'
komən 'lej-q 'fã.ɪ' ə 'da:i aŋəŋ 'sã to 'de jo i 'hæw't ə dæn 'jæn: 'kow'
kam i 'klæ:m ə 'dæ'ə 'blöw' jo ən 'fã'lə stã'hæj' l 'sã sku di jo 'te'ã
ha saməlt 'aɫ: ə 'niəq 'ã' ə 'wow'ən eŋən di ku fo ə 'kow' lösəntl

Så, markarbejdet, det gjorde min far jo med køerne, dem kunne han jo både harve og pløje med; men det var jo ikke så godt der om høst(en) at køre korn med dem, for når det blev varmt, så ville de jo bisse, og det var jo ikke så sjovt at få dem til – til rend med et læs korn. Jeg kan da huske, det passerede, de kom hjem med et læs, og så var de jo ikke kommet lige for dørene, andet end så tog det jo i hæfte (dvs. hang fast), og den ene ko kom i klemme, og der blev jo en farlig ståhej. Så skulle de jo til at have samlet alle negene af vognen, inden de kunne få koen løsnet.

Teksten her er fra den allersydligste spids af Thy, og dialekten stemmer på en lang række områder overens med nordvestjysk syd for Limfjorden, mens den på andre punkter er nordenfjordsk i sit præg.

Til det nordenfjordske hører at *jeg* hedder *æ*, og at *v-* altid udtales som *w*, uanset hvilken vokal der følger efter. Det hedder både *wił* og *wow'n* 'ville, vogn'.

Til det almindelige nordvestjyske hører at der er lukkende diftong og klusilparasit i stedet for stød, ikke blot på ord med høje vokaler som *tijſ*, *uwkə*, *huwks* 'tid, ud, hus', men også på ord med mellemhøje vokaler *kykə* 'køer'. Afledninger som begynde, forkæle har heller ikke stød som i rigsdansk, det hedder *be'gyn*, *fā'kjælə*.

Jysk, og ikke mindst vestjysk, går også sine egne veje på en lang række grammatiske punkter. Den foranstillede bestemte artikel og den særlige vestjyske genusbrug er allerede omtalt, men dertil kommer at en række ord som fløde, grød, tjære omtales i flertal *dem fløde*, *mange grød* osv.

Pronominet *sin* har en meget begrænset anvendelse i de fleste jyske dialekter, det hedder *så satte han hans kæp hårdt i ə jord*. Ejendomsforhold udtrykkes i det hele anderledes, idet substantiver ikke bøjes i genitiv, i stedet for at sige *mandens hat* omskrives med et pronomen i genitiv *ə 'man' hans 'hat*.

Hvad ordforrådet angår er der mange jyske ord der ikke kendes i rigsdansk og/eller i øernes dialekter. Fra det nordvestjyske kan nævnes *sdəw't* 'trillebør', *sals* 'stuehus', *sə·ɪ* 'sanse'.

De jyske dialekter er de mest moderne af de danske dialekter, således at forstå at de har fjernet sig længst fra det gammeldanske op-hav og gennemgået de mest radikale ændringer. Det gælder også vendelbomål. Men samtidig rummer denne dialekt nogle meget konservative træk, fx er opdelingen i tre køn opretholdt, og *w-* er bevaret foran alle vokaler.

Til de radikale ændringer hører (som i hele Jylland) det totale svind af udlydende vokal, apokopen, klusilparasit for stød *tij*, *syj*, *sij*, *uk* 'ti, sy, se, ud', palatalisering af *k* foran fortungevokal *jyəb*, *jəjə* 'købe, kender'. Det sidstnævnte ord viser også et andet karakteristisk vendelbotræk, nemlig svind af nasal i *nd*-ordene. Til forskel fra nasalsvind i *ømålene* er der oftest ikke nogen nasal rest

tilbage i form af en nasaleret vokal; tand, tænder, bund hedder *taj*, *tæj'əi*, *buj*'. Svind af enhver nasalering fører ikke til at udtalesammenfald, da vokalen har en lidt anden kvalitet i ord med gammel nasal. Der er absolut forskel i udtalen på 'lama' og 'landmand' selv om der ikke udtales noget n i det sidste.

DIALEKTSYNTAKS

De fleste dialekttræk som er omtalt på de foregående sider har med udtalen at gøre. Det er også den lydige side der (ved siden af ordforrådet) er bedst beskrevet, og det er også på udtaleområdet der er den største lokale variation.

Der er også en række syntaktiske karakteristika der tiltrækker sig opmærksomhed. Inden man udråber et eller andet syntaktisk træk til at være karakteristisk for lige netop denne bestemte egn, skal man dog huske på at det som regnes for almindelig rigsdansk syntaks, ofte kun er almindeligt i skriftsproget. Rigsdansktalende har også ofte en anden og mere "ukorrekt" måde at føje ordene sammen på i deres talesprog; det er fx almindeligt at bruge hovedsætningsordstilling i visse typer ledsætninger: Hun sagde at hun kunne ikke komme før klokken syv i stedet for den "korrekte" ordstilling: Hun sagde at hun ikke kunne komme før klokken syv. Hovedsætningsordstillingen er i flere typer sætninger den altdominerende i de traditionelle dialekter, især i den vestlige del af landet, ja i relativsætninger er der kun fundet eksempler på denne ordstilling vest for Storebælt:

"og så skulle a jo passe på de her børn de kom itte til skade derude ved det" (Vejrum Vestjylland), "han var af det slags at han kunne itte være i sengen om morgenen" (Gudbjerg, Fyn), "og så blev hun jo sådan lidt studs at hun måtte ikke gå til kirke" (Holtug, Sjælland), og i relativsætninger: "der kan være nogen der kan itte tåle det" (Lild, Nordjylland), "så tog a jo det her kylling at der

kunne ikke følge med” (Gylling, Østjylland) “der var nogen der var ikke så store” (Husby, Vestfyn).

Men ‘ikke’ kan også placeres andre steder i sætningen. I sjællandsk har man en særlig forkærlighed for at rykke det frem: “vi skal passe på ikke der bliver hul i skindet” (Udby), men det er også dokumenteret fra mange andre dialekter fx Lolland: “husk endelig at trække for det og det vindue sådan så inne lyset det skinner ind” (Landet). Fremrykning af nægtelsen er langt hyppigere på Sjælland end i resten af dialektområdet, men forskellen er rent kvantitativ. Der gælder ikke særlige regler for sjællandsk.

I de traditionelle dialekter kan relativsætninger optræde uden relativpartikel i flere sammenhænge end ellers i dansk, og det samme gælder tidsbisætninger, der kan optræde uden tidskonjunktion i større omfang end vanligt. Det kan hedde: Klokken var to jeg kom hjem.

Det er ikke gjort med at dialekterne ofte udlader den indledende relativpartikel eller konjunktion, der er også meget stor forskel på hvilke partikler der anvendes i de forskellige dialekter, men fælles for dialekterne er at der er et mindre antal i brug, og hver enkelt partikel har flere funktioner end i rigsdansk. I bornholmsk og øsmål foretrækkes *at*, i jysk *te*, men i begge tilfælde anvendes den foretrukne partikel i betydelig flere sammenhænge og med betydeligt større betydningsområde end oprindeligt. Både *ɔ* i øsmål og jysk *te* kan bruges både som relativpartikel og i sætninger med *at* i rigsdansk: er der et *ɔ* vil hjælpe mig (Fyn), mor hun spandt jo så æ garn, te der skulle slås på æ væv; jeg kan huske det som det var i dag, te han gik hen til min mor (begge fra Vestjylland).

Ordforrådet er det vanskeligt at sige noget sammenfattende om. Det er behandlet i en række ordbøger. I en del tilfælde har en ældre betydning overlevet i (nogle af) dialekterne, mens den er forsvun-

det ud af rigsdansk, fx sønderjysk og ærøsk *ble* i betydningen 'lagen', brugen af *temmelig* som adjektiv i betydningen 'temmelig stor' på Bornholm og spredt andre steder.

De gamle ord og betydninger må ikke forlede os til at tro at dialekternes ordforråd har været uforanderligt gennem århundreder. Som nævnt under omtalen af enkelt-dialekter kan man også finde både franske, slaviske og især tyske låneord som ikke kendes fra rigsdansk. De viser at dialekterne, eller rettere de dialekttalende, ikke har levet i reservater, men har haft kontakt med omverdenen. De dialekter som dialektologerne har beskrevet adskiller sig fra hinanden og fra rigsdansk både mht udtale, grammatik og ordforråd. De er udtryk for et Danmark med langt større lokale forskelle end i dag, i arbejdsrutiner, byggeskik, klædedragt – og på mange andre felter. I takt med at alle disse forskelle forsvinder, svinder også de sproglige forskelle ind, og efter 1950 accelererer denne udvikling, så de helt lokale talesprog i dag er ved helt at forsvinde. Denne proces beskrives i sociolingvistikken.

INGE LISE PEDERSEN F 1939, LEKTOR VED INSTITUT FOR DANSK DIALEKTFORSKNING, DELTIDSPROFESSOR VED UNIVERSITETET I TROMSØ. HAR MEDVIRKET VED ØMÅLSORDBOGEN OG SKREVET EN LANG RÆKKE ARTIKLER OM DANSKE DIALEKTER, DANSK TALESPROGSVARIATION OG TALESPROGETS SPROGHISTORIE. SAMMEN MED FRANS GREGERSEN LEDER AF PROJEKT BYSOCIOLINGVISTIK OM MODERNE KØBENHAVNSK, DELTAGER I NETVÆRK OM DIALEKTKONVERGENS I EUROPA OG HAR SKREVET AFSNIT TIL DANSK SPROGLÆRE OG TIL HÅNDBOG I DE NORDISKE SPROGS HISTORIE (UNDER UDGIVELSE).

KORT TEGNET AF ANETTE JENSEN

Sociolingvisternes dialekter

INGE LISE PEDERSEN

De dialektsamfund som dialektologerne beskriver blev oplevet som under hastig forandring allerede omkring 1900. Det var faktisk denne opfattelse der lå bag oprettelsen af Udvalg for Folkemål 1908-09 og udgivelsen af tidsskriftet Danske Folkemål fra 1927. Det var sidste øjeblik, og man skulle redde hvad der var at redde af de "genuine" dialekter.

Det der kom i stedet for disse blev altså anset for mindre ægte. Det var udtyndede eller nivellerede dialekter – ordvalget viser tydeligt at det var sprog af dårligere kvalitet end de traditionelle dialekter. Det er formentlig derfor det varer så forholdsvis længe før man overhovedet giver sig til at beskrive dem. I første omgang holder man sig til at lave en slags sprogsociologisk undersøgelse af hvordan befolkningen fordeler sig på forskellige kategorier talesprog, dialekt, blandingssprog og rigsdansk.

Allerede 1898 beskriver Anker Jensen den sproglige situation i Åby lige uden for Århus, og kan melde som hovedresultat at 57% af de 385 indbyggere i Åby sogn talte ren lokal dialekt, 17% talte blandet dialekt, 22% rigsdansk og endelig var der 4% der talte andre dialekter eller sprog. Brugen af dialekt var ikke afhængig af talerens sociale placering, i hvert fald var det ikke de socialt dårligst stillede der talte mest dialekt, det var bønderne. Anker Jensens beskrivelse viser at der er store ændringer på vej i det lille lokalsamfund, idet der er store forskelle mellem aldersklassernes sprogbrug: mange af de unge talte blandet dialekt eller sågar rigsdansk (forfat-

teren tillader en vis regional farvning af rigsdansk, så vi ville måske sige at de talte regionalsprog).

I 1920 blev en tilsvarende undersøgelse gennemført i Vestjylland af Peter Skautrup. Her blev den lokale dialekt talt af alle indfødte voksne på nær én (ud af 269). Gårdmænd, husmænd og landarbejdere talte alle den traditionelle lokale dialekt. De der talte blandet eller udtyndet dialekt var tilflyttere, næsten alle sammen husmænd i nyudstykkede statshusmandsbrug. De fleste rigsdansktalende var post- og jernbanefunktionærer og lærere, og de var alle tilflyttere. Den bofaste befolkning havde altså opretholdt dialekten, men på grund af den stigende geografiske mobilitet var de indfødte i mindretal, tilflytterne udgjorde 60%. To tredjedele af disse tilflyttere talte andre jyske dialekter, kun 9% af tilflytterne var rigsdansktalende, og næsten ingen af disse arbejdede i landbruget.

Skautrup påviste at geografisk mobilitet fører til dialektnivellerings, også når tilflytterne kommer fra andre landlige dele af landet. Men det er en nivellerings der først og fremmest fører til gensidig dialekttilpasning, såkaldt horisontal konvergens, ikke til øget brug af rigsdansk. Rigsdansk forbindes stadig med byliv og med byerhverv.

En samtidig skitse af dialektforskellene på Sjælland viser at der var store aldersmæssige, sociale og situationelle forskelle inden for lokalsamfundets sprog. Disse forskelle er større end de geografisk betingede forskelle mellem forskellige slags sjællandsk, hævder forfatteren.

De største skurke i dette sprogspil er de unge piger. De er farlige for dialekten. Mange af dem arbejder en tid som tjenestefolk i byerne, og når de vender tilbage til landet så har de en tendens til at beholde noget af det "fine" sprog de har lært i byen. Det gør mændene i mindre grad. Pigerne fungerer altså som missionærer

for rigsdansk evt. med et vist regionalt præg, eller i det mindste for en udtyndet dialekt.

Talesprog er altid under forandring, men i løbet af de sidste hundrede år har de danske talesprog, de danske dialekter, efter alt hvad vi ved forandret sig mere end i de foregående århundreder. Det mest karakteristiske for sociolingvisternes dialekter er derfor bevægeligheden, den store variation. En beskrivelse som af den foregående periodes dialekter giver derfor ingen mening. Man kan generelt sige at der sker en regionalisering, en bevægelse hen imod en tilstand med ganske få regionale dialekter der dækker større områder.

SPROGLIGE FORANDRINGER INDEN FOR DIALEKTERNE

Først og fremmest går de fleste af dialektale særord af brug. Mange af dem bliver overflødige med den modernisering der sker med landbrugsteknologien. Når man ikke længere tærsker med plejl, går betegnelserne for plejlens forskellige dele selvfølgelig også i glemmebogen, og det tærskværk der kommer i stedet har ikke nogen dele der benævnes forskelligt i Vendsyssel og på Sjælland. Da roedyrkningen introduceres i slutningen af 1800-tallet, står de lokale dialekter stadig så stærkt at der opstår regionale betegnelser. Senere indførte afgrøder og maskiner har alle fået samme benævnelse i hele landet.

Det er imidlertid ikke kun forældede fænomener hvis dialektale navne forsvinder. Der forsvinder også mange benævnelser på naturfænomener, jordbund og meget andet, hvor fænomenet ikke er forsvundet, men blot overtager det rigsdanske navn. Hele denne udvikling mærkes mest i Vestdanmark hvor det dialektale ordforråd afveg mest fra rigsdansk.

Der kan imidlertid også registreres en række fonetiske ændringer i retning af talt eller skrevet rigsdansk, især inden for vokalismen.

RIGSDANSK		VESTJYSK DIALEKT	
SKREVET	TALT	ÆLDRE FORM	YNGRE FORM
svane	<i>sva'nə</i>	<i>swā'n</i>	<i>swa'n</i>
gær	<i>gæ'ɹ</i>	<i>gja'ɹ</i>	<i>gjæ'ɹ</i>
kværn	<i>kwä'ɹn</i>	<i>kwa'n</i>	<i>kwä'ɹn</i>
lege	<i>lej'</i>	<i>li'ə</i>	<i>le'</i>
fandt	<i>fan'd</i>	<i>foŋ'</i>	<i>fan'</i>
sprang	<i>sbran'</i>	<i>sbråŋ'</i>	<i>sbran'</i>
fortalte	<i>få'tal'də</i>	<i>få'to'ɹ</i>	<i>få'taɹ'</i>

IFLG. SKAUTRUP

Som det ses, er de yngre former i nogle tilfælde identiske med rigsdansk, mens de i andre tilfælde adskiller sig fra rigsdansk ved et enkelt træk. I nogle tilfælde sker der det at en ældre form udskiftes med en nyere der adskiller sig lige så meget fra rigsdansk som den ældre, men som bruges i et rigere og mere moderne nabo område, som fx

noget	<i>nå'ð</i>	<i>nåt</i>	<i>nøj</i>
barn	<i>ba'ɹn</i>	<i>bå'n</i>	<i>bå'ɹ</i>

Noget lignende kendes fra øerne, hvor *ð* i sydfalstersk forsvinder, selv om det svarer til rigsdansk. Forklaringen må være at resten af sydøernes dialekter ikke har noget blødt *d*, og det samme gælder regional sproget i området.

Den samme variabel kan også ændres i modsat retning på forskellige steder. Omkring 1900 sagde man på Nordvestlolland *ba'w ka'w* 'bage kage' lige som på nabøen Langeland, men senere har man tilpasset sig udtalen på resten af Lolland og på Falster, hvor man sagde *ba' ka'*. På Vestmøn er udviklingen gået i den stik mod-

satte retning, fra *ba' ka'* til *ba'w ka'w'*. Her har man nemlig tilpasset sig udtalen i Stege og Sydsjælland.

Sådanne spredte eksempler peger i retning af at udviklingen i almindelighed havde form af en horisontal konvergens, hvorved ord og udtaleformer med begrænset udbredelse må vige for mere prestigefyldte varianter, eller for varianter med større regional udbredelse. Man kan også konstatere en vis indflydelse fra skriftsproget og fra det skriftnære offentlige talesprog, mere end fra byernes talte dagligsprog.

De fleste af de ændringer der sker bringer dialekterne nærmere til rigsdansk, men der er stadigvæk tale om en ændring inden for dialekterne, ikke om et skift fra dialekt til en form for rigsdansk. Den lokale dialekt overleveres også til næste generation, som stadigvæk opdrages på dialekt af forældrene, blot en moderniseret dialekt.

Man kan opsummere periodens ændringer således: En stor del af det specielle dialektvokabular forsvinder. Mange af de specifikke lokale udtale- eller bøjningsformer blev erstattet med andre former med større geografisk udbredelse. Disse former var ofte, men ikke altid, nærmere ved rigsdansk. Geografisk mobile personer opretholdt ikke deres dialekt uændret, men de skiftede kun til rigsdansk hvis de flyttede til de større byer. Der var klare kønsrelaterede forskelle, idet de unge kvinder var mere tilbøjelige end de unge mænd til at ændre deres dialekt når de blev udsat for rigsdansk, fx når de opholdt sig i byen. Og de var også mere tilbøjelige til at holde fast i nogle af disse ændringer når de vendte tilbage til landbosamfundet. Samtidig må det dog bemærkes at mange af gårdmændene havde offentlige hverv som gav dem mange flere ikke-lokale kontakter end deres koner havde. Det kunne også føre til dialektudtynding; nogle dialektologer kaldte det sognerådsdialekt (og det var ikke venligt ment) og opfattede denne måde at tale på som et urent og sygt sprog.

Fra slutningen af 1800-tallet til midt i 1900-tallet skete der således mange ændringer i de danske dialekter, men ikke noget dramatisk fald i antallet af dialekttalende. Dialekterne blev moderniseret, de tilpassede sig til hinanden og til rigsdansk, dvs forskellene blev mindre, men størstedelen af landbefolkningen var stadig dialekttalende. Den situation ændrer sig omkring 1960. Fra da af er der i mindre grad tale om dialektudtynding. I stedet sker der et skift fra dialekt til en regional udgave af rigsdansk.

FRA DIALEKT TIL RIGSDANSK

I 1970'erne begynder man at beskrive den sproglige variation i lokalsamfundet med kvantitative metoder. Den første grundige analyse er Kjeld Kristensens beskrivelse af sproget i Vinderup i nordvestjylland. Den analyserer 13 udvalgte sprogræk omfattende både stødforhold, særlige vokal- og konsonantudviklinger og den bestemte artikels placering, substantivernes køn og 1. persons personlige pronomens form, *a* eller *jeg*.

For nogle af disse træks vedkommende bruges den dialektale form kun sjældent og af få. Det gælder den særlige udtale af stød som en konsonant, fx i ord som *tid* og *hus* (klusilparasit), og det gælder de særlige vokaludviklinger (diftongering af visse vokaler, o for å og å for a).

Andre træk er bevaret i næsten 100% af tilfældene, fx udtale af ord som *folk* og *kant*, *betale* og *forsvinde* uden stød. Det bløde *d* er man heller ikke meget for at tage i sin mund, og man fastholder *-en* i participier som *kommen* og *bunden*.

Midt imellem ligger træk som vestjysk stød (som især holder sig godt på ordet *ikke*), og vestjysk måde at bruge køn på (til at skelne mellem noget tælleligt og noget utælleligt). Det samme gælder valget mellem *a* og *jeg*: lidt over halvdelen siger *a*.

Det er en klar tendens at de dialekttræk der er mest specielle,

dvs. som findes i det mindste område, glider først ud, mens træk som er fælles måske for hele Vestdanmark er mere resistente for påvirkningen fra rigsdansk.

Ifølge denne beskrivelse falder talerne i to grupper, en ældre der fortrinsvis bruger dialektvarianter og en yngre der fortrinsvis har rigsdanske træk i deres sprog. Der er kun få personer i midten, med lige meget dialekt og rigsdansk. Det er to klare grupper, selv om der ikke er tale om enten ren dialekt eller ren rigsdansk, men om en talmæssig forskel der er statistisk signifikant. Det er et billede af et sprogsamfund hvor den traditionelle dialekt ikke bringes videre til den yngre generation, et billede af en døende dialekt – hvad disse 13 træk angår.

For det ville jo være muligt at finde andre træk hvorved man kunne skelne mellem en moderne regional nordvestjysk dialekt og rigsdansk. Kjeld Kristensens undersøgelse viser ikke at alle geografisk relaterede sprogforskelle er forsvundet, men at den traditionelle dialekt er ved at forsvinde i Vestjylland. Som vel at mærke altid har været et af de steder hvor den traditionelle dialekt holdt sig bedst.

I slutningen af 1980'erne blev sproget undersøgt i Odder i Østjylland. Her blev forekomsten af 37 sprogtræk undersøgt hos 82 talere i alle aldre. Næsten alle talte fortrinsvis rigsdansk. Den traditionelle dialekt synes næsten at være forsvundet i Odder.

HVILKE DIALEKTTRÆK HOLDER SIG BEDST?

Det spørgsmål kan ikke besvares helt generelt. Dels er det ikke de samme træk der er behandlet i de undersøgelser vi har, dels har et og samme træk forskellig status i forskellige dialekter. For eksempel er svind af *ð* meget modstandsdygtigt over for rigsmålspåvirkning i det fynske område, men ikke i Odder, modsat ser det ud til at rigsdansk stød lettere finder indpas på Sydfyn end på Lolland og Falster.

Fra det fynske område har vi dog mulighed for at sammenligne visse dialekttræk på Langeland og i Vissenbjerg vest for Odense på grundlag af undersøgelser offentliggjort i 1994 og 1996, dvs. næsten samtidig. Det viser sig at *ð* er svundet i 95% af tilfældene på Langeland, mod 88% i Vissenbjerg, og en række enkeltord har også bevaret dialektudtalen i højere grad på Langeland: var (77 mod 24%), han (72 mod 45%), også (56 mod 41%) og ikke (33 mod 7%), mens dialektudtalen af pronominet jeg tilsyneladende holder sig bedst i Vissenbjerg med hele 99%, over for 68% på Langeland.

Den traditionelle dialekt ser altså ud til at have større vitalitet på Langeland end i Vissenbjerg, men det er tvivlsomt om vi uden videre kan slutte at Langelænderne i almindelighed taler mere dialektalt end fynboerne. Forskellene kan meget vel skyldes at Vissenbjerg er et mere urbaniseret område end det undersøgte område på Langeland.

Vissenbjerg er mere sammenlignelig med Odder, om end den fynske by er noget mindre end den jyske; begge ligger fx i rimelig pendlerafstand fra en større by (Odense og Århus). Der er imidlertid stor forskel på dialektens stilling. I Vissenbjerg har flertallet af de 18-30-årige mere end 50% dialekttræk, mens kun en meget lille del af informanterne i Odder når op på 50%. Betyder det at dialektudtyndingen, eller måske endda dialektsvindet, er nået så meget længere i Odder end i Vissenbjerg? Og i så fald: hvorfor?

En af grundene kunne være at dialektudtyndingen allerede i slutningen af 1800-tallet var stærkere på Århusegnen end i Odenses opland, bl.a. på grund af den meget kraftige agitation mod dialektbrug som den indflydelsesrige højskolemand og husmandsfører Lars Bjørnbak udøvede fra sin Viby højere landboskole fra 1857.

Men forskellen kan også være tilsyneladende. Den kan skyldes informantudvalget i de to undersøgelser, idet gennemsnitsalderen var lavere i Odder, hvor en fjerdedel af informanterne var folke-

skoleelever, og materialet blev oven i købet indsamlet 4-5 år senere end det fynske. Det var altså yngre årgange hvis sprog blev beskrevet. Endvidere kan det have spillet en rolle at båndoptagelserne i Odder blev foretaget på skolen, mens vissenbjergenserne blev interviewet i deres egne hjem, dvs. i en mere privat sfære, og informanterne og intervieweren havde fælles bekendte. Endelig er samtalerne i Odder typisk kortere end de fynske, derfor kan der være tale om indbyrdes stilforskelle.

Men dertil kommer at en hvilken som helst angivelse af dialektprocent vil være afhængig af hvilke træk man vælger at tælle. Hvis man ved på forhånd at et givet træk kun bruges af nogle få ældre personer, kan man vælge at udelade dette træk, og får så en højere dialektandel, end hvis man tager dette træk med. Ved enhver sammenligning mellem forskellige undersøgelser løber man en risiko for en sådan skævhed.

UDTYNDING AF DIALEKT ELLER SKIFT FRA DIALEKT TIL RIGSDANSK?

Undersøgelser af dialektudtynding i Europa har især fundet sted gennem de sidste 30 år. Mens man i vore nabolande kan finde mange eksempler på interne dialektændringer i form af udtynding af trækkene, ser de fleste danske undersøgelser af denne type snarest ud til at beskrive et skift fra dialekt til (en regional udgave af) rigsdansk, et regionalt standarddansk.

Skyldes det så at der i Danmark er tale om en mere abrupt overgang fra et dialektsamfund til et standardiseret sprogsamfund? Ikke nødvendigvis. Der er snarere tale om at dialektudtyndingen var nået længere i Danmark end hos naboerne, og da de kvantitative undersøgelser satte ind i 1980'erne, havde der i mere end hundrede år foregået en udtynding og indbyrdes tilnærmelse i de fleste danske dialekter. Mange af de forskelle der var tilbage var ikke generelle lyd-forskelle, men var knyttet til enkeltord eller en lille gruppe af ord.

Der kan findes både demografiske og sociologiske forklaringer på at et hurtigt skift kunne finde sted omkring 1960 (på øerne begyndende lidt tidligere, visse steder i Jylland noget senere). En hovedforklaring er den stigende urbanisering, ikke blot forstået som tilvandring til byerne, men også som en mental urbanisering af landdistrikterne, fremmet af at der i disse år også gik en strøm fra byerne ud på landet, og med denne fulgte en urban livsstil, der efterhånden blev spredt over hele landet. Gårdmændene som i hundrede år havde indtaget den ledende position blandt landbefolkningen, både politisk og kulturelt, mistede deres førerstilling. De havde i egen og mange andres forestilling udgjort folkets kerne og landets marv og de naturlige lokale ledere, men omkring 2000 udgjorde de kun 6% af den danske befolkning og havde mistet deres økonomiske og kulturelle stilling i landsognene. Vellønnede arbejdere og funktionærer, ofte tilflyttere fra byerne har overtaget rollen som ledere, både i kommunalbestyrelserne og i de lokale foreninger.

De traditionelle dialekter var forbundet med en landlig livsform, derfor har disse ændringer påvirket holdningerne til dialekter og opfattelsen af deres nytte og værdi. Det er en vidt udbredt opfattelse i Danmark at dialekter kun hører hjemme i privatsfæren. Dette har fået konsekvenser for overførelsen af dialekterne til næstgeneration. Gifte kvinder på landet, og specielt gifte kvinder med mindre børn, har en fastere tilknytning til arbejdsmarkedet end i mange andre lande. Som følge heraf kommer børnene i institution allerede som et- eller toårige, og sprogtiltagelsen foregår derfor også i høj grad i institutionerne. Men eftersom den dominerende sproglige ideologi tilsiger at rigsdansk er det eneste sprog der bør anvendes offentligt, og det vil bl.a. sige i institutionerne, så vil både pædagoger og lærere typisk tale rigsdansk til børnene i børnehaven og skolen, selv om de måske taler den lokale dialekt til deres egne børn derhjemme. Under sådanne omstændigheder vil

de lokale dialekter kun have chance for at blive overført til næste generation i de familier som har stærke og positive holdninger til dialekt, og sådanne holdninger synes at være sjældne i Danmark.

HVAD SKER DER MED DIALEKTERNE LIGE NU?

Indtil nu har vi opereret med en temmelig enkel model for udviklingen af dansk talesprog i form af en standardiseringsproces i to trin.

Først en periode karakteriseret af både indbyrdes tilpasning og indflydelse fra rigsdansk, i fagsproget benævnt horisontal og vertikal konvergens. Resultatet er at der tyndes ud i dialekttrækkene, at dialekterne nivelleres, idet traditionelle træk fra de lokale dialekter forsvinder og erstattes med træk fra standardsproget, rigsdanske træk. Denne udskiftning af træk finder sted i en bestemt, ordnet rækkefølge. I løbet af perioden bliver den rigsdanske påvirkning stærkere og stærkere.

I den næste periode var tendensen at den enkelte dialekttalende skiftede fra dialekt til en regional udgave af rigsdansk, benævnt regionalsprog eller regionalt standardsprog. Dette skift foregik dels i løbet af den enkeltes livshistorie, dels ved at dialekten ikke blev givet videre til næste generation. Forældrene valgte i stedet at tale regionalsprog til deres børn. Der er både regionale og individuelle forskelle på hvornår dette skift sker.

I dag ser denne model ud til at være for enkel, og det der sker er ikke altid så meget en egentlig standardisering som det er en urbanisering. Det er i vid udstrækning storby sproget, dvs. københavnsk, man retter ind efter.

Det kan man til en vis grad sige at det altid har været, idet der er og var en tæt forbindelse mellem københavnsk og rigsdansk talesprog, men det var først og fremmest middelklassens københavnsk der blev regnet for korrekt sprog. Nu er der i mange tilfælde tale

om træk fra lavkøbenhavnsk og især unge københavnernes sprog der breder sig, og præger især unge menneskers opfattelse af hvad rigsdansk er, eller rettere af hvilken form for talt dansk der er efterlignelsesværdigt.

Når man undersøger sprogholdninger viser det sig at folk der taler rigsdansk på den traditionelt højkøbenhavnske måde anses for at være mere intelligente, ambitiøse og pålidelige end andre talere. Derimod bliver lavkøbenhavnske talere af unge mennesker anset for at have mest selvtillid, være mest interessante, ligefremme og effektive. Det moderne rigsdanske talesprog har konnotationer som dynamik og effektivitet.

Dynamik og effektivitet er centrale begreber i det moderne samfund, ikke mindst i medierne, og eftersom mediepersoner er rollemodeller for mange unge mennesker, er der en tendens til at det dynamiske og effektive sprog bliver det sprog der tager sig mest attraktivt ud. Det afspejles i Odder, hvor der er markant forskel på de forskellige aldersgruppers tilegnelse af hvad man i dagligsproget ofte kalder rigsdanske og københavnske træk, som snarere burde kaldes højkøbenhavnske og lavkøbenhavnske træk. De unge i Odder anvender langt flere lavkøbenhavnske træk end de midaldrende, og samme mønster genfindes i Århus, blot er nogle af de lavkøbenhavnske træk her også gledet ind i middelklassens sprog og opfattes klart som rigsdanske.

Undersøgelser i Næstved og det sydlige Sjælland afbilder et endnu mere standardiseret sprogsamfund end i Odder og Århus, og uden noget skarpt skel mellem by og opland. Unge mennesker i Næstved foretrækker unge standardtræk i højere grad end deres jyske jævnaldrende, idet de i gennemsnit har 80% unge standardtræk (gamle lavkøbenhavnske træk) mod 50% i Østjylland. Der kan være tale om en slags kulturel forsinkelse i det jyske. Næstved er langt tættere på København, mange pendler dertil, derfor er det

naturligt at de tilegner sig nye holdninger og lærer nye udtaleformer tidligere end østjyderne der ikke har så tæt kontakt med hovedstaden. Om alle danskere uden for hovedstadsområdet så virkelig ønsker at komme til at lyde som københavnere, kan vi ikke vide med sikkerhed. Det kunne meget vel være tilfældet at man ønskede også at opretholde visse subtile regionale træk der kunne signalere en regional identitet, som fx vestdansk *å* i stedet for københavnsk *o* i ord som 'sort, jordbær'. I de undersøgelser vi har er der faktisk 90% af de unge århusianere og 89% i Odder der udtaler disse ord som *så.ıt*, *'jå.ıbää*, og dertil kommer forskelle i sætningsmelodien, som ikke er beskrevet i de nævnte undersøgelser.

Så længe sådanne forskelle opretholdes er der dialektale forskelle i Danmark, selv om de er ubetydelige sammenlignet med de dialektforskelle den første generation af dialektologer indsamlede og beskrev i 1800-tallet. Hvis man også opgiver disse små forskelle, må det Danmark beskrives som det første sprogsamfund der gennemfører en total standardisering, i og med at alle gamle dialektforskelle er aflagt. Man kan dog tvivle på at vi nogensinde får et sådant helt ensartet talesprog. Det er nemlig ikke nok at få folk til at skifte fra de traditionelle dialekter til rigsdansk, man må også hindre folk i at skabe nye måder at tale dansk på, hvad enten det måtte dreje sig om aldersmæssige, sociale eller etnisk betingede udtaleforskelle.

Blank side

DR Dialekt

ET PERSONLIGT SYNSPUNKT FRA EN CHEF I DR

PETER ZINCKERNAGEL

DR RIGSDANSK

I mit barndomshjem talte vi rigsdansk, fik jeg at vide. Egentlig kom begge mine forældre fra landbrug på Vestsjælland, og de må begge have talt dialekt som børn. Når jeg en gang imellem spurgte, hvad rigsdansk var, så kom svaret, at rigsdansk var det, de talte i fjernsynet.

Det stod mig helt klart, at rigsdansk var bedre end dialekter for slet ikke at tale om sociolekter, de primitives sprog. Ved at tale rigsdansk demonstrerede vi, at vi hørte til de dannede, hørte til dem der måtte regnes med.

Siden studerede jeg sprog på universitetet og blev klar over, at rigsdansk sådan set bare var elitens måde at tale på, en københavnsk sociolekt, der var blevet normen for godt dansk, fordi embedsborgerkabet overalt i landet talte den.

Det med rigsdansk var ikke kun noget min far sagde. Det var også den opfattelse, man havde i DR. I DR arbejdedes der hårdt på at sikre, at der blev talt rigsdansk. Leif Lønsmann, der nu er radiodirektør DR, kan fortælle om, hvordan han så sent som i 1980'erne deltog i et DR-kursus om dialekter. Dengang blev DRs chefer uddannede i at "kæmme" sproget, bl.a. ved at udelukke stærke dialekter.

DR HAR DEFINERET SPROGET

Da min oldefar blev husmand på Vestsjælland, rejste man til fods

og til hest eller vogns ad grus- og jordveje. På en time kunne man rejse fem-ti kilometer. Nærmeste købstad lå således et par timers rejse væk. Oldefar talte tydeligt dialekt, og det gjorde alle på egnen, bortset fra lægen og præsten. Man kunne skelne mennesker, der boede få kilometer fra hinanden, på deres måde at tale på. Kom min oldefar rigtigt langt omkring kunne det knibe med at forstå, hvad der blev sagt.

Da min farfar etablerede sig som husmand omkring 1930, var jernbanen kommet til egnen og forbandt den lille landsby med hele verden. Nu var København lige så tæt på, som købstaden var før. Min farfar havde ikke alene været soldat i Holbæk, men havde også været på landbrugsskole på Fyn sammen med andre unge fra hele landet. Statsradiofonien var åbnet i 1925, og radioen stod i stuen og udbredte en ny slags dansk sprog. Dertil kom, at min farfar ved siden af det lille landbrug arbejdede i den lokale stationsby, hvor et stort epilepsihospital udviklede sig. Byen voksede med, og hospitalet trak læger og sygeplejersker til fra store dele af Sjælland. Embedsmandsdialekten blev hørbar og påvirkede efterhånden også de lokale dialekter.

Da min far fik sin uddannelse, kom han først i lære i en nabolandsby. Derefter kom han på skoler på Sydsjælland og i Odense, inden han flyttede til København og fik arbejde. Radioen fulgte med overalt, og for smedesvenden var de efterfølgende uddannelsesår også i høj grad en sproglig dannelse. Landsbydrengen skulle lære at begå sig, og at begå sig betød at tale rigsdansk – ligesom i radioen. Vanerne fra Vestsjælland blev omhyggeligt aflært. Udpræget sjællandsk dialekt opfattes endnu i dag af mange danskere som de dummes og utroværdiges særlige sprog. Det sprog skulle væk, og det kom det.

Da jeg fik mit første job efter universitetet, havde jeg set fjernsyn i 20 år. Vi havde talt ligesom i radioen og fjernsynet hele mit

liv, og vi var tilfredse med det. Jeg havde gået i gymnasium og fået mit rigsdanske rettet af, og på to universiteter, heraf et i England, for at lære engelsk, og jeg var tosproget. Der var ikke meget sjællandsk tilbage hos mig.

På samme måde gik det de fleste andre danske familier. De lærte alle at tale som i fjernsynet, ofte dog med en svagt regional accent. Alle lærte vi at tale magtelitens københavnske sociolekt, som kunne læres af fra højtaleren og skærmen. I mange familier skete dette kodeskift samtidigt med, at man oplevede en voldsom social opstigen fra fattig husmand eller landarbejder til arbejder eller funktionær med god fast løn og en levestandard som de rige før i tiden.

Ikke underligt, at dialekterne gik tilbage. Nu, i 2002, bruges egentlige dialekter næsten ikke mere. Kun mellem en og fem procent af befolkningen taler dagligt dialekt. Efterhånden som de gamle dør, forsvinder dialekterne med dem. DR har sin store andel i denne udvikling. DR har siden 1925 næsten defineret, hvad dansk er. Sammen med toget, bilen, embedsapparatet og skolesystemet har DR defineret en sammenhæng, der omfatter hele landet, og har sat standard for, hvordan dansk skal tales.

Nu er vi mange, der er kede af, at det lykkedes så godt.

DR SKAL SPEJLE HELE DANMARK I DETS MANGFOLDIGHED.

Indtil for få år siden blev DRs ledere og medarbejdere uddannet i at kæmpe sproget for stærke dialekter. Nu er opgaven lykkedes, dialekterne er næsten forsvundet også uden for DR. Nu er det ikke længere DRs politik at ensrette sproget. På DRs hjemmeside hedder det nu:

Det er vigtigt for DR at give rum for forskellighederne i anvendelsen af sproget ... Den sproglige mangfoldighed betyder, at vi

afspejler såvel forskellige dialekter, ... (og) målgrupper med forskellige aldre og uddannelsesmæssig baggrund ...

Stærke dialekter kan kun blive undtagelsen i DRs udsendelser, for det er afgørende, at lyttere og seere kan forstå, hvad der bliver sagt. Alligevel er der sket et helt grundlæggende skift. Tidligere kunne DR i høj grad tolkes som et redskab for det 20. århundredes store didaktiske projekt, der gik ud på, at alle danskere skulle have almen dannelse. Denne almene dannelse var lidt firkantet sagt lig med det akademiske borgerskabs dannelse.

DR har stadig folkets oplysning som en væsentlig opgave. Det, der er ændret, er at DR ikke længere på samme måde ønsker at definere, hvad der er rigtigt og forkert. Med Leif Lønsmanns ord, så er det nu sådan, at anvendelsen af dialekter og accenter accepteres og ligefrem opmuntres. I DR mener vi, at vi har en særlig forpligtelse til at afspejle hele Danmark. Derfor er der regionale DR-stationer over hele landet, hvor der arbejdes med at programmerne præges af autenticitet, oplevelse og nærvær. Vi skal vise den verden, vi lever i, sætte den til debat og formidle viden, vi skal ikke tjene til ensretning eller normalisering.

INDVANDRING OG MANGFOLDIGHED

Denne mangfoldighedspolitik omfatter også dansk med udenlandsk accent. På dette område er tolerancen generelt meget lille i Danmark. Universitetslektor Jens Normann Jørgensen og Fadime Turan har sammen i en kronik i Dagbladet Information beskrevet hvordan, der er et stærkt pres for ensretning i Danmark.:

Inden for det danske sprog presses der også hårdt på for ensretning. Det pæne middelklassekøbenhavnske er den norm, man har at rette sig – ellers er man bondsk, primitiv, vulgær....

Indvandrere og deres børn får at vide, at det gælder om at lære dansk, så man kan camouflere sig som indfødt modersmålsbruger af sproget.

INFORMATIONENS KRONIK 9.FEBRUAR 1999

Jeg mener, at DR kan og skal spille en stor rolle her. Vi skal være særligt opmærksomme på, at det er et afgørende handicap, hvis ens sprog opfattes som fremmed og dermed forkert i Danmark. I modsætning til f.eks. Storbritannien, hvor flere sociolekter og stærke regionalprog anses for almindelige, er dette ikke tilfældet i Danmark. Danskerne forlanger accentfri dansk. DR skal give forskellige indvandrerstemmer talerør, så det bliver klart, at man ikke er andenrangs, fordi ens måde at tale på er lidt anderledes.

Mangfoldigheden er på vej i DR. Det mærker jeg tydeligt, når jeg besøger mine forældre. Min far henviser ikke længere til DR, når han skal fortælle, hvad godt dansk er. Nu bliver jeg, som chef i DR, skældt ud, fordi vore journalister ikke kan tale ordentligt dansk.

PETER ZINCKERNAGEL F. 1957. CAND.MAG. MASTER OF ARTS, HD.
10 ÅR I TRAFIK, SLUTTENDE SOM NÆSTKOMMANDERENDE I SCANDLINES.
SELVSTÆNDIG E-LEARNING VIRKSOMHED. CHEF FOR DR UNDERVISNING,
DER FORMIDLER FOLKEOPLYSENDE PROGRAMMER TIL RADIO, TV OG
INTERNET.

Blank side

Nye danskere, nye dialekter

PIA QUIST

De “nye” danskere på Nørrebro er blevet “gamle”. De har både fået børn og børnebørn, og beboerne på Nørrebro har for længst vænnet sig til tyrkiske naboer, kebabrestauranter og tørklæder. Nørrebro udgør i dag et af Danmarks mest blandede kvarterer, kulturelt og sprogligt. Op mod halvdelen af eleverne i kvarterets folkeskoler er tosprogede, og for børn og unge der vokser op her, er *det blandede* det normale. Det kan spores i deres sprog. Se fx dette eksempel fra to 16-årige unge mænds samtale i en bus:

AHMED: *wallah* jeg siger min storebror han skylder mig 700 koner. Jeg skal have 350 i dag og 350 om to uger. *I got paras*. Skal du til den der fest på fredag?

MEHMET: mm.

AHMED: *wallah* mand, jeg siger dig efter den der tur jeg tænker bare på fest og *kIz*.

[...]

MEHMET: vi skal i morgen mig og min fætter # vi skal over og lave *kIz* i morgen.

AHMED: hvorhenne.

MEHMET: i Brøndby Strand.

AHMED: hvordan lave dem *kIz*.

MEHMET: vi siger bare kom, vi drikker lidt, så går vi, så gør vi det.

AHMED: *bok*.

MEHMET: *koran koran wallah billa* bare vent bare vent.
AHMED: er der flere *lan*, er der flere, *magi*.

Ahmed og Mehmet har henholdsvis marokkansk og kurdisk baggrund. Selv om brudstykket af deres samtale er kort, er her meget interessant for en sprogforsker at tage fat i. Her er afvigelser fra standarddansk talesprog både hvad angår ordforråd, syntaks og (hvad man naturligvis ikke kan læse her) udtale. De kursiverede ord stammer fra arabisk, tyrkisk, engelsk og kurdisk. Det er karakteristisk for drengenes sprog at ordene bruges på tværs af modersmål. Altså, Ahmed bruger fx tyrkiske ord skønt hans modersmål er berberisk. Der er også en standardafvigelse hvad angår syntaks, i sætningen: “efter den der tur jeg tænker bare på fest og kIz”. Her ville man normalt forvente inversion: “efter den der tur tænker jeg bare på fest og kIz”².

Det er almindelig kendt blandt sprogforskere at ændringer i befolkningssammensætning der fører til sprog- og kulturmøder, også fører til ændringer i sproget. Alene af den årsag er der grund til at antage at der sker udviklinger i dansk talesprog på Nørrebro. Samtidig ved vi også at specielt unge – og unge i subkulturer kunne man tilføje – er særligt ekspressive og fornyende i deres sprogbrug. Derfor er det ikke overraskende at der i dag på Nørrebro findes en særlig måde at tale på som nogle (bl.a. de unge selv) kalder perkerdansk, andre kalder vennesprog, og som jeg har kaldt en *multietnolekt*.

Drengenes sprog i eksemplet kan betegnes ‘multietnolekt’ fordi det er vokset ud af det multisprogede miljø de færdes i. I en bred definition af ‘dialekt’ kunne man også beskrive drengenes sprog som en københavnsk dialekt. Da ville man forstå dialekt som en sproglig varietet der afviger fra standardsproget på en række niveauer (ord-

forråd, udtale osv.). Men 'dialekt' forbindes stadig af mange med de traditionelle danske dialekter der tales (eller taltes) på landet. Multi-etnolekten er et nyt fænomen. Det er et fænomen fra byen, og det er i højere grad et fænomen i udvikling end i afvikling.

ANDENGENERATIONS-DANSKERES SPROG

Nydanskere i Danmark udgør naturligvis en meget broget skare – af nytilkomne, af anden- og tredjegerationsindvandrere, af flygtninge, af familiesammenførte osv. Det betyder også at nydanskerne står i vidt forskellige situationer i forhold til dansk. Nogle er i gang med at tilegne sig dansk, andre har dansk som et veludviklet andetsprog, og andre igen har dansk som modersmål. Multi-etnolekten er unge andengenerationsdanskere sprog. Denne gruppe er også broget, men et fællestræk er at de er opvokset i Danmark (er født her eller kommet hertil i en tidlig alder). De har gået i danske skoler, haft danske lærere og danske kammerater. Fællessproget i de venskabsgrupper de færdes i, er derfor dansk.

Mange af disse unge er af medier, skolevæsen osv. blevet betragtet som en særlig gruppe med egen identitet og specielle problemer, og nogle af de unge har (muligvis af samme årsag) følt sig anderledes og uden for det danske fællesskab. Nu er det jo ikke noget nyt fænomen at unge, uanset etnisk baggrund, grupperer sig i subkulturer med forskellige interesser og omgangsformer. Derfor er det heller ikke underligt at unge nydanskere finder sammen og skaber sig en fælles identitet. Multi-etnolekten er en del af denne fælles identitet. Der findes klare paralleller i fx Sverige og Holland hvor særlige varieteter af svensk og hollandsk er vokset ud af byernes blandede ungdomskulturer. I Sverige kendes fænomenet som *rinkebysvensk* – Rinkeby er en forstad til Stockholm med høj andel af indvandrere (Kotsinas 1998). I Holland omtales fænomenet som *straattaal*, gadesprog (Appel 1999).

Vi må ikke som udenforstående (voksne med dansk baggrund) misforstå multietnolekten. Vi skal være varsomme med at tolke de unges sprog som en eksklusion af dansk eller danskere, eller som en provokation mod danskere. Sproget har i højere grad en inkluderende og fællesskabsskabende funktion. Der er netop tale om – som nogle af de unge så rammende selv har beskrevet det – et vennesprog, dvs. et sprog man bruger med sine venner. Ved at tale sådan med hinanden bekræfter man hinanden i at være en del af et fællesskab. Man kan sige at det snarere har en indadrettet end en udadrettet funktion. Derfor er der også unge med ren dansk baggrund der bruger multietnolekten. I de såkaldte indvandrer-tætte områder som Nørrebro er der også unge “pæredanskere” som indgår i de blandede ungdomsgrupper. Og de kan også bruge multietnolekten til at signalere fællesskab med deres nydanske kammerater.

At multietnolekten er et vennesprog, betyder altså at det er et sprog de unge taler indbyrdes. Når de taler med andre, fx en lærer eller en fremmed, bruger de ikke multietnolekten. De unge kan skifte sprog alt efter hvem de taler med. Præcis som vi alle sammen i større eller mindre grad tilpasser vores sprog til omstændighederne. Det er derfor vigtigt at pointere at multietnolekten ikke er udtryk for dårligt tilegnet dansk. Multietnolekten udfylder helt andre funktioner end erstatning for manglende dansk. Når man fx vælger at sige 'kIz' i stedet for 'pige', er det ikke fordi man ikke kender ordet 'pige' – eller 'sild', 'chick' eller 'tøs' for den sags skyld. At blande sproget med ikke-danske ord som 'kIz', har en effekt i samtalen som de unge udnytter kreativt.

Når jeg understreger at de unge kan skifte, tænker jeg mest på ordene, bøjningerne og syntaksen. Det gælder nemlig ikke i alle tilfælde udtalen. Flere af de unge, og specielt drengene, har en hør-

bar accent som særligt angår standardafvigende stød og trykfordeling. Og disse træk ændrer de ikke afhængigt af samtalsituationen. Accent er dog ikke et godt udtryk i alle tilfælde. Accent forstår vi jo på dansk som afsmitning fra førstesproget (fx dansk med fransk accent eller engelsk med dansk accent). Men nogle af de unge på Nørrebro taler faktisk dansk hjemme og behersker ikke deres forældres modersmål. Og så er der ikke længere tale om accent i traditionel forstand, men en ny dansk udtalevarietet. En ung mand fra Vestre Borgerdyd Gymnasium betegnede selv sin udtale som *sin dialekt*.

Vil multietnolekten på længere sigt få en afsmittende indvirkning på standarddansk? Det kan man sagtens forestille sig. Men det vil ikke være noget der sker i morgen eller om et år. Hvis der er træk fra de unge nydanskere sprog der overtages bredt af københavnske unge, tror jeg det vil dreje sig om træk ved udtalen. Ordene i multietnolekten har en slangagtig karakter som dels betyder at de virker voldsomt bemærkelsesværdige uden for gruppen, dels at de har et kortvarigt liv indtil de erstattes af nye slangord. Hvis der sker en påvirkning, vil det ske på udtaleniveau.

Hvis multietnolekten får en særlig prestige i København – hvilket der er noget der tyder på – kan det tænkes nogle af dens særtræk vil brede sig til københavnsk og fra københavnsk til standardsproget. Det er nemlig ikke sådan at det bare er det københavnske højsociale sprog der bestemmer udviklingen i standarddansk. Der er også træk fra lavkøbenhavnsk (arbejderklassens københavnsk) der i 1900-tallet har bredt sig fra hovedstadens sprog til hele landet – det flade a for eksempel (Brink & Lund 1975).

Hvis udeladelse af stød sammen med en mere stavelsesbaseret trykfordeling bliver almindeligt blandt store grupper af københavnske unge, vil disse træk sandsynligvis også brede sig til resten

af landet. Jeg har flere eksempler fra igangværende og tidligere forskning (Quist 2000) på at unge med ren dansk baggrund i samtaler med kammerater med forskellige sproglige baggrunde skifter udtale på netop disse punkter. Og det sker ubemærket, eller umærket som det hedder i fagterminologien, således at samtaleparterne ikke selv tænker over at her er tale om et skift fra standardkøbenhavnsk i retning mod multietnolekten. Det er sådanne umærkede skift mange sprogforskere mener fører til udtaleforandring.

Om multietnolekten får indflydelse på standarddansk, er foreløbig gætteeri. Området kræver stadig grundigere udforskning før vi har ordentlig indsigt i både omfanget og brugen af multietnolekt. Hvad vi dog ved med sikkerhed, er at dansk tales, i dag og i fremtiden, i nye variationer præget af vor tids sprog- og kulturmøder. Og det må vi alle vænne vores tolerante sprogøre til.

LITTERATUR

- René Appel: *Straattaal. De mengtaal van jongeren in Amsterdam. Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen*, nr. 62. Amsterdam 1999.
- Lars Brink & Jørn Lund: *Dansk Rigsmål*. København: Gyldendal 1975.
- Pia Quist: Ny københavnsk 'multietnolekt'. Om sprogbrug blandt unge i sprogligt og kulturelt heterogene miljøer. *Danske talesprog*. Bind 1. Institut for dansk Dialektforskning. København: C.A. Reitzels Forlag 2000.
- Ulla-Britt Kotsinas 1998: Language contact in Rinkeby – an immigrant suburb. Androutsopoulos, Jannis K. & Arno Scholz (Hrsg.): *Jugendsprache, langue des jeunes, youth language*. Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften. 125-148.

NOTER

- 1 For befolkningsopgørelser over bydelen henvises til Københavns Kommunes Statistiske kontor.
- 2 Det skal tilføjes at denne form for ligefrem ordstilling langt fra er ukendt i dansk talesprog generelt. Det ser dog ud til i mine data at netop dette træk forekommer særlig hyppigt blandt de unge.

PIA QUIST CAND.MAG I DANSK OG SAMFUNDSFAG. HAR SIDEN MAJ 2002 VÆRET ANSAT SOM PH.D.-KANDIDAT VED INSTITUT FOR DANSK DIALEKT-FORSKNING MED ET FORSKNINGSPROJEKT OM "UNGES DANSKE TALESPROG I FLERSPROGEDE MILJØER I KØBENHAVN".

Blank side

– ingen tvivl om det: dialekten er bevaringsværdig

KRISTEN TOUBORG I EN SAMTALE MED GERDA TH. LEFFERS

Kristen Touborg, medlem af Folketinget (SF), taler helst sin hjemegns vestjyske dialekt fra Gudum ved Lemvig. Touborg må medgive, at det kan være nødvendigt at tillemppe sproget “så københavnere også kan forstå det”, men længere går han ikke. Uanset hvem han snakker med, kan der kun være tale om den tillempning der er absolut nødvendig for at sikre forståelsen. Sådan blev også samtalen her ført på en blanding af vestjysk, nordsjællandsk og rigsdansk.

– *Tak fordi du tog dig tid til denne snak om dialekter. Hørte du for resten Niels Hausgaard i morgenradioen, hvor han sagde dialekterne uundgåeligt vil forsvinde?*

– Ja, men jeg er ikke enig med ham – det er et spørgsmål om bevidst at vælge dialekten og snakke den så tit og så ren det er muligt i situationen.

Min far var den ene af en søskendeflok på tolv, og der blev selvfølgelig talt ren dialekt i hjemmet. Et par stykker af dem blev professorer inde ved Landbohøjskolen, og de talte jysk når de kom hjem, men altså dog kun når de kom hjem. Det lagde jeg meget mærke til – det var rart at høre – men de var jo faktisk frafaldne, når vi sådan skal sige. De kom altid hjem til jul og sådan, selv om de havde boet i København i 50 år, og så blev der snakket jysk. En var grosserer i Gentofte – han snakkede nu aldrig jysk. Sådan var han, og det blev aldrig kommenteret, det jeg har hørt. Derimod hans sønner de går meget op i at prøve at snakke jysk. Men helt

rigtigt bliver det aldrig – de havde lysten og også rødderne, men man kan ikke nøjes med at snakke jysk i sommerferien, hvis det skal blive rigtigt.

Vi har en slægtsgård i sjettede generation, så vi har dybe rødder.

Hjemme talte jeg altid jysk med børnene og det gør de så også, men jeg gør ikke noget særligt for det. Jeg har jo selv valgt helt bevidst ikke at ville lægge dialekten af, og mine børn må også vælge selv. Men vi snakker da jysk alle sammen endnu. Jeg er gift med en sønderjyde – min kone er lærer, og hun snakker altså rigsdansk. Det ville have været næsten for besværligt at skulle snakke sønderjysk i et vestjysk sogn – det kunne blive lidt kunstigt. Hun underviser jo på rigsdansk og valgte så at snakke det også i det daglige. Når hun så ringer hjem til Sønderjylland, så kommer dialekten med det samme. Så siger børnene “snak ordentligt mor!” Det er så det rigsdanske de mener.

Som sagt er jeg helt uenig med Nils Hausgaard. Jeg tror dialekten vil bestå. Vi kan holde den i hævd ved at snakke den. Vi skal tænke over det. Snakke den helt bevidst hver gang der er lejlighed til det. Jeg véd for eksempel at hver taxachauffør i området her kender mig på dialekten. De har hørt mig og de véd der skal lyttes en ekstra gang for at forstå. Den er jo ikke nem for københavnere, vores dialekt. Men jeg er kendt for den. Folk her og dér i byen siger “det er ham den røde bonde”, og det er blandt andet på grund af dialekten.

– der kan vel være en risiko for at potentielle vælgere skifter mening, bare fordi de misforstår hvad du siger? –

– Det kan du have *nooget* ret i. Jeg vil ikke sige jeg tænker over det – hvad vælgere angår så vinder jeg vel ligeså mange som jeg taber ved at tale “uforståeligt”, men jeg tror man – når det kommer til

stykket – altid udtrykker sig bedst på sit “modersmål” – her mener jeg egnsproget –

– *ellers ryger nuancerne* –

– ja, ved at tilstræbe et såkaldt rigsdansk kan der gå følelsesmæssige nuancer tabt.

Mine to piger snakkede jysk i opvæksten, men drengen gjorde ikke. Og der er jo heller ikke i skolen noget mere der ligesom styrer det der –

Det var der tidligere – før mine børn kom i skole – da var der et projekt der gik ud på at de skulle snakke rigsdansk. I skolen sku’ de sgu snakke sådan. De mått’ ikke snakke jysk. Det er ovre nu. De må godt snakke jysk, hvis det er det de vil. Men det bliver besværligt. Du er jo nødt til, når du læser op eller skriver stil, at gøre det på rigsdansk. Man bliver altså tosproget – og det gør jo heller ikke noget – men jeg tror det er medvirkende til at det går ned ad bakke for dialekten, dette at det er rasende besværligt i skolen.

Alligevel er det sådan at de elever i gymnasiet i Lemvig der kommer fra Thy for eksempel de sætter en ære i at snakke dialekt. De gennemfører thybomålet så vidt de kan.

Jeg har selv gået i friskole. Min bedstefar oprettede en friskole i Gudum sogn. Han var radikal og for øvrigt landbrugsrådgiver for den radikale regering vi havde dengang – og han snakkede klart jysk også når han var i København – og man sagde det var ikke altid de forstod ham, men de rettede sig efter ham og det var det sagen drejede sig om. Kristen Touborg hed han – det er ham jeg er opkaldt efter. Og sproget har jeg valgt at beholde – jeg kan ikke sige jeg tog et bevidst valg, det lå bare naturligt for mig. Jeg tror da jeg kom i byrådet i 1978 at jeg der kom det nærmeste jeg kan kalde en beslutning om det. Så kom jeg i landspolitik et par år senere og da har jeg simpelthen sat mig for at jeg ville holde ved dialekten.

– en stor beslutning at tage når man kommer til en arbejdsplads som Christiansborg – har du tænkt over at din trofasthed overfor dialekten i høj grad signalerer troværdighed?

– Ja det kan jeg ikke undgå. Som før sagt er der dagligt taxachauffører og andre jeg træffer i byen, der kalder mig troværdig – det er rart nok – de skal anstrenge sig lidt mere for at forstå mig – og jeg er ikke i tvivl om, at jeg er blevet mere kendt end flertallet af folketingspolitikere, og det er også på grund af dialekten. Vi er jo 179 herinde og jeg har ikke så fremtrædende en post så jeg ellers ville være særlig kendt, men “ham den røde bonde” kender de også uden for huset – ham der snakker ravjysk.

Jeg tror jeg har flere fordele end ulemper af det. Helt bestemt. Jeg kommer meget ud til møder – det er tit også jeg tager et møde for en anden der er blevet forhindret – så indleder jeg altid med at sige at jeg snakker jysk – “og kan I ikke forstå det, jamen så har I et problem” – det giver de mig ret i – men de bliver der gerne.

– “man har et standpunkt til man tager et nyt” sagde Krag – og det havde han vel ikke uret i – kunne det gå sådan at du tog et nyt sprogligt standpunkt – ?

– Det vil jeg ikke anse for sandsynligt! Jeg ville helt bestemt miste min identitet hvis jeg gjorde. Alligevel må jeg høre når jeg kommer hjem, at så synes de ikke rigtig jeg snakkede jysk i fjernsynet. Og nooget må jeg medgive – det gjorde eller gør jeg heller ikke – ikke rigtigt.

– hvordan vil du bevidst kæmpe for bevarelsen af danske dialekter, hvis de bliver yderligere trængt?

– Det mener jeg absolut jeg gør bedst ved at bruge dialekten – jeg mener absolut den er bevaringsværdig – det at gøre det danske sprog ensrettet er at gøre det kedsommeligt – det er at gøre det en

bjørnetjeneste – men jeg “tilstår” jeg ikke bevidst har påvirket mine egne børn – det mener jeg heller ikke man skal – de må vælge selv – men man giver dem jo eksemplet. Vores land vil blive meget fattigt uden dialekter.

– Broforbindelser og fine trafikforhold gør vel landet og befolkningen så homogent at sprogrænserne flader ud – hjemstavnsforfatteren Thorkild Gravlund sagde allerede for små 100 år siden at dæmningen til Reersø var til gavn for trafikken, men desværre til skade for dialekten –
– det er der jo nok nooget om – men kun *nooget* – for nu Thyborøn, Harboøre som egentlig var landfast med Thy for 200 år siden, der snakker de stadigvæk thybomål selv om de har mistet forbindelsen. Det er en lille enklave hvor man – skønt den for længst er tilsluttet den sydlige del af Jylland – stadig snakker thybomål. Så det har altså at gøre med om man er bevidst omkring det.

Jeg synes det er tankevækkende – at der er sådan to sogne der – fuldstændig magen til de andre sogne – og vi så snakker vestjysk og de snakker thybomål – og holder ved det.

Når man kommer sammen ved møder, sønderjyder, midtjyder, bornholmere og vestjyder, så snakker de stadig hver sit, men finder alligevel sprogligt hinanden mens vi er sammen (vi har jo alle lært rigsdansk i skolen engang) – så skilles man og taler igen hver sin dialekt.

Det har været ud fra en højskoletanke, at jeg ikke bevidst har påvirket mine egne børn, man skal ikke betvinge. Og min kone talte oprindeligt sønderjysk – hun er fra Haderslev – men har jo så delvis lagt sin dialekt af da hun kom til et vestjysk sogn, men altså valgt rigsdansk fordi hun skulle undervise

– betragter du københavnsk som en dialekt?

– Jeg gør – og jeg tror også mange andre – det er vel at yde det en slags retfærdighed –

– Sandemose skrev janteloven mens han boede på hjemøen Mors – den bygger vel på erfaring – trives janteloven bedst på dialekt – og dermed i mindre samfund?

– Den har ikke med dialekt som sådan at gøre, men der er ingen tvivl om at den trives bedst i de mindre samfund og dermed på dialekten – der hvor man kender hinanden alle sammen må vi nok sige at der er klart en jantelov – Korsbæk er jo ikke beskrevet uden grund – herovre kender I jo ikke hinanden på samme måde – i landsbyer og små samfund figurerer janteloven voldsomt. Jeg har en lejlighed på Nørrebro, og dér er ikke belæg for jantelov blandt folk – de kender ikke hinanden nok til det.

– Som dialekttalende kan man skjule en underfundighed for “de andre” og have en ekstra sjov oplevelse ved at de ikke forstår –

– det tror jeg er rigtigt. Sådan har vi hjemme en forfatter der laver lokalrevyer, og det er så udpræget, at det er de gode lokale nuancer der slår igennem. En vittighed sagt på vestjysk den har en så speciel tone og underfundighed som jeg aldrig kunne opleve på rigsdansk – eller oversætte til det. Der sidder nok en del turister der snakker rigsdansk og som ikke forstår en tøddel. Men det er så det.

En af vores venner i det daglige – hun er tilflytter – hun siger “jeg lærer aldrig at forstå dybden i det du siger”, og hun har været tilflytter i 30 år. Jeg tænker aldrig selv på det, men “der var den igen”, siger hun, når der er noget hun ikke får rigtig fat i –

– hvem regner I for jeres forfatter?

– ja – ham jeg lige nævnte er meget lokal, men ellers har vi Berthelsen fra Lemvig –

– hvad med Knud Sørensen fra Mors?

– Det ville være noget af en tilsnigelse – han er jo morsingbo. Jeg

holder da meget af at læse ham og kender ham vældig godt, men det ville være røveri – han er jo ikke søndenfjords fra – men vi har jo Thøger Larsen; han var i stand til at skrive på vestjysk, men gjorde det nu kun i nogle få digte – mange af dem husker jeg – eller læser op når jeg kommer rundt og det passer sig. Han var jo grundtvigianer og skrev i et herligt folkeligt sprog og det kunne godt gå ud over de indremissionske –

— *du kan ham udenad* – ?

– det kan jeg – la mig lige tænke – du kan godt få “Kræ Tammesen og børbønnen”:

Den daa, da Per Wollesens øg bløw funden,
war hans koen' herhenn aa faa hinner unden.
Du kinder hind nok, æ tølvp lispunds klæp,
saa helle som en engel aa saa dum som en hwilling-
føst saa aad hun en hal' fad villing,
aa saa aad hun en pøls saa laang som mi kjæp.
Naa wal bekom hind! A er laant fræ gjerre,
aa heller ett saa faale slem te' aa ærre,
men de mangelt sgu blot, te æ forbannede tōww
sku komm aa lær' mæ, huddn a ska løww.
Se æ-føst gik 'ed godt: hinner sludder slæver
me'vind aa vejle en gaang imell,
men ingenting, der te mæ ku hæld',
saalæng'hun haaj travl me' aa stapp hinner kjæver,
men de'fæk da end',aa me' nø aa næpp'
haaj hun tygged aa æ mul' aa war færre me' aa ræpp',
far hun saah: “Ja-no er der kuns jen ting, a fattes.”
“Er der de'?” sward a saa. “Hwa' er de' da?” a spowr.-
“En tak te' Worherr fræ æ mand i æ gaard.”-

Men a vil sgu hwerken snevves heller krattes.
A swaard i æ gall: "A ska sygren knas' mæ
nok takk Worherr te' den ti', de ka pass'mæ,
aa du faar sgu howw, te du er i bøj.
A veed nok, te du takker for *hwer gjøw, du faar,*
a takker ett meer end en gaang om æ aar,
men du æder sgu osse manne gaang saa møj.
Du ska ett sidd saa skjelle aa saa hell aa saa drøw-
de raager ett dæ, hwa' vi ander bestiller!
Du tykkes wal, du ligner Worherr hans billed,
aa saa e' du sgu ett and't end laar aa r..." -

Hun re'st sæ aa ræpped aa slu'kos aa sukked
aa skrusselt a'ste', aa æ dar bløw lukked.

*– Tusind tak! – det var pragtfuldt ... herligt at høre ... jeg er nødt til
at opsøge den i rigsdansk oversættelse (for læsernes skyld... hm) :*

Den dag da Per Wollesens hoppe blev fundet
var hans kone herhenne for at få sin middagsmad.
Du kender hende nok, den tolv lispunds klæppert
så hellig som en engel og så dum som en kuller –
først så åd hun et halvt fad vælling,
og så åd hun en pølse så lang som min kæp.
Nå velbekomme til hende! Jeg er langt fra nærig,
og heller ikke så farlig slem til at drille,
men det manglede sgu blot, at den forbandede tæve
skulle komme og lære mig, hvordan jeg skal leve.
Se i begyndelsen gik det godt: hendes sludder slæber
med vind og vejrlig engang imellem,
men ingenting der til mig kunde hælde,

så længe hun havde travlt med at stoppe sin mund.
Men det fik da ende, og med nød og næppe
havde hun tygget af munden og var færdig med at ræbe,
før hun sagde: "Ja- nu er der kun en ting jeg mangler."
"Er der det?" svarede jeg så. "Hvad er det da?" spurgte jeg –
"En tak til Vorherre fra manden på gården." –
Men jeg vil sgu hverken næses af eller kradses.
Jeg svarede i min vrede: "Jeg skal Søren knase mig
nok takke Vorherre til den tid, der kan passe mig,
og du må sgu huske på, at du er i byen.
Jeg ved nok, at du takker for hver gang foder, du får,
jeg takker ikke mere end en gang om året,
men du æder sgu også mange gange så meget.
Du skal ikke sidde så stille og så hellig og så lysten –
det rager ikke dig, hvad vi andre gør!
Du synes vel du ligner Vorherres billede,
og så er du sgu ikke andet end lår og r..." –
Hun rejste sig og ræbede og slog kors og sukkede
og skrumlede afsted, og døren blev lukket.

Det er svært at forstå dialekter man ikke er opvokset med. Også for mig. Som nu Jeppe Aakjær på dialekt, ham har jeg svært ved at forstå helt. Jeg skal virkelig gøre mig ekstra umage – hans "modersmål" er jo nede fra syd for Skive. Når jeg læser ham, skal jeg lige have det vendt en ekstra gang. Men litteratur på dialekt den læser jeg meget gerne. Jeg tror dialekten har en chance for at bevares i fremtiden, fordi de der læser og snakker dialekt i dag, de gør det helt bevidst. De gør det fordi de har gjort det valg. Det er jo ikke sådan mere, som førhen, at man kan sige dialekten er *sproget* i skolen. Også fordi der er så mange tilflyttere, så mange østdanskere hos os, bliver der snakket mere og mere rigsdansk. Men tonegangen og

noget af dialekten hænger ved – også når de mange bosniere vi har haft i sognet lærer at tale dansk hos os. De har arbejde nok med at lære det danske og tænker ikke på dialekten eller egnssproget, men noget hænger der ved. En russer for eksempel der har været her i 4 år og har slået sig ned i Sønderjylland, jeg traf ham igen for nylig, og han snakkede nu rent sønderjysk. Sådan noget er godt.

Min søn som er herovre, han snakker først jysk når han har været hjemme et stykke tid – og pigerne som har læst i Århus og Odense de snakker ikke vestjysk mere. Ikke sådan da..

I samtalen fik jeg som sjællænder nok den største musikalske oplevelse – lærte flest nye ord og fik suppleret indsigten i det dialektbetingede jyske lune. Kristen Touborg blev til gengæld bekræftet i sin opfattelse af, at ikke-jyder fejlagtigt tror de forstår jysk bare de har været turister i hovedlandet i alle skoleferierne og så ellers lytter godt efter.

Kristen Touborg taler altid ren og uforfalsket dialekt fra Folketingets talerstol, sådan da. Underdrivelsen og selvbevidstheden både konkurrerer og samarbejder i anvendelsen af sproget. Dialekten støtter begge dele. Man får en god musikalsk oplevelse ved at lytte, men føler også vemod – for sæt nu vores bogtitel bliver en realitet.

KRISTEN TOUBORG LANDMAND OG FOLKETINGSMEDLEM FOR SF SIDEN 1964, F. 1943. KANDIDAT I RINGKØBINGKREDSSEN, MEDLEM AF LEMVIG BYRÅD 1978-98, MEDLEM AF SFS HOVEDBESTYRELSE SIDEN 1990. UDDANNET PÅ LÆGÅRD LANDBRUGSSKOLE 1965.

Hjemstavnen og dens sprog

KNUD SØRENSEN

Verden er blevet mindre, i hvert fald når man måler afstande i tid. Det gælder såvel nationalt som globalt. Steder og folk, der tidligere var fjerne og ukendte, invaderer éns erfaring og udfordrer éns oplevelsesevne.

Og netop det forhold, at verden på den måde er blevet mindre, gør den meget større – næsten overvældende stor – når man måler størrelsen på den plads, den optager i vores bevidsthed. Ikke bare de lettere samfærdselsforhold, men i næsten højere grad satellit-fjernsyn, internet osv. bevirker, at vores opfattelse af liv, skæbne og sammenhænge ikke længere kun bygger på den verden, der ligger inden for sognegrænsen eller inden for den nationale grænse, ikke kun på den verden, der ligger mellem Europas kystlinier og Urals bjergmassiv, men bliver bestemt af vores mere eller mindre repræsentative erfaring af og viden om livet overalt på kloden og naturligvis også inden for nationen.

Alt dette er i overvejende grad positivt. Vores forståelse af politiske og kulturelle sammenhænge øges, vi har mulighed for at sætte den enkelte handling, den enkelte politiske beslutning i globalt perspektiv; men samtidig står vi i fare for at blive en slags fritsvævende væsener uden intens forbindelse til den plet jord, vi kommer fra. Faren opstår, når vi fortrænger erindringen om en hjemstavns og om hjemegnens sprog.

Det er min opfattelse, at i takt med éns viden om og oplevelse af den store mangfoldige verden øges, bliver behovet for, at man be-

varer bevidstheden om sin hjemstavn tilsvarende større. Som bekendt skal man have et fast punkt at stå på for at bevæge verden, man skal vide, hvad det var for en hjemstavn, der var grundlaget for éns personlighedsudvikling, man skal vide, hvem man inderst inde er, før man kan tage stilling til den udfordring, den inspiration og den provokation, som verdens nye lidenhed og verdens helt overvældende mængde af politiske og kulturelle strømninger udgør.

Hjemstavn som ståsted – og katapult. Det gælder, når man tænker på det globale, men i endnu højere grad når talen er om det nationale.

HJEMSTAVN SOM BEGREB

Når jeg bruger begrebet “hjemstavn”, tænker jeg ikke bare på noget geografisk, ikke bare på et landskab. En hjemstavn kan i lige så høj grad være et socialt miljø, der ikke kun er knyttet til ét landskab (eller byskab), men til specielle livsbetingelser. Men kernen i enhver hjemstavn er dens sprog, og det er sproget, som mere end noget andet er bestemmende for et menneskes personlighedsudvikling. Og i den periode, da man udvikler personligheden, er det hjemstavns sproget, der er grundlaget.

Det er hjemstavns sproget, som det følgende først og fremmest handler om.

Men først dette: I takt med at verden på én gang bliver mindre geografisk og større som del af vores bevidsthed, bliver incitamentet til og nødvendigheden af at blive flersproget påtrængende. Danskere har naturligvis en form for dansk som deres første sprog, men behersker ofte et andet og nu og da også et tredje sprog med et ordforråd og en sikkerhed, som tidligere var forbeholdt de meget få. Det åbner for forståelsen af andre folk og deres forhold og vilkår; det åbner for indsigt i andre kulturer og for påvirkning fra og på disse kulturer.

Men selv den, der behersker et andet og måske et tredje sprog så godt, som det nu kræves i den daglige forretningsmæssige eller kulturelle omgang med folk fra disse andre sprogområder, vil som oftest opleve, at han eller hun *tænker* på sit første sprog, altså på det sprog, som den pågældende er vokset op med og har stået i et gensidighedsforhold til. Det sprog var en væsentlig faktor, da personligheden blev udviklet, i det er éns historie og erfaring opsamlet.

Det er første-sproget, man tænker og føler på.

DET EGENTLIGE SPROG ER DIALEKTEN

Nu vil jeg se bort fra det globale og samle mig om det nationale og hjemstavns sproget, der som oftest ikke er helt identisk med det nationale sprog. Det gælder jo for de fleste mennesker, at deres sprog (modersmålet eller "hjertesproget" som en mere romantisk tid kunne finde på at kalde det) er en dialekt eller en sociolekt – de begreber glider over i hinanden – og først som sprog nr. to kommer det såkaldt rigsdanske. Måske er nummeret to for langt nede i rækken, måske var halvanden det rigtige tal, og som det egentlige nummer to kommer så engelsk eller tysk, eller hvad det nu er for et fremmedsprog, man prøver at beherske. Men altså: Det egentlige sprog er dialekten i den brede betydning af ordet, som dækker mere end specielle udtaler og specielle gloser, men som snarere er en dialektens sprogholdning, der viser sig i den måde, ordene bruges på, den måde hvorpå de *også* udtrykker det usagte og gør antydninger og pauser til åbenbaringer af alt det underliggende. (Og for en ordens skyld: Den meget vigtige side af dialekten kan ofte slå igennem, selv når sprogbrugerens gloser nærmest er rigsdanske og udtalen i overensstemmelse hermed).

Den værdi, der ligger i dialekterne og deres udtryk, blev jeg mindet stærkt om for nogle år siden, da jeg sammen med Knud Erik Pedersen fra Limfjordsegnens Litteratur Samvirke redigerede

en antologi bestående af dialektdigte. Der var gode digte af Thøger Larsen, Aakjær, Skjoldborg og andre af de i dag stadig kendte, men der var lige så gode digte af forfattere, hvis navn er ukendte i det, man kalder den litterære offentlighed, selv om de stadig huskes og værdsættes inden for deres geografisk begrænsede sprogområde.

Det påfaldende ved disse dialektdigte er, at de ikke uden videre kan oversættes til rigsdansk. Så falder de pladask til jorden, for der er i deres udtryk en forening af sprog og holdning, en åbenbaring af personligheder, der er så intenst præget af hjemstavns livsbetingelser og kultur, at der kræves mere end ord-for-ord-oversættelse, nemlig gendigtning, hvis de sprogligt skal eksporteres, og deres almenmenneskelige erkendelse af liv og skæbne skal fremtræde som andet end kuriøs ubehjælpomhed, når de løsrives fra det oprindelige sprog.

Digtene blev ikke oversat, heller ikke gendigtet, men blev bragt på originalsproget, og læserreaktioner tyder på, at mange har oplevet det som en stor tilfredsstillelse, at nogen tog *deres* sprog og dermed deres personlighed alvorligt. Der kom takkebreve på dialekt.

Min konklusion er denne: Med nedlæggelsen af sognegrænsen som mental grænse og med den ekspanderende bevidsthed om en mangfoldig verden, som man tilegner sig i disse år, risikerer man, at man amputerer væsentlige sider af sin personlighed, hvis man ikke fastholder forholdet til hjemstavnen og dermed også til sit sprogs udspring og erkender, at dette oprindelige sprog er nødvendigt som "indre sprog". Ganske vist må de fleste mennesker i deres daglige arbejde, i deres omgangskreds og i politiske og organisationsmæssige sammenhænge lære sig at beherske et andet-sprog og ikke mindst dets sprogholdning. Og dette andet-sprog vil som oftest være rigsdansk.

Lærer man ikke det, bliver man taber i et samfund, hvor mobiliteten er slået igennem, og hvor de færreste kommer til at leve deres voksne liv udelukkende i hjemstavnen og indhyllet i dens sprog.

(Artiklen er en lettere omskrivning af en kronik, der blev bragt i Morgenavisen Jyllands-Posten den 1. 7. 1997).

KNUD SØRENSEN FORFATTER, F. 1928 I HJØRRING. STUDENT 1946, LANDINSPEKTØR I NYKØBING MORS 1958-84. DEBUT SOM LYRIKER 1952. ADMINISTRATOR FOR FORFATTERFORLAGET ATTIKA 1973-99. MEDL. AF BL.A. KOMITEEN FOR HOLBERG-MEDAILLEN 1984-89. FORM. FOR LIM-FJORDSEGNENS LITTERATUR SAMVIRKE FRA 1995. HAR SIDEN 1961 UDGIVET EN RÆKKE DIGTSAMLINGER OG NOVELLER.

Blank side

We' wi wæ' we' wi er wejelboere?

VIL VI VÆRE VED VI ER VENDELBOERE?

INGRID CARLSEN

VENDSYSSEL er en landsdel med sit eget flag. Tro det eller ej, men kom op og se det. Det hænger i både “dæj wester å dæj øster æj å Flauenskjold – lie een te byskjælte”.

Vi har vores eget sprog og derfor også vores egen ordbog.

I et spil er der som bekendt også modstandere, så man har nogen at kæmpe imod. Så kan det være mere eller mindre i sjov eller alvor. Døm selv i den her sag.

Når vi snakker om dialekt, er ingen vendelboere i tvivl om, at vores “modstandere” er “tjøbenhavnere”. Det skal her siges, at rigtig mange af og til kommer ind under den betegnelse – selv jeg, en indvandret vendelbo, som bor 30 km fra København.

Men for vendelboen er det nu godt at ha' en betegnelse for de andre, som ikke er ligesom os!!

“Å hwes I tøss at wi wejelboer' er lett sær, så ka' I jo bare læ' os wæer, å blyw we jer æj å lantj'!!” (ala De Gyldne Løver).

Københavnerne var jo for mange år siden så nysgerrige, at de var nødt til at komme over til Jylland for at se, hvad vi var for nogle sære mennesker. Blot tænkte de ikke på, at vi jyder havde det ligesådan med dem!! Nu sparede vi jo så selv rejsen – (vigtigt for en jyde at spare!!) – så vi udspionerede dem ganske gratis og ubemærket!!

Og de *var* da også mærkelige. De var rige, de havde fjernsyn, børnene spiste rosiner i små pakker, de havde biler, de holdt sommerferie og de lå ved stranden uden tøj på. Så kunne de endda finde på at købe en bondegård, bare for sjov – hwa' gir' du?

Haven lignede en brakmark – der “groede” bl.a. ølflasker og askebægre!

De vidste da ikke, hvordan de skulle passe hverken dyr eller jord. Fuldstændig tåbeligt!

Og deres sprog – ak, ja, det var jo ikke nær så udviklet som vores, for de forstod jo ikke et kvæk! Og alligevel snakkede de hele tiden!

Så modsætninger var der nok af til at finde en værdig modstander.

Ikke mindst da københavnernes kom hjem igen og lod *deres* opdagelser gå videre som sladder i folkemunde og senere i medierne. Nu var der ingen vej tilbage – vi vendelboere blev stemplet som primitive og enfoldige. Og den fejlagtige fremstilling tror jeg vi lider af den dag i dag.

Derfor tror jeg, at nogle ligefrem skammer sig over deres dialekt og derfor konverterer til rigssproget.

Vi kender jo problematikken selv i dag, hvor det, der bliver sagt i medierne, *bliver* til sandhed, selv om det ikke er det. Man kan kalde det for visualiseret sladder skabt ved den groveste manipulering bag kulisserne.

Det er synd, at mennesker på grund af deres sprog må lade deres charme og særpræg gå tabt på den måde.

Men vi er da en stor del vendelboere – wi, dær we’ wæ’ we’, at vi er wejelboere – som flyttede herover for at modbevise det – og vi bor her da endnu. Jeg har hørt, at den opfattelse er blevet revideret kraftigt siden!

Med det stærkt faldende antal dialektbrugere kan man godt frygte, at dialekten med tiden helt vil forsvinde. Når man i mange år (skuffende, synes jeg) kun har hørt rigsdansk af små børn, hvis forældre man ved kan tale dialekt, så går det jo den vej. Og mange unge vil ikke kendes ved deres dialekt, når de i skoler og på uddannelsesinstitutioner mødes med “københavnere”.

Det må vi da gøre noget ved!

HVAD ER DIALEKT?

Dialekt er når eks. en "københavnerv" kun kan forstå 2-5 ord af en længere samtale med en dansker fra en anden egn. Sprog, der er egnsbestemt og har specielle lyde og grammatik.

De danske dialekter er så forskellige, fordi man i de første mange hundrede år i Danmarks historie kun havde meget lidt kontakt imellem de forskellige egne. Derfor udvikledes sproget vidt forskelligt. Dette er netop kendetegnet for vendelbomålet.

Dialekten indeholder samfundets lyd, som man siger. Det er et godt billede på begrebet. Der ligger en ladning i ordene og man fornemmer en indforståethed. Dialekten er sammen med den typiske underdrivelse og forkortelse – vendelboere i en nødde-skal.

Jeg hører tit: "Haj war osse møj lett rask!", (han var også meget lidt rask! – det vil sige meget syg!) eller "Hon var godt nok møj lett knøv! (hun var meget lidt pæn – det vil sige ret grim).

Det wa' lige æ par ojjerdrywwelser!

Det ligger i selve dialekten, at der ikke er brug for de mange ord. Disse ord indeholder til gengæld stor betydning sammen med tonen de er sagt i.

(En forklaring på at "københavnere" snakker mere end jyder, er at jyden *kan* åbne munden, men "københavneren" kan ikke *lukke* den!)

Mange går og tror, at de ved at "snakke fint" (også kaldet by-sprog) taler rigssproget, men i virkeligheden er det regionalproget de taler. Regionalsprog er når dialekten er fortyndet med sådan cirka to tredjedele rigssprog, hvor den sidste tredjedel og sprogmelodien er dialekt.

VENDELBOMÅLET

Dialekten vendelbomålet har sin helt egen ordbog og grammatik.

For at nævne nogle få pudsige ords grammatik er her et par eksempler:

PÅ RIGSDANSK	PÅ VENDELBOMÅLET
En fod	i fue
foden	fåj
begge fødder	bue fæer
fødderne	fæen

Tje'sten tu' tjåwli' å' å jik i balli; "– mæ' ka' da intj wæ' måwe, nær mæ' ska' i byj!"

(Kirsten tog kjolen af og gik i baljen; – man kan da ikke være beskidt, når man skal i byen!")

Her bruger vi parasitkonsonanter i massevis.

"Københavnerne" bruger til gengæld mange dobbeltvokaler: Biil (bil), huus (hus) osv.

Men selv vendelbomålet kan være lidt blandet, for ikke alle ord siges ens i alle ender af Vendsyssel.

Eks. ordet *ud*. I den ene del siges "ut" og i den anden siges "uk".

Men de fik alle sammen "øen mett på daw'i" (Varm mad midt på dagen)

Hvis man ikke selv ved det, så finder man aldrig ud af om folk hedder Pedersen eller Petersen, når man er flyttet fra Vendsyssel. Her på Sjælland hedder ALLE Petersen, for "københavnere" kan simpelt hen ikke *sige* Pedersen!!! Så enkelt er det!

Hører du en ellers tilsyneladende, velfungerende rigssprogbruger i TV, som bruger hårde "T'er", så er han afsløret – han er jyde!!

AT BRUGE DIALEKTEN

At skrive om en dialekt – sin egen – er jo at skrive om en del af sig selv.

Dialekten er en del af mig, som er vendelbo med stort “W” og som ikke glemmer “hv” i hverken hvem, hvad, hvor eller hvorfor, eller “te hwette sij’ de’ no’ goer!

Og hvorfor så det?

Dialekter interesserer mig meget, især vendelbomålet.

At glemme sin dialekt, tror jeg ikke man kan efter at have brugt den dagligt i 18 år. Men at lade den ligge til brug ved lejlighed – det er vist meget udbredt.

At tænke sig til ikke at *måtte* bruge sin dialekt i oplagte situationer, ville være som et slag i ansigtet.

Den tanke føles ikke mindre end psykisk tortur – et overgreb på ens personlighed – for dialekten er jo en usynlig del af mig.

Ved en sådan uforskammet tanke sker der en masse ting indeni mig. Jeg føler mig ret provokeret.

Og det bevirker, at jeg får en meget stor lyst til *kun* at tale dialekt!!!!

Selv om jeg taler rigssprog til daglig, så er der jo nok visse ord, der har lempet sig stille ind. Men det kan andre jo bedst bedømme!

Ind imellem kan den sprogtone, som hænger ved, få nogle til at spørge om at høre noget sagt på dialekten.

Brug af dialekten viser, hvor i Danmark man kommer fra, og at man er stolt af det.

Som barn hørte jeg jo altid dialekten. Sjældent hørte man nogen “snakke fint”. Og når man endelig gjorde det, lavede man grin med det. Sådant rigtig tykt grin! Næ – det var ikke velset.

At lære rigssproget gennem læsning og på skrift voldte mig dog ingen vanskeligheder.

At “snakke fint” lærte man selv i skolen, hvor det var “bøwet” at tale dialekt.

Men ikke mindre skabagtigt var det at tale “fint” derhjemme. Kanøflet blev man for begge dele!

Senere lærte man at skille det ad, sådan at man i skolen talte “fint” og kun dialekt hjemme.

Men oh – skræk og rædsel – indtil da!

Når man havde fødselsdag og kammeraterne var med hjemme, kom man i et dilemma!!!

Da kunne det være svært at holde en samtale i gang med ord, som var ens i dialekten og i “fint”!!!!

Hvorfor det var et problem – her vil indfødte dialekttalende kunne genkende situationen som et indlysende problem af format!

Jo, for søskende og forældre skulle jo ikke kunne “anklage” én for at snakke “fint” bagefter og klassekammeraterne skulle ikke kunne sige, at man snakkede bondsk.

(Selv om mange af dem jo selv talte dialekt hjemme!!)

Så under snakken over kagemand og saftvand kunne fødselsdagsbarnet godt være ret tavst!!

Og kom der i skolen et ord på dialekt, som man enten ikke vidste hvad hed på rigsdansk, eller man troede det hed det samme – uha, hvor kunne man blive drillet af de andre.

I den situation har jeg selv et eksempel. Jeg sagde noget med ordet: *nabo*, som jeg ikke vidste andet, end det hed “nåbo”.

Men der gik ikke mange splitsekunder før jeg fik det at vide!!!

Jo, “fint skal det være – fru Hyacinth!!”.

Og det, selv om skolen lå langt ude på landet og eleverne kom fra omegnen.

Alle lærerne snakkede “fint”. Men tænk dig – 25 år efter jeg gik ud af folkeskolen, fik jeg at vide, at en af lærerne altid har kunnet tale dialekt!!

Hvilken overraskelse. Havde vi vidst det dengang, havde det måske kunnet gøre det lidt lettere for nogle af eleverne.

Jo, vist er jeg stolt af min dialekt – helt bestemt. Ikke mindst når jeg er i Vendsyssel og taler med ægte vendelboere – hvad ord, tanke og væremåde angår – og jeg får den dejlige, opmuntrende bemærkning, hvilken jeg opfatter som ros:

“Det er wal nok dajlæ do snakker buuij ino!”

Det varmer indeni – som at få at vide, at det er lige bestemt mig, de godt kan li’.

I dialekten ligger en forståelse, en accept, et fællesskab, som sent vil brydes.

Efter 27 år på Sjælland med rigsdansk til hverdag og kun lejlighedsvis, enten pr. tlf. eller på besøg i Vendsyssel, er det også en personlig udvikling at komme over og bruge dialekten for alvor i længere tid.

På vej hjem – allerede i bussen fra Ålborg og til Flauenskjold er jeg faktisk *lidt* hjemme ved at høre *lyden* af vendelboere.

Dejligt – jeg nyder at høre børn og unge med vendelbotonen. Men mere sjældent er det i den aldersgruppe at høre selve dialekten.

Venner og families børn taler ikke dialekt – men bliver stærkt (dejligt) præget af sprogetonen – kun enkelte rigtige dialektord er med.

Sagt med andre ord som Malene synger i Grandprix-sangen “Sig mig hvem du er”.

Er det ikke det, vi alle går og ønsker fra hinanden – vær ærlig, vær ægte, forstil dig ikke, så går vi skævt af hinanden. At vide hvem man er sammen er vigtigt for at have tillid til personen.

HVEM TALER DIALEKT?

For få år siden hørte jeg vores kære skuespiller Per Pallesen tale rent rav-jysk (vendelbomålet) i radioen.

Jeg tabte både næse og mund – med et “hwaffornue!!!”

Det anede jeg ikke han kunne – ham vil jeg gerne tale dialekt med!! Nej, hvor kunne det være sjovt.

Godt nok har han sommerhus deroppe, men huset får ham jo ikke til at lære sproget!!(Haj kommer fra Års oprejle, måske derfor). Men han har da gemt det godt, må man sige.

Også Niels Hausgaard vil jeg gerne tale dialekt med – han er et godt eksempel på en person, der kan formidle dialekten. Han rejser rundt og optræder med sin dialekt og sin guitar. Han fik Modersmål-Prisen i 1997 for at være trofast mod vendelbomålet og for at være perfekt til at fange sprogmelodierne og formidle det indforståede i dialekten. Hans sprogtone virker som en opfordring til at bruge dialekterne. Han har faktisk været den, der har gjort sproget “lovligt” og er elsket for det over hele landet. Se blot de fulde huse til hans optræden – der er altid udsolgt!

Forfatteren Hans Edvard Nørregård-Nielsen bruger i sin bog “Mands Mínde” også en hel del dialekt, hvilket beviser, at han helt bestemt ikke har glemt den, selv om han har boet på Sjælland i mange år. Han signalerer ved brug af dialekten sin identitet, som han med glæde kendes ved og får derved skabt en yderligere form for kommunikation, som rækker længere end kun ved rigssproget.

En virkning ved brug af dialekten enten i en bog eller når folk mødes, er som hvis man står alene i et fjernt land mellem fremmedsprogede folk og pludselig møder en dansker. Der vil automatisk skabes en kontakt ved blot det at have sproget til fælles. Så er det som om man nærmest er i familie med hinanden.

Steder hvor man møder mange dialekter er for eksempel højskoler og efterskoler.

Jeg lærte selv som helt ung mange dialekter og deres sprogmelodier at kende på LMH – en højskole/ bibelskole i Hillerød!!

Jeg har spurgt min datter, som netop er i sit første år på en efterskole langt hjemmefra.

Maria, hører du nogle dialekter? “Dialekter – jo, dem møder jeg masser af, da jeg er en 16-årig sjællandsk elev på en jysk efterskole i Tarm, hvor folk kommer fra næsten alle “verdensdele”. Vi har i hvert fald folk både fra København, Hvide Sande, Helsingø, Bylderup Bov, Frederikshavn, Horsens, Harboøer, Hillerød, Esbjerg og Bornholm. Hvis man ikke kan kalde “Solgården” for en international skole – så kan man ikke kalde Britney Spears for lækker.....!!!

I starten havde jeg vildt mange problemer med at forstå folk, også lærerne. Første dag fik pigerne vaskemaskineinstruktioner af “Solgårdens” mest vestjyske pedel. Alle grinede, da jeg gang på gang måtte indvende: “Øh ... gider du lige snakke lidt langsommere...?”

Da jeg bor på værelse med en herningenser har jeg lært den “internationale” lyd og tone, men at forstå alt hvad der kommer af ord og lyde fra en sønderjydes mund lærer jeg aldrig.

Jeg må alligevel konstatere, at jyder aldrig lærer at sige “ikk” Størstedelen siger: “ikk’og”.

Jeg har fået at vide af mange af mine sjællandske venner, at min accent er blevet mere jysk.....træls, man!!!!”

HVORDAN KAN JEG VÆRE MED TIL AT DIALEKTER BEVARES?

For mig er det at have en dialekt (vendelbomålet) en ekstra evne og indsigt, som nærmest er usynlig til daglig.

Faktisk føles det som et talent, der ikke bliver brugt, eller er brug for – noget godt, som jeg gerne ville dele med andre, men som tilsyneladende kun er de få beskåret at forstå på Sjælland, hvor jeg bor.

Den stærkeste grund til at jeg ikke bruger dialekten til daglig, er netop fordi den ikke vil blive forstået.

Når jeg nu synes at det er vigtigt, at dialekten vil overleve, hvad kan jeg så gøre for det?

Først og fremmest tage emnet op til diskussion.

Jeg tror man skal gøre en indsats for børn i skolerne i en tidlig alder. Man kunne indføre dialekt som et valgfag på linie med andre valgfag eller som en del af orientering i samfundsfag.

Lærerne kan hermed virke til en "lovliggørelse" og endda en mode at kunne tale dialekt.

Der har været talt meget om modersmålsundervisning til folk fra andre lande, men det har danskere jo aldrig fået i deres dialekt! Er det ikke lige en hovsa-fejl?

Man kunne lave en TV-udsendelse, hvor folk skulle gætte hvilken dialekt de hørte af forskellige personer og oversætte nogle sætninger fra dialekt til rigsdansk og omvendt. Hvis der så var præmier til vinderne, så skulle det nok blive set af mange.

Amatørteatre landet over kunne lave revyer på deres egen dialekt.

Endvidere kunne man lave aftensskolehold med faget Dialekt.

En tanke jeg har gjort mig er – hvorfor ikke tage en uge i kalenderen og beslutte, at netop i disse dage taler jeg *kun* dialekt!!

Hvad ville der ske, hvis det blev realiseret?

Hvad ville der ske med mine omgivelser?

Nogle ville le og ryste på hovedet, andre ville virke interesseret og prøve at forstå. Nogle ville holde sig væk for ikke at risikere at blive udsat for det mærkelige sprog (krystere!), og måske andre igen ville tro man er tosset!

Hvad ville der ske med mig selv?

Blot beslutningen om en uges udelukkende dialekttale blandt "københavnere" kræver mod.

Hvorfor: Fordi man er bange for at virke bondsk, dum og bøvet, for ikke at blive forstået, bange for at komme i pinlige situationer (associationer fra barndommens drillerier og fordomme). At blive leet af, at plumpe i med ord fra rigssproget midt i det hele.

Men hvis det går godt, så kan man komme til at savne brugere af sin egen dialekt endnu mere.

I anledningen af at slå et slag for bevarelse af dialekter, kunne det jo være en ide, at vi var nogle stykker, der gik sammen om ideen i en uge. Så kunne man mødes bagefter og udveksle erfaringer og få et godt grin – måske!

For nogle ville det måske føles mere “lovligt” at tale dialekt, når man har en aftale at vise hen til, så de mest sprogoverfølsomme ikke ringer efter den blå vogn!!

Man kunne jo også være heldig at få nogle “skabsdialekttalende” frem i lyset – til glæde for os andre selvaflørende.

Men som sagt kræver det viljestyrke, mod og lyst til at være udholdende i disciplinen: “Tal din egen dialekt i en uge”.

Endelig har vi nogle seje jyder, vendelboere, som tager dialekten alvorligt. For 20 år siden lavede de en forening til bevarelse af vendelbomålet kaldet: “Vendsysselgildet”

Foreningen udgiver et blad og arrangerer forskellige ture, møder m.m. for alle interesserede.

Deres motto er med et symbolsk billede af et træ i stærk blæsevej: r :

*“A ka’ nok bøwwes
om det behøwwes
uen å forskrækkes.
Men A ka’ intj knækkes!*

SKREVET AF KNUD HOLST

Dette blad indeholder også artikler på vendelbomålet. Det tager lidt længere tid at få det igennem øjnene til hjernen end gennem ørerne! Men det kan lade sig gøre – og selv gennem skriften kommer tonen også med – hvis man ellers er født deroppe eller har haft

meget tilknytning til Vendsyssel. Nye medlemmer er velkomne!

Til netbrugere er der endvidere en hjemmeside: som kan bruges til oplysninger om dialekter, personlige indlæg og debat om dialekt.

I disse digitaliserede og globaliserende tider er det vigtigt at kende sine rødder og sit ophav. Man kan nemt blive slået ud af kurs ved blot at flyde med strømmen. Der er utrolig mange nye informationer og ting, der skal tages stilling til, så det er svært at vælge.

Men for at du kan vælge, må du kende dig selv. Hvem er jeg, hvad vil jeg?

Din dialekt vil sandsynligvis afsløre dig, uanset om du prøver at skjule det. Hvorfor så ikke bare være dig selv. Du er dansker – du er dejlig. Dialekten er en charme – læg den ikke helt af – vi vil jo stadig undvære folk med charme.

Børn, som bor i en egn med dialekt, bør lære deres egne dialekt sideløbende med “rigssproget” så de selv kan vælge, når de bliver store nok til det. Det burde være en menneskeret.

Ved at være med i debatten om de danske dialekter lærer man også en hel del om de pågældende menneskers personlighed, ja endog om sin egen personlighed – bl.a. hvor tolerant man er overfor de dialekttalende og dem, der gerne ville være det. Der er jo så stor mulighed for at tage udfordringen op og udvide sin horisont. Dialekter kan virke som dagligdagens krydderi, som giver smag for og lyst til mere af samme skuffe.

Vendelbo eller københavner – der er skidt og kanel alle steder og hvis man vil finde ud af *hvad* der er skidt og *hvad* der er kanel, må man jo smage på det. Det gjorde jeg så for 27 år siden – og han smager stadig godt!! (A hår wat jyw t mæ’ dæj “tjøbenvavner” i sek-såtyw or!)

Som vi ser befolkningen landet over, så er vi jo en god blanding fra alle egne. Dette viser jo, at vi har brug for hinanden uanset sprogvariationer, skostørrelser og kaffemærker!!

Hver egn i Danmark har deres historie, sprogtone og lyde, som er en kvalitet af danskheden.

We' do wæ' we' do er wejelboer?

INGRID CARLSEN JEG ER FØDT DEN 6. MARTS 1956 I MIT HJEM PÅ PULSEN NÆR FLAUENSKJOLD. JEG HAR TO DEJLIGE BRØDRE, EN ÆLDRE OG EN YNGRE. JEG TOG REALEKSAMEN I 1973. SIDEN 1975 HAR JEG BOET PÅ SJÆLLAND. JEG ER UDDANNET SYGEHJÆLPER OG ARBEJDEDE SENERE SOM DAGPLEJER I 13 ÅR OG SENEST TOG JEG PGU (PÆDAGOGISK GRUNDUDDANNELSE). JEG HÅBER PÅ ET JOB, HVOR JEG KAN BRUGE MIN STORE INTERESSE I DET DANSKE SPROG, BØGER, PSYKOLOGI BLANDET MED LIDT PRAKTISK OG KREATIVT. JEG ER EN IVRIG BREVSKRIVER MED VENNER I NÆSTEN ALLE DELE AF LANDET. JEG ER GIFT OG HAR TRE DEJLIGE BØRN OG SVIGERDATTER I ALDEREN 16 – 23 ÅR.

Blank side

Ingen sønderjysk – ingen sønderjysk identitet

ERIK HAASE

I takt med at vores samfund er blevet mere og mere globaliseret, er vores sprog fuldt med i denne udvikling. En udvikling som har gjort at vi mere og mere rejser på tværs af landsdele. Dette har været med til at ensrette sproget i retningen af rigsdansk. Sproget har overalt i Danmark været påvirket fra skolerne og medierne til at ligne rigsdansk. Rigsdansk er efter min opfattelse Danmarks svar på en McDonaldisering af det danske sprog. Alt hvad der kan ligne en nuance af et ord bliver ensrettet af medier og skoler. Bevidst som ubevidst er denne udvikling sket. Således dør mangfoldigheden i vores sprog. Det er naturligvis en nødvendighed i et moderne samfund at vi har et sprog som alle kan forstå. Jeg er heller ikke tilhænger af at alle kun skal kunne snakke deres dialekt/sprog. Det er dog ikke ensbetydende med at dialekter skal have lov til at dø ud.

I Sønderjylland er sønderjysk stærkt knyttet til éns sønderjyske identitet. Hele sproget er med til vise at man er sønderjyde. Da det for nogle år siden gik op for mig at vores kommende generationer var begyndt at tale rigsdansk, blev jeg bekymret for vores sprog. Denne udvikling har jeg prøvet på stoppe ved at stifte Æ Synne-jysk Forening. Jeg vil prøve at visualisere hvilken påvirkning sproget har været igennem de sidste 29 år af mit liv.

Jeg er født og opvokset i Sønderjylland og jeg har alle dage gjort meget for at bevare mit sønderjyske sprog. Fra barnsben beherskede jeg udelukkende sønderjysk som mit sprog. Jeg boede på mine

forældres gård i Sdr. Ønlev, som var en lille landsby uden for Hjordkær (ved Aabenraa). Her var det helt klart i lokalsamfundet at man snakkede sønderjysk. I 80'erne kom jeg i folkeskole i Hjordkær og det var en stor udvikling. Her talte lærerne nemlig fint (rigsdansk). Det var jeg bestemt ikke vant til. Størsteparten af mine klassekammerater snakkede også ærkesønderjysk. Gennem de 10 års skolegang skete der en udvikling med mine klassekammeraters sprog. Ligeså langsomt forsvandt et ord i ny og næ. Ord som ikke hørte sig til og passede ind i folkeskolens rammer. Ikke fordi læreren dikterede at man skulle tale rigsdansk. Problemet var nærmere at man i sin unge alder var meget modtagelig overfor nye indtryk. Disse indtryk kan man ikke fra barnsben sortere fra. Når læreren talte rigsdansk og alle i radio og tv ligeså, gav det helt sig selv at man også begyndte at bruge rigsdansk. Dermed forsvandt store dele af vores sønderjyske sprog i vores første 10 års skolegang. Efter folkeskolen tog de fleste af mine kammerater på handelsskole, gymnasiet eller teknisk skole. Jeg kom selv på handelsskole. Både de som kom på handelsskole og gymnasiet blev udsat for endnu en kraftig påvirkning. Nu var vi kommet til den "store" by Aabenraa, og her var der betydeligt flere elever som var tilflyttere. Ikke mindst lærere der ikke helt var klar over hvilken betydning vores dialekt og historie har for vores landsdel. Da de fleste ønsker at tilpasse sig det miljø de befinder sig i, var mange begyndt at ændre på deres sprog. Dette var endnu engang med til at få endnu flere til at droppe sønderjysk som hovedsproget. I værste fald var der nogen som fuldstændigt droppede sønderjysk. De blev dog betragtet som lidt mærkelige i starten. F.eks. når mødte deres gamle venner eller deres familie blev de nødt til at slå over i sønderjysk. Det var ligesom lidt for kunstigt at tale rigsdansk til dem man havde kendt et helt liv, som kendte ens "sønderjyske side". Efter min bedste overbevisning skete det fordi man ville tage afstand fra det

image der er tilknyttet sønderjysk. Ikke mindst den sønderjyske identitet. Mange synes ikke at sønderjysk lyder specielt pænt. Man bliver heller ikke betragtet som værende særlig intelligent. Ikke mindst slipper man for at der bliver lagt mærke til én blot fordi man snakker sønderjysk. Det kræver lidt hård på brystet at blive ved at holde ved dialekten.

Det med hård på brystet, det fik jeg brug for da jeg skulle til mundtlig eksamen. Jeg fik pænt at vide før eksamen at det nok var bedre hvis jeg talte rigsdansk fremfor sønderjysk. Begrundelsen var at man bedre kunne formulere sig mere nuanceret på rigsdansk. I ren irritation holdt jeg ved mit sønderjyske til eksamen. Karakteren var desværre derefter...

Efter at have fået min HH, tog jeg til Sønderborg for at få min første læreplads hos Told og Skat. I Sønderborg var der endnu flere som talte rigsdansk. Her kunne jeg mærke at der var mange som kiggede en ekstra gang blot fordi jeg holdt godt ved mit sønderjysk. Selv når jeg gik ud af en forretning og sagde mojn, kiggede de fleste ekspedienter en ekstra gang og sagde hej...

Et fænomen som desværre skete tit i Sønderborg. Det mest tankevækkende var at det ofte var folk, som var indfødte sønderjyder og som på et tidspunkt havde snakket sønderjysk. De havde blot tillagt sig det rigsdanske og ligeså langsomt udviklet en slags blandingssønderjysk. Det er vel nok det mest forfærdelige at høre på. Det efterlader som regel et kunstigt indtryk hos dem som snakker rent sønderjysk. På den ene side ønsker de at påtage sig facaden af det fine rigsdansk, men samtidig med det formår de ikke rigtigt at lægge dialekten 100% fra sig.

Efter at have boet i Sønderborg i knap 2 ½ år, rejste jeg til København, hvor jeg fik et sekretærjob på Christiansborg. Heldigvis var det ene folketingsmedlem, som jeg skulle arbejde for, fra Vojens. I en alder af 22 år havde jeg klaret at snakke sønderjysk

uden at kunne tale rigsdansk. Der stod jeg i København og kunne ikke et ord rigsdansk. Resultatet var jeg ikke kunne formulere mig i andet end korte sætninger. Det siger sig selv at mit "begynder-rigsdansk" var kraftig præget af mit sønderjyske. I sønderjysk bliver alle endelser skåret væk, og naturligt nok blev mine ord på rigsdansk også behandlet efter samme princip. Der gik knap et halvt år før jeg havde fået tillagt mig et nogenlunde omgængeligt og forståeligt sprog. Men det sønderjyske lagde jeg ikke fra mig. Selvfølgelig blev der snakket sønderjysk på kontoret når min chef fra Vojens var i rummet. Hvis en kollega også deltog i samtalen blev der talt rigsdansk til ham. Der var mange som undrede sig over at man så hurtigt kunne slå over. På den anden side ville jeg ikke fralægge min sønderjyske baggrund overfor andre sønderjyder. Således stod jeg standhaftigt ved min dialekt.

Ofte ringede der folk fra Sønderjylland for at få hjælp i en sag. Jeg havde dog princippet om at godt nok arbejde jeg i København, men hvis folk boede i Sønderjylland så burde de også kunne forstå sønderjysk. Ofte gav det tavshed i røret når de havde ringet helt til København og fik en lokalpatriotisk sønderjysk snakkende sekretær i røret. Når tavsheden havde lagt sig kom der bagefter en sympati overfor mig. For jeg var ikke én der havde lagt min landsdel og sprog på hylden.

På Christiansborg stod alle ansatte og folketingsmedlemmer fra Sønderjylland sammen. Det gav sig blandt andet udtryk i foreningen Sønderjyske Allgemeine. To gange årligt mødtes vi til en hyggelig komsammen i det sønderjyske værelse. Foreningen var oprindeligt stiftet i en tid hvor man ikke kunne tage hjem til Sønderjylland hver dag med tog eller fly. Således spillede man ofte kort i Snapstinget til de sene aftenstunder. I Sønderjyske Allgemeine kom det sønderjyske meget op i mig. Alle de ting som jeg betragtede som en naturlig del af at være sønderjysk, blev dyrket i

foreningen. Vi fik nogle kasser Fuglsang øl fra Haderslev sendt over til vores møder. Kålpølser og gule ærter hørte med til traditioner på menukortet. Vi var en beskedent flok på knap 20 mand, men hyggeligt var det. Efter godt 3 år på Christiansborg tillod jeg mig at invitere en god bekendt Peter Asmussen fra Aabenraa til en aften i Sønderjyske Allgemeine. Han syntes det var så hyggeligt, at det fik sat gang i en ide. Peter mente at hvis jeg engang skulle vende tilbage til Sønderjylland, så ville vi lave en tilsvarende forening. Der gik et år før det blev en realitet.

Jeg flyttede til Tønder og startede et IT-firma. Knap 3 måneder efter holdt Peter og jeg et planlægningsmøde omkring foreningen. I de tre måneder havde jeg allerede kunne konstatere at børn fra børnehaven alle talte rigsdansk uanset hvor jeg var i Sønderjylland. Denne udvikling drøftede Peter og jeg. Rent faktisk irriterede det os meget. Specielt når det er de kommende generationer, som skal bære sproget videre. Vi lagde hovederne i blød, og fandt på en masse ideer til hvad man kunne gøre for at bevare sproget. Dette resulterede i at vi den 27. januar 2000 holdt stiftende generalforsamling i Æ Synnejysk Forening. Ugerne inden generalforsamlingen havde vi fået en massiv medieomtale i både aviser, radio og TV. Rygtet om at vi ville bevare vores sønderjyske sprog og kultur var slået igennem lydturen. Ikke færre end 90 mand var mødt frem til mødet på Agerskov Kro. Mødet blev sågar optaget af TV-Syd. De skulle i den forbindelse også have et interview med mig, fordi jeg var blevet formand. Desværre mente journalisten at det ikke var så godt hvis jeg snakkede sønderjysk, fordi så ville seerne ikke kunne forstå mig. Alternativt ville de skulle tekste mig! Eftersom jeg ikke havde optrådt tidligere på TV gik jeg med til at tale mit berømte gebroknede rigsdansk. Uden jeg egentlig havde ønsket at blive sat i denne kunstige situation blev det desværre en realitet. Problemet var, at for første gang i 26 år brød jeg mit princip om at

snakke sønderjysk når jeg var i Sønderjylland. Det skulle jeg komme til at fortryde. Her stod jeg i den bedste sendetid i TV-Syd og fortalte hvor skuffet jeg var over at folk havde lagt deres dialekt på hylden, samtidig med at jeg selv talte rigsdansk. Det var dobbeltmoral som ikke faldt i god jord. Siden hen er der mange som ikke rigtig kunne forstå min holdning, når jeg ikke engang kunne snakke sønderjysk når jeg var i TV.

Efterfølgende skrev jeg en del læserbreve, hvor jeg prøvede på at få Radio Syd til at lave en udsendelse på sønderjysk. Vi vidste godt at der havde været eksempler på udsendelser, hvor sønderjyder havde fået klar besked om at tale rigsdansk af hensyn til deres lyttere i Esbjerg, Kolding og Vejle. Det blev naturligvis ikke bedre af at jeg havde begået vel nok den største brøler ved at have talt rigsdansk i TV-Syd. Argumentationen faldt ligesom til jorden, uanset hvor meget man forklarede sig med omstændighederne med TV-Syd.

Efter stiftelsen af foreningen opstod der en større debat i de sønderjyske hjem omkring vores sprog. Lige pludselig var det gået op for mange, at det sønderjyske sprog var ved at forsvinde. Folk blev opmærksomme på hvilke kunstige situationer der sker i hverdagen. Der findes ægtepar hvor begge er sønderjyder, som taler rigsdansk til deres børn, men snakker sønderjysk til hinanden. Der findes også mange som taler rigsdansk når de er på arbejde, men snakker sønderjysk når de kommer hjem.

Denne debat som vi havde startet fik medlemmer til at strømme til foreningen. Ikke mindst vores arrangementer blev besøgt af over 100 deltagere hver gang. En opbakning der sjældent er set i nyere tid indenfor foreninger. Arrangementerne blev så populære at Radio Syd omsider begyndte at optage foredrag på vores møder. Populariteten blev også afspejlet i antallet af lyttere til udsendelserne. Ca. 70.000 lyttere hørte udsendelserne. Én af udsendelserne

blev sågar genudsendt 3 gange på ét år. Det forklarer blot hvor stort et behov folk har for at høre deres eget sprog. Medierne har bevidst prøvet på at holde det sønderjyske sprog væk. Fra Danmarks Radios side har man gjort alt for at skabe udsendelser, hvor dialekter ikke kunne få deres plads. Hele mangfoldigheden og charmen ved vores sprog er således blevet rettet til det officielle rigsdanske gennem medierne.

3 år efter har Æ Synnejysk Forening i dag over 1100 medlemmer og er støt stigende i medlemstallet. Vi giver ikke op overfor vores sprog. Det ville være en skam hvis æ sproch ikke eksisterer om 20 år.

Og de troede at sprogets bånd kunne briste

Og de troede at glemmes kan vor ret...

ERIK HAASE F. 1973. FORMAND FOR OG MEDSTIFTER AF Æ SYNNEJYSK FORENING. BOSAT I TØNDER. DRIVER FIRMAERNE ACCESS CONSULT OG LOGICARE. ENDVIDERE IVÆRKSÆTTERRÅDGIVER FOR VESTSØNDERJYLLAND. MEDLEM AF REDAKTIONEN TIL DET SØNDERJYSKE SATIRESKRIFT Æ RUMMELPOT.

Blank side

Fyn er fin ...

BENDT BENDTSEN I EN SAMTALE

MED GERDA TH. LEFFERS

Om nogen af de danske øer er begunstiget med bro- og togforbindelser er det Fyn. Landfast med både hovedlandet og hovedstaden ligger Fyns land dér – mere smørhul end nogensinde – midtvejs placeret, smilende dejlig og fin!

Vi kan se det på husene, føle det på den milde brise, smage og dufte det på boghveden og høre det på dialektens melodiske sødme.

Økonomi- og erhvervsminister Bendt Bendtsen taler sit egnsprog. Han er et godt eksempel på, at dialekten består ved at blive talt, og ikke nødvendigvis ved at man lever sin hverdag i det lukkede, egnsprægede samfund.

Her i ministerkontoret på Slotsholmen sidder vi nu og taler fynsk. Den ene i den rette tonegang den anden i et *vingeskudt* forsøg, der hurtigt afløses af såkaldt rigsdansk, der med fynsk indenfor hørevidde virker klang- og farveløst – og næsten *for* let forståeligt.

– er det ganske ubevidst – eller gør du dig ekstra umage – når du taler i den fynske tonegang?

– jeg vil sige det på den måde, at da jeg kom til København som ung, da fik jeg meget at vide omkring mit sprog – at jeg talte meget, meget fynsk – da jeg så kom tilbage efter 5 – eller 7 år med bopæl i København – hvor jeg var politibetjent – så var der nogen i omgangskredsen der sagde: skal du bo derovre skal du tale rigsdansk; og jeg fik faktisk at vide jeg *talte* rigsdansk – sådan er det tit

med sproget – såe ... men i modsætning til mange partiledere så har jeg valgt at blive boende i det fynske – også som konservativ partileder og som vicestatsminister har jeg valgt at blive der – på vores slægtsgård, Østergaard ved Allesø, hvor vi bor som syvende generation i lige linie – jeg er født og opvokset, og jeg er opstillet på Fyn – er valgt på Fyn; ... jeg holder da meget af København – menæh – det er på Fyn mine rødder er, og da jeg blev valgt i sin tid – som politisk leder og lignende – kom der en reklamemand og han ville gøre noget til gavn for Det Konservative Folkeparti – og han sku' ik' ha' noget for sit besøg – og – da vi så havde talt en hal' time så kom han så med det som var hans budskab – og det var, at jeg skulle fralægge mig min fynske accent, for sådan kunne man ikke tale i København!

Men jeg tror at det drejer sig om for en politiker, det er ærlighed og troværdighed og hvis jeg skulle begynde at lave om på mig selv, så blev det noget kunstigt noget –

– *hans ord betød måske at du blev ekstra vedholdende* –

– nej det gjorde ingen forskel. Jeg har altid uanset det har været som kommunalpolitiker eller politimand – og som folketingsmand og minister – jeg har altid talt sådan – og jeg laver ikke mit sprog om. Jeg tror desværre at den udvikling vi ser – den centralisering – den tradition at de unge mennesker læser i de større byer – det gør at der bliver færre og færre der taler dialekten – og tv og fjernsynet i det hele taget gør også noget – men som menneske og politiker skal man vælges ikke på sit sprog, men på sine holdninger – og jeg tror man som politiker skal passe morderlig meget på ikke at begynde og ændre – jeg føler jeg er den samme person som dengang jeg blev valgt til Folketinget i 94 – og det er også det samme jeg står for – og hvis jeg pludselig talte anderledes så ville mine vælgere hjemme tænke: hov hvad er han nu for en – er han nu

københavn? – og hvis jeg talte rigsdansk hjemme på Fyn ville de ikke synes jeg var troværdig.

– et tonefald – en stemmeføring fortæller det hele – den røber identiteten

– det tror jeg du har fuldstændig ret i –

– taler I alle sammen fynsk i dit hjem –

– jeg vil faktisk sige – min kone – (min kone er fra Nibe) hun talte meget jysk da vi mødte hinanden. Hun flyttede fra Jylland som 18-årig – hun har været på Fyn siden 1980 – og der må vi sige – (hun er 45 år nu) – at vi kan stadig godt høre hvor hun stammer fra. Ikke så meget nu som tidligere, men hendes sprog er ikke blevet særlig fynsk – derimod taler begge mine børn fynsk – det har noget at gøre med børnehaver og skoler – og de taler med sydfynsk accent –

– det er som om vi alle sammen forkæler Fyn – man kan ikke lade være – H. C. Andersens fødeø må man holde af – alting er så pænt – sprogmelodien kunne Carl Nielsen have skrevet noderne til – man siger at ordet pæn er det mest brugte adjektiv på din ø – og her er jo pænt – og dejligt –

– jeg har ikke tænkt over det – men min kone har – og det er vist rigtigt – min kone bemærkede at det blæser ikke så meget på Fyn, som hun var vant til fra Nordjylland – og også at Fynboernes haver er utrolig pæne – og man holder meget orden omkring gårdene. Alt det tror jeg også afspejler sig i den fynske natur – i menneskets natur – det er ikke helt forkert når vi synes at fynboerne generelt er meget venlige mennesker – du har nok ret i at vi har ligget i mange år – fra dengang da udviklingen var bestemt af, hvad der kunne gro på jorden – da har Fyn jo ligget hvor der var god jord. Man kan

blandt andet se, når man kører sig en tur – især på stuehusene – at på det tidspunkt hvor andelsbevægelsen den rejste sig, da blev der bygget nogen gevaldige stuehuse. Jo, det var på det tidspunkt. Jeg synes også sommetider det afspejler sig i den fynske folkesjæl. Det er dejligt. Dejligt er et meget brugt ord på Fyn. Og hygge betyder meget – et eksempel er at hvis du går til en fynsk erhvervsleder og siger – du har ti ansatte, nu skal jeg fortælle dig hvordan du får 20 ansatte til næste år – så vil svaret være “hvorfors det – vi har det jo godt nok” – de har det hyggeligt – og det betyder utrolig meget for fynboerne. Det er den fornemmelse jeg får, når jeg kommer over hele landet ikk’ – fynboerne kan godt li’ der er hygge – og den trives godt med fynsk dialekt.

– Jeg tror Fyn generelt fra datiden af, rent landbrugsmæssigt, har ligget utrolig beskyttet – det havde jo ikke med tør sandjord at gøre hvis høsten svigtede – ikke på samme måde som det havde i Vestjylland og lignende steder – det har også noget at sige, når man snakker om sprog og sindelag.

– er *Odense blevet det center man havde ventet* –

– jeg synes faktisk der er en god udvikling i gang på Fyn – vi har bare behov for at få omstillet vores erhvervsliv i højere grad end det er på nuværende tidspunkt. Vi har behov for flere højtuddannede på Fyn – der kommer en hel del nu – og det har da også indvirket på priserne – på den fynske østkyst er det steget betydeligt – lige pludselig fandt københavnerne ud af at det var godt med et sommerhus på Fyn. Efter broforbindelsen kommer der jo flere folk til Fyn – måske fynboer rejser til København og går på udstillinger eller noget – men der kommer også mange den anden vej. Og grundpriserne er gået meget op.

– jeg så på nettet at du skal ud på en tur i Nordsjælland i begyndelsen af november – så får vi noget godt fynsk at høre –

– det kan da godt tænkes – det er erhvervsudvalget oppe i det hjørne der har sendt os ud – jeg har lige været to dage i Viborg og Århus amter – der er jo meget at rejse om.

– har du en fynsk yndlingsang?

– den fynske sang jeg holder mest af er “Det kønneste land er Fyns” kender du ikke den: – do do do do dododo – dy dy dy dy dydydy – do do do do dodododo – dy dy dy dy dydydydy den er af Ole Heyde – han har også skrevet melodien – jeg kan ikke teksten udenad, men

– den finder jeg – tak fordi du nynnede –

Da jeg her til verden kom,
lå jeg lidt og så mig om.
Så en eng, en skov, en ager,
så min mor var fynsk og fager.
Sid'n har jeg altid syn's,
det kønneste land er Fyns.

På den kønne ø jeg havned',
føltes det som man var savned.
Nogen kyssed krammed mig,
mor var blød, hun ammed mig.
Sid'n har jeg altid syn's,
det kønneste folk en Fyns.

Sidenhen, jeg kom i skole,
og fik lært min “Ole Bole”.
Rigsmål skal vi alle tale,

lærte fremmed ord som gale.
Sid'n har jeg altid syn's,
det kønneste sprog er Fyns.

Koret sang Carl Nielsen klang,
"Den milde dag er lys og lang".
Blandt sopranerne jeg så,
et par øjne himmelblå.
Sid'n har jeg altid syn's,
den kønneste himmel er Fyns.

Da vi gik fra dansebal,
fulgte vi naturens kald.
Nattergalen sang den nat:
"Natten er vor egen", skat.
Sid'n har jeg altid syn's,
de kønneste nætter er Fyns.

Alle vore børn skal lære,
være fynbo er en ære.
Glæd dig ved din vuggegave,
Fyn det er en dejlig have.
Jeg har jo altid syn's,
det kønneste land er Fyns.

Fyn det er så mildt et land,
alle smiler, hvis de kan.
Lykken den er værd at søge
blandt de lyse fynske bøge.
Jeg har jo altid syn's,
det kønneste land er Fyns.

– den skal synges på dialekten. Jeg havde en skolebestyrer fra Odense Friskole der hed Kaj Fauerby – et gammelt wienerbarn for øvrigt – jeg har gået på Odense Friskole som dreng – der kom børn fra det meste af Fyn – han ku' på or'et STEN ste'fæste hvor på Fyn de børn kom fra – der var ni må'er på Fyn og si'e STEN på – u'fra betoningen af or'et – der ku' han si'e: du kommer fra nor'-fyn, du kommer fra sy'fyn, du komme fra vestfyn og så vi'er –

– Min mor var utrolig fynsk, hun kom nede fra Harndrup – det er vestfyn – hun var utrolig fynsk – og min mormor var også *helt utrolig* fynsk. Bedstemor var *jyde* fra Salten Langsø. Min mor brugte ordet *kylleste'* – det er kyllingesteg, og *taebøst'* – det er en tandbørste. Det kan godt være det er min mors meget fynske sprog der har gjort meget til det at jeg har accenten – min mor gik jo hjemme, og jeg er født og opvokset med hendes dialekt i hjemmet.

I min skoletid har der været undervist på rigsdansk.

– *Andersen, de fynske malere og Carl Nielsen har sat præg på øens kultur og sprog?* –

– ja – og igen det der at den fynske natur den trænger kraftigt igennem – der er også et gammelt levn fra jægere og fiskere –

– *tror du dialekterne dør ud – og ville det betyde et minus eller et plus – eller ...?*

– ved du hvad jeg synes det er dejligt at der er dialekter – at der en nogen der står ved deres dialekt – det giver en rigdom – jeg kan godt lide her i Folketinget under debatterne at vi ikke taler samme sprog alle sammen – at der både er jyder og københavnere og sjællændere og fynboer – det synes jeg da er ganske hyggeligt – sådan syn's jeg det skal være – men der er nok ingen tvivl om, at der er nogen i det her korrekte Danmark der sidestiller dialekterne med

noget enfoldigt – noget naivt og lignende – sådan opfatter jeg det overhovedet ikke. Jeg synes kun det er en rigdom for vores sprog at vi taler lidt forskelligt.

– jeg er enig. Hvis der op- eller nedvurderes efter sproget, er det så de dialekttalendes egen “skyld” – holder de ikke fast nok ved dialekten?

– det skal jeg lade være usagt – men alligevel er det nok derfor at jeg stadigvæk taler fynsk – jeg har siddet i Folketinget i 8 år – boet på Fyn og arbejdet her – og jeg taler det samme sprog som da jeg rejste fra Fyn – og det syns Fynboerne også når de ser mig på tv –

– læser du litteratur på dialekten?

– nej – det har jeg ikke gjort meget – jeg må sige at hovedparten af mit arbejde det ligger på det skrivebord dér – selvfølgelig får jeg mulighed for i mine ferier at læse lidt andet – i sommerferien læste jeg en af Colin Powell – og Roland Jacquards *I Osama Bin Ladens navn*. Når jeg endelig får muligheden så får jeg læst, men ellers er det jo fagligt stof jeg stikker hovedet i – og aviser, jeg læser 8 aviser om dagen – og der er altid noget der relaterer sig til et job som mit.

– dialekten kan være et “ekstra” redskab?

– dialekten kan bruges til at tø op med engang imellem hvis noget er kørt fast – der er da nogen der morer sig over, når man nu taler om at det og det skal i EU- udbud – og je’ så si’r: *i-EU-ubu* -

– og jeg har lige i Folketingsgruppen i dag – hvor man jo tit som politisk leder må konkludere på en sag hvor meget taler for og meget taler imo’, så ta’r je’ gern’ og si’er: *d’e’ som de si’er ov’r i d’ fynsk’ : d’e’ nu’t næemt -!*

– jo man kan godt bruge det – også til en vittig bemærkning. Jeg er glad for min hjemstavns – jeg har været meget rundt om i verden –

kommer meget rundt – men jeg føler hjertet slår i den rette takt når jeg kommer til min slægtsgård. Jeg går på min fars, min bestefar og min olde- og min tipoldefars jord – tænk at kunne gå og sige, at her på den jord der har alle mine forfædre gået og deres familier – det synes jeg er noget fantastisk – det gi'r no'en dimensioner – det gi'r rødder – at der så er kommet lidt nyt blod indimellem, sjovt nok altid fra Jylland, men ellers – vi er fynboer – min farmor kom til Fyn fra Jylland som 18-årig som før sagt, fra Salten Langsø ved Them, hun var fra et mindre husmandssted – og hun talte ravjysk til den dag hun døde som næsten 90-årig – hun talte virkelig med jysk accent hele sit liv. Hun blev landmandskone på Østergården som 18-årig og boede der til sin død på førstesalen på gården – hun talte ravjysk, men prøvede aldrig at påvirke os andre til det – overhovedet ikke –

– *københavnsk?*

– jeg betragter københavnsk som en dialekt – jeg lagde virkelig mærke til det da jeg blev soldat i Livgarden som 19-årig – hvor der både var jyder og københavnere og fynboer – og jeg kan virkelig godt lide de forskellige dialekter – især den fra Århus – den synes jeg er utrolig smuk. Den københavnske svajer-dialekt er speciel – det er dejligt at hver egn har sin – men hvis du spør' mig hva' for en dialekt jeg syn's er den smukkeste, så er det Århus-dialekten.

– *endda smukkere end den fynske?*

– DET vil'e jeg aldrig erkende – hm – nå nej, jeg synes vel egentlig ikke noget er absolut smukkere end andet – hverken jysk eller fynsk eller – jeg synes hver dialekt har sin skønhed – jeg laver aldrig mit sprog om og gør heller ikke noget for at tale de andres dialekt – jeg taler det sprog som jeg egentlig altid har gjort.

– *janteloven*

– den trives godt. Den trives godt over hele Danmark – også herinde. Det har ikke noget med egnessprog eller mindre områder at gøre. Min datter kom hjem fra et ophold i Australien – og hun nævner Australien som et typisk eksempel på et land uden jantelov – et dejligt land.

– *kunne der tænkes situationer hvor du trods alt måtte tale rigsdansk?*
NEJ!

– jeg har altid sagt at der er ikke nogen smarte mediefolk der skal lave mig om jeg tror det er en styrke at være sig selv – at være ærlig og fortsætte med at tale som man gør.

– *og hjemme har I fælles tonegang –*

– mine børn og jeg har nok – min kone har stadigvæk det dér, at man kan høre hvor hun kommer fra –

Erik Larsen er min meget gode kollega – formand for erhvervsudvalget – nede fra sydfyn – vi taler begge to fynsk, han især m e g e t, en stille og rolig rar fyr, som jeg har et fantastisk godt forhold til – det er muligt jeg så bliver ekstra fynsk – også når jeg ringer hjem – men det er ikke noget jeg selv lægger mærke til. Børnene siger, når der har været fjernsyn på: man ka' godt hør hvor du kommer fra! –

– *det kan man – og en særlig tak for det –*

BENDT BENDTSEN F. 1954 I ODENSE. ØKONOMI- OG ERHVERVS-
MINISTER. UDDANNET PÅ KORINTH LANDBRUGSSKOLE 1972. KØBENHAVNS POLI-
TI 1975. KRIMINALASSISTENT VED ODENSE KRIMINALPOLITI 1984. MEDLEM
AF FOLKETINGET FOR DET KONSERVATIVE FOLKEPARTI FRA 1994, PARTIFOR-
MAND FRA 2000. MINISTER I VK-REGERINGEN FRA 2001.

Bornholmeres skift mellem dialekt og standard

PERNILLE WESTH-JENSEN

En gåtur i byen på Bornholm afslører hurtigt at befolkningen stadig taler bornholmsk. Hvad bornholmsk er i dag, skal jeg ikke komme nærmere ind på, men blot konstatere at det – ligesom andre danske dialekter – selvfølgelig også har ændret sig og i dag er tættere på rigsdansk end for 100 år siden.

Det er almindeligt kendt at man på Bornholm og i Sønderjylland (som de eneste steder i landet) praktiserer kodeskift, dvs. at befolkningen er tosproget på en sådan måde at man i nogle situationer anvender den lokale dialekt og i andre situationer stræber efter at tale rigsdansk.

Spørgsmålet er om der stadig skiftes mellem bornholmsk og rigsdansk, således at dialekten hører til nogle bestemte situationer og standardsproget til andre. Jeg har undersøgt nogle bornholmeres sprogbrug og bl.a. kigget nærmere på om dette er tilfældet. Til formålet udvalgte jeg fire personer der alle har et job hvor kommunikationen med andre er vigtig, og/eller der har et aktivt fritidsliv hvor de ligeledes er i kontakt med mange mennesker. Det er således folk der er meget aktive såvel på jobbet som i fritiden.

De fire personer – to mænd og to kvinder – er alle midaldrende. For mændene gælder det at de befinder sig i et job hvor den mundtlige kommunikation er et vigtigt middel til at formidle og forhandle. Poul er lærer og politiker. Den både uskrevne og skrevne norm i lærerfaget siger at man skal tale rigsdansk til eleverne hvilket i dag er en fast del af den danske folkeskole. Poul fortalte

mig om en episode hvor han havde foreslået en emneuge om bornholmsk, hvilket med det samme var blevet afvist af den øvrige lærerstab. Poul taler altså rigsdansk i skolen, også med andre lærere der som han selv har en bornholmsk baggrund. Også i sit hverv som kommunalpolitiker vælger Poul tit at tale "tyndt" (som rigsdansk kaldes på Bornholm). Til et byrådsmøde hvor han rejser sig op for at holde et indlæg, er valget rigsdansk – og det selvom han lige har "smalltalket" med sin egen gruppe på bornholmsk. I de private situationer, i familien og med venner, vælger han fortrinsvis at tale bornholmsk. Poul har altså en skarp opdeling af hvornår han bruger hvilket "sprog".

Hans, der er direktør i et bornholmsk firma, omgås til daglig med kollegaer der også er hans venner. Andre gange sidder han i forhandlingssituationer, både med bornholmere og ikke-bornholmere. Det er selvfølgelig vigtigt for Hans at han kommunikerer på en hensigtsmæssig måde, hvilket for ham betyder at han vælger rigsdansk i forretningsrelaterede situationer hvor samtalepartnern ikke er bornholmer. Andre gange, fx til møder hvor de fleste andre tilstedeværende er bornholmere, vælger han ikke bevidst det ene "sprog" frem for det andet. I en sådan optagelse høres der ustandseligt skift og miks. Det viser sig således at et skift kan markere overgangen til et nyt emne, eller at han henvender sig til den i forsamlingen der udelukkende taler bornholmsk. I private situationer og på jobbet i øvrigt vælger han bornholmsk.

For kvinderne gælder det at de opfører sig anderledes rent sprogligt.

Ida der er fuldmægtig på et kommunekontor benytter bornholmsk på jobbet. Hun er desuden aktiv i DGI-sammenhænge og er engageret i lokalt bestyrelsesarbejde. Når hun er til møde i København og skal tale med ikke-bornholmere, høres det tydeligt at hun forsøger at holde fast i det bornholmske, om end hun flere

gange ubevidst har lyst til at "slå over" – og også ind imellem gør det. Man kunne derfor fristes til at tro at det i virkeligheden ville føles mest naturligt for hende at bruge rigsdansk i sådanne situationer. I private situationer bruger hun selvfølgelig bornholmsk, og når hun skal afholde et møde på rådhuset, er hendes intention også at tale bornholmsk, om end andelen af bornholmske træk er mindre end i private sammenhænge. Det tyder altså på at Ida forsøger at fastholde dialekten, også i de situationer hvor det i virkeligheden "burde" være naturligt for hende at vælge rigsdansk.

For Mette gælder det at hun udelukkende snakker bornholmsk. Hun er under uddannelse til pædagog og også meget aktiv i DGI-sammenhænge. Hun fortalte mig at hun ikke mente hun var i stand til at tale rigsdansk og også havde fået på puklen for det til et møde i København. Når hun er i praktik i en børnehave og arbejder i sin gruppe på seminariet, benytter hun altså udelukkende bornholmsk. Ligeledes snakker hun bornholmsk når hun fx ringer til DGI, København eller ringer for at bestille efterskolebrochurer til sin datter. Mette skifter altså ikke ind imellem til rigsdansk som de andre gør, og der er ingen tegn på at hun ubevidst ville det.

Den gennemgående tendens i bornholmeres brug af bornholmsk og rigsdansk er altså at der tales bornholmsk i den private og i høj grad skiftes til rigsdansk i den offentlige sfære. Hvorfor forholder det sig sådan?

Ligesom menneskers påklædning, madvaner, frisure mm. signalerer hvordan vi gerne vil opfattes, er vores valg af sprog/dialekt med til at sige noget om hvem vi er. Det er identitetshandlinger.

For Poul gælder det at han selvfølgelig vil identificeres som lærer og føle en samhørighed med lærergruppen, hvorfor han er nødt til at underordne sig den sproglige norm. Hans forestilling om at høre til i en bestemt gruppe må til stadighed opretholdes ved at han lever op til gruppens sproglige norm. I sin politikerkar-

riere føler han sandsynligvis større autoritet ved at tale rigsdansk, når han således står som et bindeled mellem befolkningen og beslutningstagerne. Poul er derfor offer for den dominerende ideologi der siger hvilken sprogform (=bornholmsk eller rigsdansk) der skal tales i hvilke situationer, endda i en sådan grad at han er nødt til at opretholde dette sprogmønster, selv om end han fx fortalte mig at han mente det var vigtigt at holde fast i dialekten.

Hans' job har ikke på samme måde som Pouls en fast sprognorm, men da han gerne vil regnes med til gruppen af moderne forretningsfolk, betyder det at han vælger rigsdansk når han taler med andre forretningsfolk uden for Bornholm. I de lokale forhandlingssituationer vælger han dog tit bornholmsk eftersom han og andre bornholmske forretningsfolk tilsammen udgør en gruppe som står i opposition til erhvervsmastodonterne på den anden side af vandet og derfor ikke vil udskille sig nævneværdigt fra lokalsamfundet. Hans har altså brug for skiftende identiteter afhængig af hvem han vil sættes i bås med.

Ida og Mette er begge beskæftiget i DGI i fritiden, hvilket er frivilligt arbejde. Set i forhold til mændene foregår dette arbejde i højere grad på deres egne præmisser, og de har ikke på samme måde noget på spil, hverken identitetsmæssigt eller økonomisk. Dette kan begrunde deres mindre / manglende brug af rigsdansk. Ida fortalte mig om en episode i forbindelse med et gymnastikstævne på Bornholm hvor hun var blevet interviewet til en fjernsynskanal. I interviewet valgte hun at tale rigsdansk. Da hun ved afslutningen af interviewet fandt ud af at interviewereren kom fra TV2-Bornholm og ikke en national kanal, hvilket hun først havde troet, forlangte hun at få det lavet om, så hun i stedet for kunne tale bornholmsk. Hun ville simpelthen ikke udstille sig selv som rigsdansktalende over for bornholmere som hun kendte, fordi det ville udskille hende fra den gruppe som hun ellers identificerede

sig med og dermed få det til at se ud som om hun foretrak at høre til et helt andet sted.

Det er altså stadig normalt at være tosproget (eller mere præcist: bidialektal) som bornholmer, hvis man altså ikke udelukkende bruger sin dialekt. Dette gælder også yngre generationer som fx mig selv. Der er i øvrigt meget der tyder på at valget af sprogform hænger sammen med hvad man mere eller mindre ubevidst forbinder med dialekt og standardsprog. Fx er der undersøgelser som har vist at dialekt forbindes med tradition, samhørighed, hjælpsomhed o. lign., mens standardsprog forbindes med det at være moderne, fremadstræbende, storbyorienteret o. lign. hvorfor der tit er faste normer for hvilken sprogart der vælges i den enkelte situation. Hvis man således "kun" taler dialekt, kategoriseres man måske ufrivilligt som gammeldags og stillestående, hvorved der er en risiko for at blive ekskluderet fra den gruppe man ellers ønsker at blive identificeret med. Ligeledes er der risiko for at blive betragtet som snobbet og asocial hvis man som bornholmer helt aflægger sin dialekt og taler "tyndt" i alle situationer.

PERNILLE WESTH-JENSEN F. 1972 PÅ BORNHOLM,
SPECIALESTUDERENDE VED KØBENHAVNS UNIVERSITET.

Blank side

Sønderjysk i dag

– holdninger og forestillinger

MARIE MAEGAARD

For mange sønderjyder betyder den sønderjyske dialekt meget. En stor del af den sønderjyske identitet ligger netop i at man taler sønderjysk. Sønderjysk opfattes som noget særligt, og er altså med til at afgrænse sønderjyder i forhold til andre danskere. Danskere fra andre steder i landet har også en forestilling om at sønderjysk er noget ganske særligt, og at det er væsentligt forskelligt fra rigsdansk eller standarddansk – faktisk uforståeligt for ikke-indfødte. Men hvad er sønderjysk egentlig i dag, og på hvilken måde adskiller det sig fra rigsdansk?

For at få en idé om hvordan sønderjysk tales i dag og om dialektens stilling fremover, er det oplagt at se på de unge sønderjyders sprog. Bruger de særlige sønderjyske ord, særlig sønderjysk grammatik eller er det udtalen der er anderledes end rigsdansk? Ud fra de optagelser jeg har foretaget i Sønderjylland, tyder det på at det stort set udelukkende er udtalen der afviger fra rigsdansk. De unge sønderjyder siger f.eks. 'u' (ud) og 'a' (jeg), men de har også foranstillet artikel: 'æ bil' (bilen). Til gengæld bruger de næsten ingen særlige sønderjyske ord. Mht. udtalen er det faktisk ganske få træk det drejer sig om. Derfor kan det undre at vi i Danmark har den forestilling at sønderjysk er så umådeligt anderledes end rigsdansk (samme opfattelser har vi af f.eks. bornholmsk eller vendelbomål). Der er flere interessante spørgsmål man kan stille i den forbindelse. I det følgende vil jeg tage fat på to af dem. For det første: Hvorfor er vores opfattelse af dialekten ikke fulgt med udvikling-

en af den – hvorfor opfatter vi den stadig som praktisk talt uforståelig for ikke-sønderjyder når den trods alt er så udtyndet som den er? For det andet: Hvilke holdninger har vi til sønderjysk – er vi positivt eller negativt stemte over for dialekten?

Jeg tager det sidste først. Generelt er danskerne positive over for dialekter når de bliver spurgt direkte. Vi mener alle sammen at dialekterne skal bevares, og at de er 'kønne' eller måske ligefrem 'søde' (her aner man en snert af nedladdenhed). Men sådan reagerer vi ikke når vi bliver adspurgt ved brug af mere indirekte metoder. Da jeg udførte en indirekte test af holdningerne hos unge på Tønder-egnen, repræsenteret ved gymnasieelever, fremkom således et helt andet billede. De unge blev bedt om at vurdere nogle personer de lytter til på et bånd, og personerne talte mere eller mindre dialektalt. Pointen i denne type test er at de adspurgte ikke er klar over at det er sproget de reagerer på, men det vil det i praksis være, fordi sprogforskeren så vidt muligt forsøger at holde alle andre faktorer konstante (så som stemmeføring, taletempo og indhold). Ved testen lod jeg således de samme to personer indgå på båndet,

	NANNA		KAREN	
	RIGSDANSK	SØNDERJYSK	RIGSDANSK	SØNDERJYSK
Intelligent	+	-	+	-
Ambitiøs	+	-	+	-
Effektiv	+	-	+	-
Selvsikker				
Interessant	+	-	+	-
Ligefrem				
Flink	+	-	+	-
Pålidelig	+	-	+	-
Uddannelse	+	-	+	-

hver i en sønderjysk og en rigsdansk udgave. Det billede der tegnedes sig var at de unge helt klart opfatter sønderjysk-talende som mindre intelligente, ambitiøse, effektive, interessante, flinke, pålidelige og med lavere uddannelse end rigsdansk-talende. Figuren side 164 viser hvor der var statistisk signifikante forskelle på vurderingerne, og hvad der blev vurderet som hhv. mest positivt (+) og negativt (-). I felter hvor der ikke er markering, var der ikke signifikant forskel på vurderingerne. De to unge piger, som indgår på båndet, er i figuren kaldt Nanna og Karen.

Både de unge der selv taler sønderjysk, og de der ikke gør, vurderer på denne måde, om end det er mere udtalt hos de ikke-sønderjysk-talende. De unge opfatter altså personer der taler sønderjysk mere negativt end personer der taler rigsdansk. Disse holdninger er naturligvis ikke opstået hos sønderjyderne selv, men er holdninger som det omgivende samfund har, og som det er svært for sønderjyderne at holde stand imod. Når det omgivende rigsdansk-talende samfund opfatter sønderjysk negativt, er der sandsynligvis tale om en meget grundlæggende menneskelig mekanisme: For selv at fremstå positivt, vurderer vi det anderledes negativt. Det er en almindelig tendens at man opfatter sin egen gruppes karakteristika som positive og andre gruppers negativt, og det sker altså for at bevare en positiv selvopfattelse. Når rigsdansk vurderes højt og sønderjysk lavt, tyder det på at den rigsdanske norm har vundet indpas hos sønderjyderne. De har ikke været i stand til at opretholde den positive opfattelse af deres eget sprog, men ser i stedet rigsdansk som det mest positive.

Noget lignende gør sig gældende mht. det andet spørgsmål jeg rejste i indledningen: nemlig spørgsmålet om hvorfor vores forestilling om dialekten ikke er fulgt med udviklingen af den. Når rigs-

dansk-talende påstår ikke at kunne forstå sønderjysk, på trods af den ringe forskel fra rigsdansk, skyldes det sandsynligvis at de der- ved distancerer sig fra det sønderjyske. Ved at skabe afstand til det sønderjyske, skaber de også afstand til alt det som de forbinder med sønderjysk, f.eks. de træk som sønderjyderne blev nedvurderet på i figuren på s. 164. Men også fra de sønderjyskes side opretholdes skellet mellem sønderjysk og rigsdansk. Mange sønderjyder hader f.eks. hvis rigsdansk-talende forsøger at tale sønderjysk til dem. Som én af de unge siger: 'Noget af det der irriterer mig mest, det er for eksempel hvis folk som normalt snakker rigsdansk, de prøver at slå over i sønderjysk [...] fordi det lyder bare så kikset'. Hun forklarer også at det er nedværdigende. For at opretholde en vis sproglig stolthed, er det vigtigt for sønderjyder at det er *deres* sprog, og at andre ikke taler det. På den måde har de sønderjysk-talende et sprogligt fællesskab som de rigsdansk-talende ikke kan – og ikke må – være en del af. På den måde opretholdes skellet mellem sønderjysk og rigsdansk altså fra to sider: fra det omgivende samfund og fra de sønderjysk-talende selv.

Fremtiden ser på denne baggrund ikke ret lys ud for den sønderjyske dialekt. De unge har ikke ret meget dialekt tilbage i deres sprog, og de nedvurderer selv til en vis grad sønderjysk. Det omgivende samfunds rigsdanske norm står stærkt, også blandt sønderjyder, og dermed ser det efter alt at dømme ud til at udviklingen mod rigsdansk vil fortsætte. Det er der sådan set ikke noget at sige til – for hvorfor beholde et sprog som gør at man bliver set ned på? En ændring af udviklingen kræver en holdningsændring hos danskerne – ikke mindst de rigsdansk-talende. Hvis vi virkelig ønsker ikke at diskriminere folk på baggrund af deres sprog (om det så er dialekter, dansk med accent eller andet), så er det nok nødvendigt at almindelige danskere i større udstrækning udsættes for anderle-

des sprogbrug, blandt andet i medierne og i skolen, som vel nok er blandt de mest normsættende institutioner. Men i øjeblikket er det svært at se tegn på at dette vil ske, og så må vi altså leve med at vores sprogsamfund bliver mere og mere ensartet, og at mange mennesker i en vis udstrækning diskrimineres på baggrund af deres sprog.

LITTERATUR

- Maegaard, Marie: 'Jeg er da stolt af at jeg er sønderjyde – altså sådan forholdsvis'. Om sprogbrug og sprogholdninger hos sønderjyske unge, i *Danske talesprog* 2. København: Reitzel 2001.
- Sprogholdninger hos sønderjyske unge, i Peter Widell og Mette Kunøe (red.): *8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet 2001.
- Hvorfor er sønderjysk så svært at forstå?, i Anna-Brita Stenström, Ulla-Britt Kotsinas og Eli-Marie Drange (red.): *Jallaspråk, slanguage og annet ungdomsspråk i Norden*. Kristiansand: Høyskoleforlaget 2001.
- Stolthed og fordomme, i *Pluk fra forskning i Sønderjylland* 3. Åbenrå: Institut for Grænseregionsforskning 2001
- Dialekten og de unge, i *Sønderjysk Månedsskrift* 1/2. Historisk Samfund for Sønderjylland 2002.

MARIE MAEGAARD CAND.MAG. I DANSK OG MATEMATIK FRA KØBENHAVNS UNIVERSITET. HAR BLANDT ANDET ARBEJDET MED DIALEKTER, SPROGLIG VARIATION, TOSPROGETHED OG SPROGHOLDNINGER. HAR VÆRET ANSAT SOM FORSKNINGSASSISTENT PÅ INSTITUT FOR DANSK DIALEKTFORSKNING PÅ ET PROJEKT OM ÅRHUSIANSKE UNGES SPROGHOLDNINGER OG ER FOR TIDEN PH.D.-STIPENDIAT SAMME STED. ARBEJDER FOR TIDEN MED UDGANGSPUNKT I KØBENHAVNSKE UNGES SPROGBRUG PÅ ET PROJEKT OM SPROGLIG VARIATION, SPROGFORANDRING OG SOCIAL IDENTITET.

Blank side

Spilt eller spilled

SPILLER DEN FYNske OG SJÆLLANDSKE
UDTALE EN ROLLE FOR BØRNS STAVNING?

DORTHE BLESES & PIA THOMSEN

Ingen har udviklet de danske sprogarter med deres særegenheder, grundretninger, forskelligheder fra og forhold til det danske bogsprog, skønt dette dog i mine tanker er af den væsentligste betydning for den, der vil have en fuldstændig, grundig og flersidig indsigt i vort tungemål. Thi den ene sprogart hører jo lige så vel derunder som den anden. [...]

RASK 1837

Sådan skrev Rasmus Rask i sin "Fortale" til *De fynske bønders sprog*. Han mente at vi for at kunne beskrive det danske sprog adækvat også skulle beskrive dialekterne og de regionale varianter og ikke kun koncentrere os om rigsmålet. Han gør sig i den citerede paragraf også til talsmand for at man undersøger sammenhængen mellem talesprog i dets forskellige varianter, herunder dialekter og skriftsproget, for at få et sammenhængende indtryk af hvordan vores modersmål fungerer. Denne undersøgelse lægger sig i forlængelse af Rask' udtalelse idet vi vil forsøge at undersøge aspekter af vores modersmåls forskellige fremtrædelsesformer, nemlig sammenhængen mellem talesprogets udtale, herunder regional variation, og tilegnelsen af skriftsproget.

At udtalen af ord skulle have betydning for børns stavning er ikke en ny tanke hverken blandt forskere, danskundervisere eller i en bredere offentlighed. Alle brugere af det danske skriftsprog er opmærksomme på at mange ord udtales meget anderledes end de staves, som fx når det talte ord [væʃ] staves med bogstaverne 'vejř',

og at dette må udfordre barnet der skal lære skriftsproget i højere grad end det talte ord [sol] der staves præcist som det udtales.

Sammenhængen mellem ords udtale og deres stavemåde er et særligt interessant fænomen på dansk på grund af den systematiske tvetydighed mellem lyde og bogstaver som ikke kan forudsiges ud fra et ords generelle lydstruktur. Et eksempel er det korte fonem /e/ som både kan staves med bogstavet 'i' som i 'spille' eller med bogstavet 'e' som i 'hedt'. Fænomener som vokalsænkning af korte vokaler efter 'r' og de mange stumme bogstaver gør det ligeledes vanskeligt at gå fra et ords leksikalske udtale til dets stavemåde. De komplicerede og tvetydige relationer, der er beskrevet flere steder i litteraturen (fx Hansen 1981 og Basbøll & Wagner 1986), gør det altså i udgangspunktet sværere for et dansk barn at lære at stave når man eksempelvis sammenligner med et finsk barn, hvor der er én-til-én relationer mellem lyde og bogstaver, dvs. alle ord staves lydret.

Men der kommer en yderligere faktor ind i billedet, nemlig at mange ord til daglig udtales anderledes end deres leksikalske udtale, hvilket skaber en endnu større afstand mellem lyd og skrift, dvs. mellem ords udtale og stavemåden. For det første har dansk talesprog været genstand for store forandringer gennem det sidste århundrede i retning af en mere og mere utydelig og reduceret udtale. Selv de mest distinkte udtalevarianter på dansk (som standarddansk) er lydligt reduceret. Et godt eksempel er udtalen af verbet 'koge' [kåw:] hvor ord- og stavelsesstrukturen selv i den mest distinkte variant er uklar. Dette bliver særlig tydeligt når man sammenligner med det tilsvarende svenske ord, der udtales [kuka] (prøv selv at sige de to ord højt). Her er stavelsesstrukturen tydelig, ligesom forholdet mellem lyde og bogstaver er entydig. Den uklare danske udtale af 'koge' hænger sammen med to radikale reduktionsprocesser, konsonantsvækkelse og schwa-reduktion, som resulterer i en utydelig og reduceret udtale af især endelser. Konso-

nantsvækkelsen (det 'bløde' d frem for det svenske 'hårde' d i det tilsvarende ord) gør det svært at høre hvor den første stavelse stopper og den næste begynder. Forholdet mellem lyde og bogstaver utydeliggøres yderligere af at 'koge' i daglig tale udtales [kåw:] ('koge'), dvs. den trykssvage schwa-stavelse – det sidste 'e' – forsvinder' fordi den assimileres op i den foregående halvokal [w], således at stavelsen reduceres til en forlængelse af halvokalen kombineret med en stigning i tonebevægelsen. Derved får det talte ord færre segmenter end det skrevne ord har bogstaver. I mange tilfælde kan schwa-stavelsen falde helt bort som i den daglige udtale [krÅg] af ordet 'krukke' der reduceres til et enstavelsesord. Ingen af reduktionerne er imidlertid obligatoriske hvilket medfører at den samme ordform kan udtales på flere måder. For det andet kompliceres forholdet mellem udtale og stavning af regional variation. Nogle regionalsprog, herunder fynsk, har fx en hyppigt anvendt allomorfsk variation i forbindelse med nogle bøjningsparadigmer der giver anledning til mere reducerede former end det er muligt på fx standarddansk (som fx [sbeld] for 'spillede' (se nedenfor)).

Betydningen af udtale, ikke mindst talesproget, for stavning er imidlertid kun i meget begrænset omfang blevet undersøgt systematisk med flere børn. Undersøgelsen beskrevet her skal derfor ses som et første forsøg på at forstå hvordan udtalen, herunder også børns egne mundtlige former, påvirker stavning. I modsætning til de generelle tvetydige relationer mellem lyde og bogstaver ved vi meget lidt om talesprogets mange varieteter på dansk, ikke mindst om frekvensen af fænomener som schwa-reduktion og regionale udtalevarianter. Vi hører og læser hele tiden at standarddansk (rigsmålet) vinder indpas overalt i landet og trænger dialekterne ud i landets afkroge. Det viser flere undersøgelser der er foretaget i de sidste årtier. I en undersøgelse fra 2001, slår Marie Maegaard fast, at sønderjysk ikke vil overleve ret længe som andet end nogle få lokale udtalevari-

anter, og at københavnsk vil komme til at spille en større rolle i hele landet. Men selvom dialekterne og regionalsprogene gradvis forsvinder fra det sproglige danmarkskort, er der i det mindste på udtalesiden grund til at antage at der stadig findes så meget regional variation at det kan betragtes som en særlig form for 'tosprogethed'. Denne form for 'tosprogethed' må i særlig grad udfordre det skriftsprogstilegnende barn, fordi skriftsproget i højere grad end dialekterne og regionalsprogene afspejler en rigsmålsudtale selvom der også her er en stor afstand¹ på dansk. Dette skisma mellem den mundtlige udtale man hører og selv bruger i sin dagligdag og skriftsprogets regler sætter det regionalsproglige barn der skal lære at stave, på en særlig vanskelig opgave. Hvordan skal man stave rigsmål, når man selv snakker regionalsprog, og kan man få nogle særlige problemer eller fejltyper som regional- eller dialekttalende?

Vi vil præsentere analyser af empiriske data, både mundtlige og skriftlige, fra sjællandske og fynske børn i alderen 10-11 år. Materialet består dels af analyser af forekomsten af reduktionsfænomener, herunder regionale varianter, i børnenes mundtlige tekster, dels af en systematisk klassifikation af stavfejl på baggrund af udtaleformer. Netop derved kan vi få et første indtryk af hvorvidt det komplekse forhold både mellem ords leksikalske udtale og dets udtale i talesproget (der hvor udtalen kan divergere på tværs af sprogbrugere) kommer til udtryk i de stavfejl børnene laver. Vores generelle hypotese er at det manglende ét-til-ét forhold mellem lyde og bogstaver på dansk medfører en stort antal lydaserede stavfejl i børns skriftlige produktion; heraf vil en del stavfejl formentlig kunne forklares ud fra reducerede og regionale udtaleformer i talesproget.

2. METODE

20 børn fra Fyn (Hårby) og 17 børn fra Sjælland (Roskilde) i 10-12 års alderen deltog i undersøgelsen². Vi har indsamlet tre typer tek-

ster fra alle børn: 1) en mundtlig tekst; 2) oplæsning af en prækonstrueret tekst og 3) en skriftlig tekst. For at kunne sammenligne børnene blev både de mundtlige og skriftlige tekster eliciteret med Mercer Mayers ordløse billedbog *Frog, where are you?* (1969). Såvel de mundtlige som skriftlige tekster er kategoriseret for at belyse i hvilken grad udtalen kan påvirke tilegnelsen af stavning. De mundtlige tekster er kodet for at belyse individuel variation i talesproget der kan formodes at påvirke stavningen, og det vil i denne sammenhæng sige reduktionsfænomener og regionale former i forbindelse med schwa-stavelser i bøjningsendelser. På grund af allomorfisk variation findes der udover halv vokalformen (blødt d) en ekstra realisation af præteritumsendelsen og bestemt form singularis (intetkøn), nemlig en klusil-form. Kigger man specifikt på verbernes præteritumsbøjning, betyder det at der kan forekomme helt op til 8 realisationer af præteritumsformen. Alle schwa-former er kodet for hvorvidt reduktionen er realiseret eller ej, og hvilken type reduktion barnet har produceret. En oversigt over de forskel-

TABEL I

HALVVOKAL-SCHWA-ASSIMILATION	krukk(e)n <i>krukken</i> ; hopped(e) <i>hoppede</i>
HALVVOKAL-SCHWA-DROP	krukk[e] <i>krukke</i> ; hopped[e] <i>hoppede</i> ;; tænkt[e] <i>tænkte</i>
HALVVOKAL- IKKE-REDUCEREDE FORMER	hoppede <i>hoppede</i> ; tænkte <i>tænkte</i> ; <i>krukken krukken</i>
KLUSIL-SCHWA-ASSIMILATION	vågn(e)T <i>vågnede</i> ; træ(e)T <i>træet</i>
KLUSIL-SCHWA-DROP	hoppeT <i>hoppede</i> ;
KLUSIL-DOBBELT-SCHWA-DROP	spilT <i>spillede</i> ;
KLUSIL-SCHWA-STAVELSESDROP	hoppe[de] <i>hoppede</i>
KLUSIL-IKKE-REDUCERET	hoppeTe <i>hoppede</i>

lige kodningskategorier ses i Tabel 1 (schwa-assimilation er markeret med () og schwa-drop markeres med []).

De skriftlige data er kategoriseret så de belyser sammenhængen mellem såvel leksikalsk udtale som talesprogsudtale og stavfejl. En opsummering af de forskellige typer stavfejl fremgår af tabel 2 nedenfor.

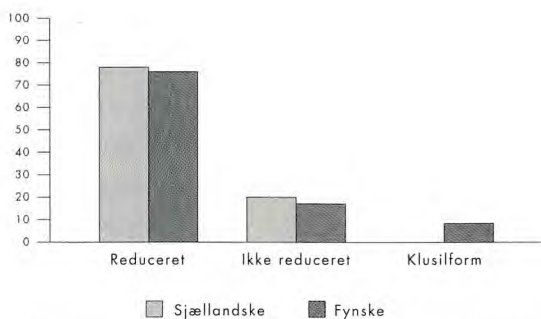
TABEL 2

LYDBASEREDE FEJL	
LESIKALSK UDTALE	<i>intet</i> →* <i>endet</i> ; <i>ugle</i> → <i>ule</i> ; <i>faldt</i> →* <i>fald</i>
SCHWA-REDUCTION (herunder regionale former)	<i>spillede</i> →* <i>spilled</i> ; <i>ledte</i> →* <i>led</i> <i>stirrede</i> →* <i>stierd</i> ; <i>kravlede</i> →* <i>kravlt</i>
ANDRE FEJL	<i>glasset</i> →* <i>glaset</i> ; <i>tie</i> → <i>tige</i> ; <i>sagde</i> →* <i>sadge</i>

3. RESULTATER

Hovedformålet med følgende analyser er at undersøge hvorvidt og i hvor høj grad stavfejl kan forklares ud fra udtale. Indledningsvis beskrives de mundtlige tekster med hensyn til schwa-reduktion og forekomsten af klusilformer. Fordelingen af mundtlige former i de to grupper fremgår af figur 1.

Der er ikke den store forskel på forholdet mellem reducerede og ikke reducerede former i de to grupper af børn. Det mest interessante aspekt ved figur 1 er den relativt høje forekomst (8,3%) af klusilformer hos de fynske børn, mens denne form er ikke-eksisterende hos de sjællandske børn i deres mundtlige sprog. Dette resultat viser altså at de fynske børn i høj grad anvender regionale former i deres eget sprog.

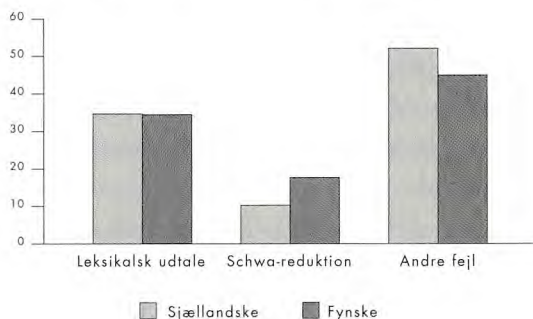

FIGUR 1: Distribution af mundtlige former i oplæsning og mundtlige narrativer

Den generelle fejlprocent hos de fynske og sjællandske børn er på hhv. 9.8% (470 fejl) og 9.9% (417 fejl) med en individuel variation fra næsten ingen fejl (0.7%) til en betydelig mængde fejl (over 30%). I figur 2 ses fordelingen af fejltypen hos de fynske og sjællandske børn fordelt på lyd baserede fejl (leksikalsk udtale og reduktion) og andre fejltypen.

Mere end halvdelen af stavefejl (52.1%) hos de fynske børn og knap halvdelen (44.9%) hos de sjællandske børn relateres til udta-

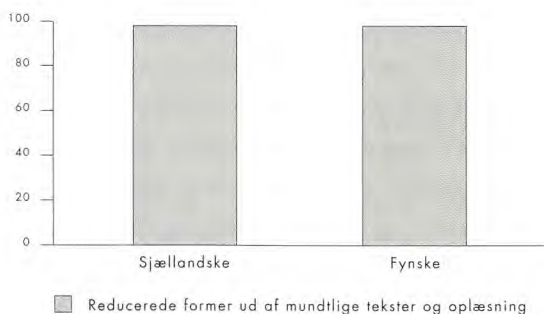
FIGUR 2: Fordelingen af stavefejl hos de sjællandske og fynske børn

len. Den hyppigste fejltpe kan relateres til den leksikalske udtale af ord (hhv. 34.7% hos de sjællandske og 34.4% hos de fynske børn), dvs. de kan forklares ud fra den uklare relation mellem lyde og bogstaver. Hovedparten af fejl i denne kategori er udeladelse af stumme bogstaver. Som eksempler på dette kan nævnes: faldt → *fald; hjorten → *jorten; tog (vb) → *tø. En anden hyppig stavfejl er tilnærmelse til den vokalkvalitet der findes i ordets leksikalske udtale. Dette fænomen optræder ofte i ord af typen: skrænt → *skrant; lugte → *lokte. Der er altså tale om at børnenes stavfejl er påvirket af den leksikalske udtale af et ord. Børnene har med andre ord endnu ikke tilegnet sig de regler, der ligger til grund for stavningen, og det tyder på at de i knap 35% af alle stavfejl baserer stavemåde på ordets udtale.

Mens denne type stavfejl kan forklares ud fra generelle tvetydige og utydelige relationer mellem lyde og bogstaver, kan en anden del af fejlene forklares med udgangspunkt i de reduktionsprocesser (herunder også regionale former), der er karakteristiske for dansk talesprog. Hos både de fynske og sjællandske børn optræder der stavfejl som kan relateres direkte til reduktionsprocesser i talesproget, nemlig hhv. 17.7% hos de fynske børn og 10.2% hos de sjællandske børn. Eksempler på stavfejl der kan relateres til schwa-assimilation og/eller -drop er: hoppede → *hopped; ledte → *ledt. Når man kigger nærmere på disse stavfejl, bliver det klart at den højere andel af stavfejl der kan relateres til schwa-reduktion, kan sammenholdes med regionale udtaler med klusil-formen (som analysen af de mundtlige tekster viste kun forekom hos de fynske børn). Eksempler på denne type stavfejl er: gnavede → *gnavet; og kravlede → *kravlt.

I det følgende vil vi fokusere på stavfejl i præteritumsendelsen *-ede*. For at afgøre hvorvidt og i hvilken grad reduktionsprocesserne i børnenes eget talesprog påvirker stavemåden af præteritum-

FIGUR 3: Frekvens af reducerede schwa-realisationer i præteritumsendelsen hos fynske børn

sendelsen, vil vi først undersøge om præteritumsendelsen reduceres tilsvarende i de to gruppers mundtlige sprog. Resultatet fremgår af Figur 3.

Der er ikke forskel på i hvilken grad de sjællandske og fynske børn bruger reducerede -ede former i deres mundtlige sprog og i oplæsning. I begge grupper reduceres samtlige -ede former i de mundtlige tekster (100%), mens der ved oplæsningen forekommer lidt færre reducerede former, dog stadig over 95%. Når det er sagt, skal det understreges at typen af reduktioner i de to grupper af børn netop ikke er ens. Det viser sig, som allerede beskrevet, at de fynske børn bruger en langt bredere vifte af reducerede former, herunder flere klusil-former. Mens de sjællandske børn højst har to realisationer af -ede endelsen i deres mundtlige sprog (begge er halvkalendelser), anvender godt og vel halvdelen af de fynske børn op til seks forskellige realisationer ud af otte mulige. Om denne påfaldende højere variation i brugen af -ede endelser har indflydelse på hvilke typer stavfejl man finder i de to grupper, beskrives i det følgende. Stavfejlstyperne fremgår af tabel 3 på næste side:

TABEL 3: Sjællandske og fynske stavfejl af -ede endelsen fordelt på realisationer

REALISATIONER AF -EDE	SJÆLLANDSKE		FYNSKE	
	STAVEFEJL	ANTAL	STAVEFEJL	ANTAL
E	2 hoppe; 2 klate, lande, stope	7	Hoppe; kige; 2 kigge; slikke; vælte	6
ed (halvvokal)	leved	1	elsked; hoped; 2 hopped; kiged; kigged; loved; stoped; putted; vågned; våned; smadred	12
ETe (klusil)	(3 kigde; kikkde; 2 landte, lante; 2 stilte)	(9)	gøde; trode; vode (vågnede); 2 bode; kiklte; kravlte	7
ET	basket; 3 kikket; lanet; lestet; pøvet; skuppet	8	gnavet; 2 hoppet; 12 kigget; 3 kiket; kravlet; ledet; sliket; stanset; opnet;	3
T			kravlt; kralt; stierd	3
I alt		15 (24)		40

Når vi sammenligner stavfejlstyperne i de to grupper, viser der sig både ligheder og forskelle. Det mest iøjnefaldende resultat er at der er langt flere stavfejl i præteritumsendelsen hos de fynske børn sammenlignet med de sjællandske: de sjællandske børn laver 15 præteritumsfejl (tallet i parentes forklares nedenfor), mens de fynske børn laver næsten dobbelt så mange, nemlig 40. Regner vi fejlprocenten ud, er forskellen endnu mere markant, idet de sjællandske børn i gennemsnit laver 1,1 fejl i præteritumsendelsen,

mens de fynske i gennemsnit laver fem fejl i forbindelse med præteritumsendelsen som kan relateres til udtalen.

I fejltypernes hyppighed er der også forskelle mellem de to grupper af børn. Den mest markante forskel er inden for stavfejl af typen *elskede* → **elsked*. Hos de sjællandske børn optræder denne fejltype kun en enkelt gang, mens der hos de fynske børn findes 12 stavfejl af denne type. Det samme gælder for stavfejl, der ender på *-et*, der optræder otte gange hos de sjællandske børn, men 13 gange hos de fynske børn. En mulig forklaring på disse forskelle er måske netop at de to grupper tager udgangspunkt i forskellige mundtlige udtale-repertoarer. Netop hyppigheden af *-et*, samt forekomsten af *-eTe* og *-T* fejl kunne være eksempler på stavfejl, der er relateret til den fynske *klusil*-form af præteritumsendelsen og således netop være udslag af at de fynske børn også bruger regionale fynske udtaleformer som udgangspunkt for deres stavning.

Hovedindtrykket af tabel 3 er således først og fremmest en række forskelle mellem de to grupper, når man sammenligner typer af stavfejl. Tilsvarende forskelle kommer til udtryk hvis vi kigger nærmere på staveprofiler på det enkelte barns niveau i de to grupper. Som tidligere nævnt producerer de fynske børn i gennemsnit betragteligt flere fejl i *-ede* endelsen end de sjællandske, og fejlene er ikke fordelt på den samme måde i de to grupper, idet der i de sjællandske data kun er seks ud af 15 børn som laver fejl i *-ede* endelsen, mens det i de fynske data er otte ud af otte børn. Det betyder med andre ord at alle de fynske børn laver fejl i *-ede* endelsen. Der er ligeledes forskelle mellem de to grupper på det individuelle niveau: tre sjællandske børn har to typer af stavfejl, mens de resterende tre kun har én type stavfejl i *-ede* endelsen. Anderledes forholder det sig med de fynske børn, hvor ét barn har hele fire typer realisationer, mens de resterende syv børn alle har to typer af stavfejl i *-ede* endelsen. I denne undersøgelse tyder det

altså på at jo flere reduktioner man har, og jo flere typer af reduktioner man anvender i sit mundtlige sprog, desto flere typer af stavefejl laver man. Sammenfattende om forholdet imellem de reduktionsprocesser, der kan iagttages i børnenes mundtlige sprog og deres stavefejl, må vi derfor sige, at formodningen om at variationen af former (det større antal mulige realisationer) i de fynske børns mundtlige sprog kan påvirke både antallet og typen af stavefejl er blevet understøttet. Såvel ords leksikalske udtale og ikke mindst reduktionsprocesser i det mundtlige sprog ser altså ud til at spille en rolle når børn skal lære at stave.

4. DISKUSSION

Formålet med nærværende undersøgelse har først og fremmest været at kaste et første lys på den komplekse interaktion mellem mundtlige former og stavning hos danske børn fra et sprogtilegnelsesperspektiv. Dette spørgsmål er som nævnt i indledningen særligt interessant i en dansk kontekst på grund af de komplekse og utydelige relationer mellem fonemer og grafemer på dansk og den yderligere afstand der opstår mellem den leksikalske udtale af ord og talesprogsformer.

Analysen af børnenes mundtlige former viste at schwa-reduktion er et meget hyppigt fænomen i talesproget. Dog ikke obligatorisk hvilket medfører at den samme skrevne form kan realiseres i talesproget på flere måder. Analysen viste også klare regionale forskelle mellem fynske og sjællandske børn, idet klusilrealisationer af verbers præteritum og den bestemte form af intetkønssubstantiver kun optræder hos de fynske børn. Vi kan altså konkludere at forskelle på udtalesiden betinget af regionalsproglige forskelle hyppigt forekommer. Det er imidlertid også hvad udtalen angår tydeligt at standarddansk har vundet terræn, idet regionalsproglige former optræder side om side med standarddanske udtaler. Det

betyder at børn med regionalsproglig baggrund i hvert fald på udtryksiden på sin vis befinder sig i en form for "tosproget situation". En vis 'arbejdsdeling' mellem den regionale variant og standard dansk kan iagttages, idet der er flest regionale udtaler i frit talesprog og færrest i oplæsning. Når man kigger på konkurrerende former i barnets egen udtale, er de standarddanske udtaler et bedre udgangspunkt for stavning end de regionale. Barnets opgave er således at manøvrere rundt mellem de to sproglige varianter og rekruttere den mest distinkte (den standard danske) som udgangspunkt for stavningen.

Med hensyn til en sammenligning og diskussion af interaktionen mellem talesprog og stavning, er der i nærværende undersøgelse blevet illustreret at næsten halvdelen af børns stavfejl på dette niveau kan forklares ud fra ords udtale. Vi har imidlertid kun inkluderet de lydaserede fejl der går i retning af udtalen, dvs. hvor barnet forsøger at tilpasse stavemåden til ordets udtale. En anden form for lydaseret fejl går i stedet i retning af ortografien, dvs. barnet tager igen udgangspunkt i udtalen, men anvender en forkert ortografisk regel. Barnet kan fx være klar over at der tit er bogstaver i ord man ikke kan høre, og at det kan medføre en stavfejl som *bigerne for bierne, hvor barnet har indføjet et stumt bogstav. Den sidste type lyd-baserede fejl er her klassificeret under 'Andre fejl' hvilket medfører at procenten af lyd-baserede fejl i virkeligheden er højere.

I forbindelse med sammenligningen mellem sjællandske og fynske børn kan både ligheder og forskelle iagttages. Hvad angår ligheder viser undersøgelsen at de to grupper generelt laver lige mange fejl, nemlig knap 10% (se også nedenfor). Vi kan altså ikke påvise en sammenhæng mellem et talesprog med mange regionale former og niveau. De fynske børn staver ikke generelt dårligere i 4. klasse end sjællandske børn. På dette tidspunkt i deres tilegnelsesforløb er børnene imidlertid nået til et punkt, hvor de har lært de

fleste systematiske principper og korrespondancer mellem fonemer og grafemer på dansk, og selvom udtalen stadig spiller en afgørende rolle (se neden for) er der altså ikke forskel i niveau mellem fynske og sjællandske børn. Det er vores hypotese at regionale former i tidligere faser vil resultere i flere stavfejl.

Kigger man på typer af stavfejl er knap halvdelen af disse fejl her blevet kategoriseret som udtalebaserede stavfejl, dvs. selv på dette sene tidspunkt i tilegnelsesforløbet er der trods alt en markant indflydelse fra talesproget, og her ses sporet fra de regional-sproglige udtaler også. Der er hos de fynske børn typer af stavfejl som kan forbindes med den særlige klusiludtale af verbers præteritum som er relativ hyppig hos disse børn i modsætning til de sjællandske børn. Også på det enkelte barns niveau ses der hos de fynske børn en større grad af variation i typer af stavfejl.

Sammenfattende kan det siges at nærværende undersøgelse altså peger på at der er god grund til at forske videre i sammenhængen mellem udtale og tilegnelsen af stavning. De fynske og sjællandske tekster er netop ved at blive klassificeret ved hjælp af et nyt klassifikationssystem (jf. Basbøll 2000; Bleses, Basbøll & Thomsen 2002, under udarbejdelse). Klassifikationssystemet er baseret på originale fonologiske analyser af dansk og inkluderer systematiske relationer mellem grafemer og fonemer i begge retninger, rigtigt og forkert stavede ord, konkurrerende sprognormer og det individuelle barns repertoire af former (fra mest distinkte til mest reducerede).

Men forskningen bør ligeledes undersøge hvordan frekvensen og typerne af stavfejl ændrer sig over tid; man må forvente at interaktionen mellem børns udtaleformer og deres stavemåder er mere udtalt på tidligere tidspunkter i deres udvikling, eksempelvis i første og anden klasse. På tilsvarende måde skal det undersøges hvorvidt og i såfald hvordan børns stavfejl ændrer sig, når de møder skriftsproget i form af selvstændig læsning. For mere præ-

cist at kunne belyse den komplekse interaktion mellem lyd og skrift, må man også undersøge relaterede aspekter som on-line segmentering og fonologisk repræsentation med andre og mere kontrollerede metoder og eksperimenter. Desuden bør betydningen af den pædagogiske praksis tematiseres.

Lad os afslutningsvis gribe tilbage til spørgsmålet stillet i artiklens overskrift: spiller den fynske og sjællandske udtale en rolle for børns stavning? og konkludere med svaret: ja, det er der meget der tyder på. Men som alle andre spørgsmål rejser det bare flere, og det er op til den fremtidige forskning at finde nye spørgsmål og svar.

LITTERATUR

- Andersen, Poul (1938). Af Rasmus Rasks "Fortale" til *De fynske bønders sprog*, Genoptr. DIH Kildebind s.297.
- Basbøll, Hans. 1997. On Danish schwa. In P. M. Bertinetto, L. Gaeta, G. Jetchew & D. Michaels (eds.). *Certamen Phonologicum III. Papers from the Third Cortona Phonology Meeting, April 1996:: 3-26*. Torino: Rosenberg & Sellier.
- Basbøll, Hans, & Bleses, Dorthe. Linguistic types and cognitive categories: the acquisition of Danish past tense morphology. Paper accepted at 2nd Bisontine Conference for Conceptual and Linguistic Development in the Child Aged from 1 to 6 Years, Besançon (France) 21-22-23 March 2001
- Basbøll, Hans. & Wagner, Johannes. 1985. *Kontrastive Phonologie des Deutschen und Dänischen: segmentale Wortphonologie und -phonetik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Basbøll, Hans, Bleses, Dorthe. & Thomsen, Pia. In prep. Relations between sounds and graphemes in Danish children's writing: a model confronted with data.
- Berman, Ruth & Slobin, Dan I. 1994. *Relating events in narrative: a cross-linguistic developmental study*. Hillsdale, Lawrence Erlbaum Associates.
- Bleses, Dorthe. 1998. The role of input, productivity and transparency in Danish children's acquisition of past tense morphology, 1-210. *Odense Working Papers in Language and Communication*, 17.

- Bleses, Dorthe. 2000. Transparens og produktivitet i danske børns tilegnelse af verbers præteritum, 165-97. *Nydanske Studier og almen Kommunikationsteori*, 26-27.
- Bleses, Dorthe. & Basbøll, Hans. submitted. Segmentation and the acquisition of inflectional morphology: the role of transparency.
- Brink, Lars. & Lund, Jørgen. 1974. *Udtaleforskelle i Danmark*. Kbh. Gjellerup.
- Elbro, Carsten., Nielsen, Ina. & Petersen, Dorthe. 1994. Dyslexia in adults: evidence for deficits in non-word reading and in phonological representations of lexical items, 205-226. *Annals of Dyslexia*, 44.
- Hansen, Erik. 1981. *Skrift, stavning og retskrivning*. Kbh. Reitzel.
- Ladegaard, H.J. 1995. *Sprog, holdninger, og identitet: En sociolingvistisk og social-psykologisk analyse af sprogholdninger og sproglig adfærd i to danske lokaliteter*. Unpublished ph.d. thesis.
- Lund, Jørn. 1982. *Sprog og sprogbrug i dag: 6 kapitler om det danske sprog i det 20. århundrede*. Kbh. Reitzel.
- MacWhinney, Brian. 2000. *The Childes Project. Tools for Analyzing Talk*. 3. edition. Lawrence Erlbaum Associates.
- Maegaard, Marie. 2001 "Jeg er da stolt af at jeg er sønderjyde – altså sådan forholdsvis". Undersøgelse om sprogbrug og sprogholdninger hos sønderjyske unge. In: *Danske Talesprog*, Udg. af Institut for Dansk Dialektforskning. Bind 2. C.A.Reitzels Forlag.
- Mayer, Mercel. 1969. *Frog, where are you?* New York. Dial Press.
- Pedersen, I. L. 1987. Fynsk mellem øst og vest. In K. Ringgård (Ed). 1. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Århus Universitet: 177-89.

NOTER

- 1 Først under enevælden (17. og 18. århundrede) slog en egentlig ensretning af skriftsproget igennem.
- 2 De sjællandske data er indsamlet af studerende Pia Mortensen som vi takker for lån af data.

DORTHE BLESES F. 1963, CAND.MAG. I DANSK OG DATALINGVISTIK FRA ODENSE UNIVERSITET 1992. I 1999 TILDELT PH.D.-GRADEN PÅ EN AFHANDLING OM BØRNS TILEGNELSE AF MORFOLOGISKE STRUKTURER. 1999-2001 ANSAT SOM FORSKNINGSADJUNKT I TILKNYTNING TIL ODENSE-PROJEKTET I SPROGTILEGNELSE (FINANSIERET AF SHF), OG FRA 2002 ADMINISTRERER HUN (I SAMARBEJDE MED PROJEKTLEDER PROFESSOR HANS BASBØLL) PROJEKTET DANSKE BØRNS SPROGTILEGNELSE (FINANSIERET AF CARLSBERGFONDET), DER ER KNYTTET TIL CENTER FOR SPROGTILEGNELSE. HUN ER PROJEKTLEDER (I SAMARBEJDE MED PROF. HANS BASBØLL) AF PROJEKTET UNDERSØGELSE AF DEN TIDLIGE DANSK-SPROGLIGE UDVIKLING HOS HØREHÆMMEDE BØRN, FINANSIERET AF OTICON FONDEN. HUN ER DESUDEN LEDEDER AF CENTER FOR SPROGTILEGNELSE OG FUNGERENDE STUDIELEDER FOR LOGOPÆDI PÅ SYDDANSK UNIVERSITET.

PIA THOMSEN F. 1972, CAND.MAG. I FRANSK OG DANSK FRA SYDDANSK UNIVERSITET I 2000. SAMME ÅR ANSAT SOM PH.D-STIPENDIAT VED INSTITUT FOR SPROG OG KOMMUNIKATION, SYDDANSK UNIVERSITET. I PERIODEN FEBRUAR TIL SEPTEMBER 2002 ANSAT SOM FORSKNINGSASSISTENT I FORBINDELSE MED PLANLÆGNINGEN OG OPSTARTEN AF LOGOPÆDI- UDDANNELSEN PÅ SYDDANSK UNIVERSITET. PIA THOMSENS FORSKNINGSOMRÅDER ER DANSKE BØRNS SPROGTILEGNELSE FRA ET PSYKOLINGVISTISK OG KOGNITIVT PERSPEKTIV OG TIDLIG TOSPROGHED. HENDES PRIMÆRE INTERESSER ER SÆRLIGE ASPEKTER AF TVILLINGESPROG, TILEGNELSEN AF LEKSIKON OG KONSTRUKTIONER (TIDLIG SYNTAKS), SAMT FORHOLDET MELLEM MUNDTLIGT OG SKRIFTLIGT SPROG.

Blank side

Hvor kan man læse mere?

ASGERD GUDIJKSEN

ORDBØGER

Bornholmsk, ømålene og jysk har hver deres ordbog, der beskriver landbefolkningens sprog inden mekaniseringen.

Ømålsordbogen beskriver sproget på Øerne. Den dækker primært perioden fra ca. 1850 til ca. 1930, dvs. fra det tidspunkt hvor man for alvor begynder at have oplysninger om dialekterne til det tidspunkt hvor mekaniseringen af landbruget begynder at slå igennem. Den indeholder både særdialektale ord og "helt almindelige ord" som dialekterne har tilfælles med rigsmålet, fx *af, gris, han, gøre* (men ofte har disse ord en betydning eller brug der ikke findes i rigsmålet). Opslagsordene følger Retskrivningsordbogen, dvs. at særdialektale ord har den stavemåde de ville have haft hvis de havde eksisteret i rigsmålet. Undertiden kan den dialektale udtale være meget forskellig fra opslagsformen, og i de tilfælde vil der være henvist fra en mere udtalenær skriveform, fx henvises der fra *hertel* til *hyttel* 'stor, kraftig kæp', 'dreng der er stor af sin alder' m.m. (*hertel* gengiver den falsterske udtaleform af *hyttel*). Ordbogen indeholder oplysninger om ordenes udtale, bøjning og betydning. Brug og betydning er illustreret ved citater. Den bringer også ordsprog og talemåder. Ordbogen lægger stor vægt på også at beskrive den kultur som dialekterne indgår i. Det udmønter sig ikke mindst i de såkaldte leksikonafsnit. I ordbogsartikler der behandler betegnelser for centrale arbejdsgange og redskaber, er der sammenhængende beskrivelser. Under fx *bage* er der en beskrivelse af

bageprocessen i de gamle, murede ovne. Og under et opslagsord som *fastelavn* beskrives fastelavnsdagens gilder, optog og lege. Til ordbogen hører der et tillægsbind med forkortelseslister o.l. og med forklaring af fagudtryk. Ømålsordbogen redigeres på Institut for Dansk Dialektforskning ved Københavns Universitet og er planlagt til at skulle omfatte 15 bind. Foreløbig er der udkommet 6 bind (*a-hanhund*).

Jysk Ordbog dækker samme periode og følger nogenlunde de samme redaktionsprincipper som Ømålsordbogen. Den medtager ligeledes både fællesdanske og særdialektale ord, opslagsformerne følger ligeledes Retskrivningsordbogen samtidig med at der er henvisninger fra sideformer og udtaleformer, og også Jysk Ordbog indeholder mange citater. Jysk ordbog redigeres ved Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, Århus Universitet. Også Jysk Ordbog vil blive en omfangsrig ordbog, men kan ikke opgøres i bind. Jysk Ordbog publiceres nemlig på internettet. Fra selve ordbogsartiklen er der nyttige links til uddybende oplysninger, bl.a. kort over dialekttræk med forklaringer. Indtil nu er *a-grø* publiceret.

Bornholmsk ordbog er noget ældre end Jysk Ordbog og Ømålsordbogen. Den udkom 1908, men lå allerede færdigredigeret ca. 1850. I modsætning til de to andre er den redigeret af én mand, skolemanden Espersen (der i øvrigt selv var bornholmer). Ordbogen er da også mere kortfattet redigeret end Jysk Ordbog og Ømålsordbogen, og den medtager ikke konsekvent de fællesdanske ord der indgår i bornholmsk. De etymologiske oplysninger er ofte forældede, og ordbogen kunne i det hele taget godt trænge til en afløser. Det er desværre tvivlsomt om et sådant projekt kommer i gang. Bornholmsk ordbog afviger endelig fra andre danske dialektordbøger ved at opslagsordene er på bornholmsk, hvad der kan gøre den lidt vanskelig at bruge. På Institut for Dansk Dialektforskning kan interesserede imidlertid rekvirere et register til ordbogen.

Selv om Jysk Ordbog og Ømålsordbogen endnu er uafsluttede, er man ikke afskåret fra at finde oplysninger om ord længere fremme i alfabetet. Der er udgivet en række ordbøger der dækker mindre områder (se litteraturlisten). Desuden foreligger der en ældre ordbog der i princippet omfatter hele Jylland: præsten H.F. Feilbergs *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål*. Ordbogen er i fire bind og stadig imponerende som enkeltmandsværk betragtet, men som Feilberg også selv antyder det med sin titel, er de enkelte jyske dialekter ujævnt repræsenteret, især er østjysk underrepræsenteret. Som oftest vil man dog kunne finde det ord man er interesseret i, men ordet kan udmærket have haft større udbredelse end det fremgår af artiklen, ligesom det kan have haft andre betydninger, udtaleformer mv. end dem der er registreret i Feilbergs ordbog.

Endelig må man ikke glemme *Ordbog over det danske sprog* ("den store danske ordbog"). Selv om ordbogen primært er en ordbog over rigsmålet, medtager den mange dialektord og dialektale betydninger.

INTRODUCERENDE FREMSTILLINGER

Den store Danske Encyklopædi indeholder under opslaget *danske dialekter* en koncentreret gennemgang af de vigtigste dialekttræk, illustreret med fire kort. Hvis man ønsker flere oplysninger og måske også gerne vil høre hvordan dialekterne lyder, er der dels en trykt bog, dels et websted man kan ty til.

Bent Jul Nielsen og Karen Margrethe Pedersen: *Danske Tale-sprog* (1991) er oprindelig skrevet til brug for undervisningen i gymnasiet (og indeholder derfor spørgsmål og opgaver), men fungerer også godt som introduktion til emnet for andre interesserede. Den indledes med afsnit om begrebet dialekts afgrænsning i forhold til regionalsprog, sociolekt og rigsmål, om sprogskifte og

tosprogethed og om holdninger til dialekter. Derefter følger en oversigt over dialekttræk, fx stød og vokaltræk, med tilhørende kort. Bogens hoveddel udgøres af sprogprøver, gengivet med en lettilgængelig lydskrift og forsynet med kommentarer, der uddyber kapitlet om dialekttræk. Sprogprøverne er indspillet på et tilhørende bånd. Der er udvalgt 10 områder. Hvert område er repræsenteret ved en prøve med ældre, traditionel dialekt og yngre regionalsprog. De ældste indtalere er født i 1890'erne, de yngste i 1970'erne.

Internetprojektet Dansk lydhistorie (<http://www.statsbiblioteket.dk/dlh>) har 22 dialektale lydprøver (10 fra Jylland, 11 fra Øerne og 1 fra Bornholm), alle med traditionel dialekt. De fleste indtalere er født lige før eller lige efter 1900. Optegnelserne stammer alle fra de to dialektinstitutters arkiver og er udvalgt af medarbejdere derfra, der også har skrevet den tilhørende tekst. Til hver lydprøve hører en gengivelse i enkel lydskrift, oversættelse og kommentarer hvor de træk der karakteriserer den pågældende dialekt, er beskrevet. Fra kommentarerne er der links til uddybende forklaringer. Til hver tekst er der endvidere fyldige henvisninger til dels litteratur *på* dialekten, dels litteratur *om* dialekten, både almene fremstillinger og specialiserede.

Uden lydprøver, men mere dybtgående er *De jyske dialekter* (1959) af Niels Åge Nielsen, der i sin tid var tilknyttet Jysk Ordbog. Bogen indeholder en grundig gennemgang af de jyske dialekter, område for område. Der er desuden mindre kapitler om orddannelse, ordforråd og syntaks og endelig et kapitel om dialektforskningens historie og metoder hvor Niels Åge Nielsen også – veloplagt og i anekdotisk form – fortæller om egne oplevelser i forbindelse med optegnelse og båndoptagelse. Til hvert afsnit er der anført udførlige litteraturhenvisninger.

TIDSSKRIFTER

Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning har siden 1980 udsendt årsskriftet *Ord og Sag* der i formidlende form bringer artikler om jyske dialekter, især artikler om ordforrådet, men også letlæste signalementer af enkelt-dialekter. På Jysk Ordbogs hjemmeside (<http://www.hum.au.dk/jysk/>) er der en oversigt over indholdet i de hidtil udgivne numre, og herfra er det også muligt at få tilgang til selve artiklerne. *Ord og Sag* kan også fås i papirudgave ved henvendelse til instituttet.

Institut for Dansk Dialektforskning har siden 1927 udgivet tidsskriftet *Danske Folkemål* (efter 2000 *Danske Talesprog*). *Danske Folkemål* var oprindelig primært tænkt som en kontaktkanal til meddelerne og andre interesserede ikke-fagfolk, men har langsomt udviklet sig til et videnskabeligt fagtidsskrift. Bind 20 (udgivet 1975) og bind 40 (udgivet 1998) indeholder generalregistre til henholdsvis bind 1-20 og 21-40. Registerne omfatter både forfatter-, sag- og ordregistre.

LITTERATURLISTE

- Alsisk Ordsamling*. 1988. Udgivet af Alsingergildet. Sønderborg: Andreas Clausens Boghandel.
- Bennike, Valdemar og Marius Kristensen. 1898-1912. *Kort over de danske folkemål med forklaringer*. København: Gyldendal.
- Bjerrum, Marie og Anders. 1974. *Ordbog over Fjoldemålet* [sydslesvigsk] I-II. København: Akademisk Forlag.
- Danske Dialekttekster* 1-5. Udg. af Udvalg for Folkemaal, fra 1961 Institut for Dansk Dialektforskning. 1967-1977. København: Akademisk Forlag.
- Ejskjær, Inger og Poul Andersen. 1984-1987. *Sydsamsisk* I-II (spec. ordsamlingen). København: Akademisk Forlag.
- Spegaard, Arne. 1972-1986. *Vendsysselsk Ordbog*. Hjørring: Vendsyssel Tidendes Forlag.

- Espgaard, Arne. 1980. *Liv og Sprog på svundne Tiders Læsø II*. Esbjerg: Fiske-
ri- og Søfartsmuseet.
- Espersen, J. C. S. 1908. *Bornholmsk Ordbog*. København: Bianco Lunos Bog-
trykkeri.
- Feilberg, H. F. 1896-1914. *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål*. I-IV.
København: Thieles Bogtrykkeri.
- Godtfredsen, L. 1972-74: *Langelandsk Ordbog*. København: Akademisk For-
lag.
- Leif Henriksen. 1993. *1000 bornholmske ord*. Rønne: William Dams Boghan-
del A/S.
- Jul Nielsen, Bent og Magda Nyberg. 1995. *Ordbog over den danske dialekt i
Angel*. København: C.A. Reitzels Forlag.
- Jul Nielsen, Bent og Karen Margrethe Pedersen. 1991. *Danske talesprog. Dia-
lekter. Regionalsprog. Sociolekter*. København: Gyldendal.
- Jysk Ordbog*. Udg. af Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning.
<http://www.jyskordbog.dk/hjemmesider/index.html>
- Jørgensen, J. 1943. *Lollandsk Ordbog (Thoreby-maalet)*. København:
J.H.Schultz Forlag.
- Ordbog over det danske Sprog* 1-28. 1919-1954. København: Gyldendal.
- Ottsen, M.B. 1963-1969. *Hostrup-dansk* II.1-5 [ordbog over vestligt sønder-
jysk]. Udg. af Ella Jensen og Magda Nyberg. København: J.H.Schultz
Forlag.
- Nielsen, Niels Åge. 1959. *De jyske Dialekter*. København: Gyldendal.
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-
Falster, Fyn og omliggende øer*. Udg. af Institut for Dansk Dialekt-
forskning. 1992-. København: C.A. Reitzels Forlag.

ASGERD GUDIYSEN ANSAT VED INSTITUT FOR DANSK DIALEKT-
FORSKNING FRA 1994 (FRA 2000 SOM LEKTOR) MED REDIGERING AF
ØMÅLSORDBOGEN SOM SÆRLIGT ARBEJDSOMRÅDE. PH.D. 1998 MED EN
AFHANDLING OM ORDDANNELSE: -ET-AFLEDNINGER I DANSK MED
HOVEDVÆGT PÅ DE DANSKE ØMÅL. HAR ENDVIDERE SKREVET ARTIKLER
OM ORDDANNELSE, LEKSIKOGRAFI OG UDTALEMÆSSIGE FORHOLD I
DANSKE DIALEKTER.

Modersmål-Prisen 2002

OVERRAKT TIL TEGNEREN IB SPANG OLSEN

DEN 16. MAJ 2002 PÅ CHRISTIANSBORG

Det er et utraditionelt valg, vi i Modersmål-Selskabet har truffet i år. Men Ib Spang Olsen er også en utraditionel kunstner, der har mange strenge på sin bue – eller konkretere: Han har beredt os mange glæder gennem sin streg, sit mundtlige foredrag og sin skribentvirksomhed, såvel i poesi som i prosa.

Du var beskeden i TV, da Michael Meyerheim antydede slægtskabet med H.C. Andersen. Og du *er* et beskedent menneske, MEN der er jo noget om det! Begge to har I formået at nå et stort publikum – af både voksne og børn – gennem tegninger, lyrik, prosa og – ikke mindst det talte sprog.

Alle kender dig for dine utrættelige indsats gennem årtier – i radio, tv, foredrag rundt omkring – foruden egne bøger for store og små også illustrationskunst, plakater, julekalender og julemærker (tilsat lyrik!).

Vi glæder os over din lette, udtryksfulde og blide streg – det kan ligne noget ruskomsnusk, men åbenbarer en dybde af menneskelige værdier, en varme og indlevelse, der er enestående. Med mange finurlige detaljer fra naturens og menneskenes verden, ikke mindst erotikken, børnene og dyrene.

Netop mangfoldigheden er et af dine kendemærker – kunstnerisk og menneskeligt.

Når vi nævner H.C. Andersen, er det, fordi han jo også var et multitalent. En af hans vellykkede sider var hans evne til at fortælle for store og små. H.C. Andersen noterede i sin dagbog:

“Skrevet hele dagen – ondt i tungen.” Vi ved ikke, om det også gælder dig. Men I har den samme levende, korte og klare sætningsbygning, et enkelt, men varieret og letbegribeligt ordvalg. Og du har profileret dig som “Børnenes stemme” i DR, bl.a. som eventyrfortæller.

Dette nuancerede og udtryksfulde sprog har mange skønnet på. På én gang fantasifuldt spillende og stilfærdigt engagerende. Og det uanset om det gælder kvinder og mænd, børn og voksne, dyr og planter eller fantasivæsener.

Det gælder for alle disse, at de altid er gode. Det gælder altid en fremstilling af positive egenskaber.

Det er denne grundlæggende humanitet, der især fængsler ved en kunstner som dig.

Som illustratør har du virket på et utroligt vidt felt. Både i “Døgnets rejsestald” med bidrag til bl.a. dagbladenes tidlige så populære søndagstillæg. Men også som *formidler* af vores kulturarv – som skaber af klassiske bogtitelblade og ikke mindst illustrationer til klassikere som Vore gamle Folkeviser, H.C. Andersen, Martin A. Hansen, Frank Jæger og Halfdan Rasmussen.

Her ser vi en indlevelse, en *samklang* og en fordybelse, der har bevirket, at mange læsere af vor klassiske litteratur har svært ved at skelne mellem forfatterens fremstilling og dine illustrationer. Som en anmelder skrev: Som illustratør er Ib Spang Olsen eminent til at gribe et digterord i flugten.

Du har været utrættelig gennem årtier. Du har lavet film, erindringsfilm og tegnet bl.a. egne folkeeventyr. Du er blevet oversat og har oversat. Du har lavet rejseskildringer fra hjem- og udland, og du har engageret dig i små og store samfundsanliggender som en samfundsdebattør, der er polemisk, men samtidig blid og tolerant. Og du har lavet plakater for idealistiske formål.

Du har taget til orde om sprog, miljø, almindelig velanstændig-

hed, naturen, de svage, trafik, udlændinge, magt, byplanlægning, EF. Kontant, klart formuleret med direkte budskab. Aldrig fornærmende, men saglig og engageret.

Du har ofte harceleret over sjuksket, halvt uforståeligt “mumle-dansk”. Du er i artikler, kronikker, debatindlæg en “meningsdanner”, der lyttes til.

Du er oprindelig uddannet som lærer. Du skriver selv i dine erindringer “Fra purløgsbed til skumpelskud”, at du “måske ikke var så god til at undervise som til at tegne.” Det fik Jyllands-Postens anmelder til at kommentere: “– og så kan vi tilføje: *skrive*.” Du er også blevet karakteriseret som “denne store vidunderlige pennennisse” (Eigil Søholm i Information) – for Ib Spang Olsen har nemlig et særligt forhold til nisser, trolde og mosekoner.

Man mærker læreren, når du tager til orde med god dansk snusfornuft – når du vender dig mod, at yngling forveksles med yndling, når hans og sin bruges i flæng og forvirrer, når faldne bemærkninger bliver til faldende, og når jeg bliver til mig. Du understreger, at grammatik ikke er lig den sorte skole, men er uhyre praktisk, når vi gerne vil forstå hinanden. Du siger: “Den danske grammatik som ikke er et kedeligt fag, men dynamoen i et ganske almindeligt dansk, har ingen gjort levende for børnene i tide. Derfor er man så let et bytte for nedbrydningen, hvad angår funktion og rigdom i sproget. Jeg har selv som lærer haft fornøjelse af hastige – og effektive – besøg i sprogets kondirum, og jeg er sikker på, at professor Jørn Lund og jeg ville være i stand til at fremstille en fuldgyldig dansk grammatik, hvor vi på 12 sider giver så megen begribelig grammatik, som er nødvendig for et menneske, at det kan undgå at være med til at forskertse vor sproglige arv.”

Vi kan måske snart se frem til en ny dansk grammatik, hvor Ib Spang Olsen og Jørn Lund tegner og fortæller.

Du bruger sproget i alle dets facetter – varieret, præcist, kunstnerisk, men ikke kunstlet, funktionelt og æstetisk perspektivrigt. Al god kunst åbner øjne og øren – det gør du. Tak og tillykke med prisen.

ARNE J. HERMANN